

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Θεατρικές Σπουδές

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Η πρόσληψη του μύθου του Φιλοκτήτη: από τον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή στον *Philoktet* του Heiner Müller

Όνοματεπώνυμο

Σοφοκλής Σοφοκλέους

Επιβλέπων καθηγητής

Γεώργιος Κράιας

Δεκέμβριος 2021

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Θεατρικές Σπουδές

Μεταπτυχιακή Διατριβή

**Η πρόσληψη του μύθου του Φιλοκτήτη: από τον *Φιλοκτήτη* του
Σοφοκλή στον *Philoktet* του Heiner Müller**

Ονοματεπώνυμο

Σοφοκλής Σοφοκλέους

Επιβλέπων καθηγητής

Γεώργιος Κράιας

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των
απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών
στις Θεατρικές Σπουδές
από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών
του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Δεκέμβριος 2021

*Αφιερωμένο στους ανθρώπους
που έγιναν πηγές
για να γνωρίσω
τον Σοφοκλή
ακόμα βαθύτερα.*

Περίληψη

Στην παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή εξετάζονται η πρόσληψη του έργου του Σοφοκλή *Φιλοκλήτης* από τον Γερμανό συγγραφέα Heiner Müller και τα διακειμενικά στοιχεία που περιλαμβάνονται στο έργο του *Philoktet*. Πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη σύγκριση μεταξύ των δύο κειμένων, επιχειρώντας τον προσδιορισμό των συγκλίσεων, αλλά κυρίως των αποκλίσεων που παρουσιάζει ο *Philoktet* του Müller σε σύγκριση με τον *Φιλοκλήτη* του Σοφοκλή.

Ο Müller δημιουργεί το έργο του μέσα στις δύσκολες συνθήκες της Ανατολικής Γερμανίας, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μέσω των διασκευών του πάνω σε αρχαίοθεμα αλλά και πιο σύγχρονα έργα μιλά για την εποχή του κατά τρόπο υπαινικτικό, για να αποφύγει την λογοκρισία του καθεστώτος. Μέσω της διακειμενικότητας και κυρίως των αποκλίσεων από τον βασικό μύθο και την εξέλιξη του αρχαίοθεμου έργου, ενσωματώνει τις διεισδυτικές θέσεις του για την κοινωνία της εποχής του και τα προβλήματά της. Οι διαπιστώσεις του ξεπερνούν τα χρονικά και τοπικά όρια της εποχής και της χώρας του και αποκτούν διαχρονική και παγκόσμια διάσταση.

Ως εργαλείο διερεύνησης επιλέχθηκε η αισθητική θεωρία της πρόσληψης του Hans Robert Jauss. Η επιλογή έγινε για τη σημασία που αποδίδει στον ορίζοντα προσδοκιών και τον ρόλο του θεατή/αναγνώστη στην ερμηνεία του έργου. Διερευνάται ο τρόπος πρόσληψης του σοφοκλείου έργου από τον Müller, εξετάζονται τα διακειμενικά στοιχεία και ο τρόπος με τον οποίο αυτά ανανοηματοδοτούνται στο δικό του έργο. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται, επίσης, οι υφολογικές, δομικές και χαρακτηρισολογικές αποκλίσεις στον *Philoktet* και η διαχείριση της εξέλιξης του μύθου, οι αλλοιώσεις που επιφέρει και οι στοχεύσεις πίσω από αυτές. Το έργο εξετάζει διάφορα φαινόμενα της ανθρώπινης συμπεριφοράς κατά τρόπο σκληρό και κυνικό. Βασικότερο είναι η εργαλειοποίηση του ανθρώπου και η συνεπαγόμενη χειραγώγησή του σε πολλές μορφές, η απομόνωση και η βαθιά υπαρξιακή μοναξιά, η απαξίωση του ανθρώπου από άλλο άνθρωπο στο όνομα μιας ιδεολογίας, ο διχασμός της ανθρώπινης συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα της συνύπαρξης με την εξουσία και ο θάνατος που προβάλλεται σε πολλούς ρόλους.

Summary

The present dissertation aims to examine German author Heiner Müller's reception of Sophocles' play *Philoctetes* as well as instances of intertextuality that occur in his drama *Philoktet*. The two works have been extensively juxtaposed in an attempt to establish evident similarities but more importantly how *Philoktet* deviates from Sophocles' original text.

Müller's drama was written in Eastern Germany during the extremely harsh conditions that followed the tragedy of the Second World War. Through his literary work, which includes both adaptations of ancient Greek mythology as well as more contemporary works, Müller talks about his era in an ingeniously subtle way so as to avoid censorship from the state. By utilizing intertextuality, and more specifically deviations from the original myth, as well as the evolution of ancient mythology, he masterfully alludes to the various problems that plague the society of his time and his criticism of it. However, his observations are universal since they transcend the boundaries of his time and country.

It should be noted that Hans Robert Jauss' reception theory was selected as the main approach to the research. This theory was chosen as it recognizes the importance of the role of the individual reader in the interpretation of the work, thereby emphasizing the horizon of expectation of the audience, without detracting from the literary value of the text itself. The merging of the horizon of expectation of both the reader and the text leads to the emergence of a new interpretation that is equally significant. In this dissertation Müller's reception of the Sophoclean work will be analyzed in addition to instances of intertextuality as they are assigned a new meaning in his own work. Furthermore, deviations regarding style, structure and character that occur in *Philoktet* shall also be examined as well as Müller's approach to the evolution of myth, the resulting differences and the reasoning behind them. *Philoktet* explores various examples of human behavior in a rather harsh and cynical way. The most fundamental examples are the manipulation, exploitation and reduction of human beings to tools (instrumentalization), the dread of existential loneliness, the dehumanization of people in the name of an ideology, the division of human behavior that arises by living under authority and finally mortality and death that are portrayed in numerous ways.

Θερμές ευχαριστίες
στον κύριο Γεώργιο Κράια
για την έγκυρη και έγκαιρη καθοδήγησή του
ως επιβλέπωντος καθηγητή της παρούσας διατριβής.

Θερμές ευχαριστίες στους καθηγητές – μέλη της επιτροπής αξιολόγησης
κ.κ. Βάιο Λιαπή και Γεώργιο Σαμπατακάκη
για τις πολύ σημαντικές παρατηρήσεις τους.

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος	9
Κεφάλαιο 1 ^ο Η πρόσληψη του αρχαίου μύθου - Διακειμενικότητα	13
Κεφάλαιο 2 ^ο Από τον <i>Φιλοκτήτη</i> του Σοφοκλή στον <i>Philoktet</i> του Heiner Müller	18
2.1 Η μεθοδολογία του Müller στον <i>Philoktet</i>	18
2.2 Σύγκριση Müller <i>Philoktet</i> – Σοφοκλή <i>Φιλοκτήτης</i> : Συγκλίσεις και Αποκλίσεις	26
2.2.1 Η σκηνή του κλόουν	26
2.2.2 Η είσοδος του Οδυσσέα και του Νεοπτόλεμου	28
2.2.3 Η αναζήτηση της σπηλιάς	31
2.2.4 Το σχέδιο του Οδυσσέα	33
2.2.5 Η συνάντηση του Φιλοκτήτη και του Νεοπτόλεμου	41
2.2.5.1 Η εκδίκηση του Φιλοκτήτη – Η λήθη των άλλων για τον Φιλοκτήτη	46
2.2.5.2 Η φανέρωση της καταγωγής του Νεοπτόλεμου / Ο προσωπικός πόλεμος του Φιλοκτήτη	49
2.2.6 Η κρίση του Φιλοκτήτη - Η παράδοση του τόξου.	52
2.2.7 Η αποκάλυψη του Νεοπτόλεμου	53

2.2.8 Δεύτερη και τρίτη είσοδος του Οδυσσέα στον Σοφοκλή. Δεύτερη είσοδος του Οδυσσέα στον Müller	58
2.2.9 Η τρίτη είσοδος του Οδυσσέα στον Müller και η τέταρτη είσοδος στον Σοφοκλή.....	60
2.2.10 Ο θάνατος του Φιλοκτήτη στον Müller.....	64
2.2.11 Το τέλος στον <i>Philoktet</i> του Müller και στον <i>Φιλοκτήτη</i> του Σοφοκλή.....	67
Κεφάλαιο 3^ο Τα πρόσωπα (Οδυσσέας, Νεοπτόλεμος, Φιλοκτήτης)	65
3.1 Οδυσσέας.....	70
3.2 Νεοπτόλεμος	74
3.3 Φιλοκτήτης.....	76
4. Συμπεράσματα	81
Παραρτήματα	86
A Συγκριτικός πίνακας σκηνών	86
B Καιμενικές αναφορές	88
Βιβλιογραφία	97

Πρόλογος

Η παρούσα διατριβή ασχολείται με τον μύθο του Φιλοκτήτη, όπως αυτός αποδόθηκε από τον Σοφοκλή και προσελήφθη από τον Heiner Müller. Ο μύθος του Φιλοκτήτη συναντάται στα ομηρικά έπη, *Ιλιάδα*¹ και *Οδύσεια*², στα *Κύπρια Έπη*, στους λυρικούς ποιητές Πίνδαρο και Βακχυλίδη, αλλά και στους τρεις τραγικούς, Αισχύλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη.

Ο μύθος του Φιλοκτήτη συναντάται με πολλές παραλλαγές, όμως για τον σκοπό αυτής της μελέτης θα ληφθεί υπόψη ο μύθος, όπως διαμορφώθηκε από τον Σοφοκλή στο έργο του *Φιλοκτήτης*. Ο Φιλοκτήτης, εγκαταλειμμένος στο έρημο νησί της Λήμνου για δέκα χρόνια, εξαιτίας της κακοφορμισμένης πληγής του, πρέπει, σύμφωνα με τον χρησμό του μάντη Έλενου, γιου του Πριάμου, να πάει στην Τροία με το τόξο του Ηρακλή³, για να μπορέσουν οι Αχαιοί να καταλάβουν την Τροία. Στον Σοφοκλή, το έργο αναλαμβάνει ο Οδυσσέας και ο γιος του Αχιλλέα, Νεοπόλεμος. Ο Οδυσσέας ετοιμάζει ένα σχέδιο, ώστε, χρησιμοποιώντας τον Νεοπόλεμο, να ξεγελάσει τον Φιλοκτήτη. Ο δόλος όμως είναι ενάντια στη φύση του νεαρού Νεοπόλεμου και, όταν αποδέχεται τον ρόλο, έχει έντονο ηθικό δίλημμα, που επιτείνεται με τη συνάντησή του με τον Φιλοκτήτη. Ο Νεοπόλεμος κερδίζει την εμπιστοσύνη του Φιλοκτήτη και ο Φιλοκτήτης του παραχωρεί το τόξο. Ο Νεοπόλεμος δεν μπορεί να αντέξει τον δόλο και αποκαλύπτει την αλήθεια στον Φιλοκτήτη, έτοιμος να επιστρέψει το τόξο, όμως παρεμβαίνει ο Οδυσσέας. Ο Οδυσσέας εκβιάζει τον Φιλοκτήτη να τους ακολουθήσει στην Τροία, αλλά τίποτε δεν μπορεί να μεταπείσει τον Φιλοκτήτη. Ο Νεοπόλεμος επιστρέφει το τόξο, παρά τις απειλές του Οδυσσέα, και υπόσχεται να τον πάρει πίσω στην πατρίδα του, ενάντια στη θέληση του στρατού. Η επέμβαση του Ηρακλή ματαιώνει την αναχώρηση για την πατρίδα και όλοι μαζί αναχωρούν για την Τροία.

Το έργο αυτό γνωρίζει την δεκαετία του '40 ο Γερμανός συγγραφέας Heiner Müller (1929-1995) και το επαναπραγματεύεται μετά από πολλά χρόνια⁴, το 1961, αφού πέρασε από

---

¹ *Ιλιάδα* Β 716-720 / 724-729.

² *Οδύσεια*, γ 188-190.

³ Παπαδάκη (2016), 192-193.

⁴ Müller (2019), 147: «Philoktet war für mich schon ein uralter Stoff, als ich anfang, daran zu arbeiten. Ich hatte das Stück von Sophokles schon in Sachsen gelesen, ende der 40er Jahre. Es hatte mich seitdem immer beschäftigt. Die Erfahrungen, die gerade hinter mir lagen, haben mir den Stoff ganz anders aktuell gemacht». Μτφ «Ο Φιλοκτήτης ήταν για μένα ένα αρχαίο υλικό, όταν άρχισα να το επεξεργάζομαι. Είχα διαβάσει το έργο του Σοφοκλή ήδη στην Σαξωνία, τέλη της δεκαετίας του 1940. Πάντα με απασχολούσε από τότε. Οι εμπειρίες μου έκαναν το έργο πολύ σχετικό με μένα, έκανε το υλικό πολύ διαφορετικό και επίκαιρο για μένα»

διάφορες φάσεις⁵, σε μια δική του διασκευή με τον τίτλο *Philoktet*. Το έργο έχει έντονα βιοματικά στοιχεία από τον συγγραφέα του και είναι δύσκολο σε κάποιο να το κατανοήσει σωστά, αν δεν γνωρίζει βασικά τουλάχιστον στοιχεία από τη ζωή του.

Ο *Philoktet* ακολουθεί στο μεγαλύτερο μέρος το δράμα του Σοφοκλή, διαφοροποιείται σταδιακά, κυρίως στο επίπεδο της διαδοχής των σκηνών και καταλήγει εντελώς διαφορετικά. Ο Φιλοκτήτης εγκαταλείπεται στο έρημο νησί της Λήμνου γιατί λαβωμένος δεν μπορεί να υπηρετήσει τους Αχαιούς στην εκστρατεία ενάντια στην Τροία. Μετά από δέκα χρόνια, επιστρέφει ο Οδυσσέας με τον Νεοπόλεμο για να μεταφέρουν τον Φιλοκτήτη στην Τροία. Δεν είναι ο χρησμός του Έλενου που απαιτούσε την παρουσία του Φιλοκτήτη με το τόξο του Ηρακλή για να αλωθεί η Τροία (σοφόκλεια εκδοχή), αλλά η απροθυμία των στρατιωτών του να πολεμήσουν. Η εμφάνιση του Φιλοκτήτη στην Τροία θα έπειθε τους στρατιώτες του να ριχτούν στη μάχη. Ο Νεοπόλεμος όμως δεν είναι ο σοφόκλειος άπειρος ήρωας, αλλά ένας έμπειρος άντρας που έχει ήδη βρεθεί στην Τροία και μισά τον Οδυσσέα εξαιτίας της κλοπής των όπλων του Αχιλλέα από τον Οδυσσέα. Στο τέλος ενός εκτενούς αγώνα λόγων μεταξύ Νεοπόλεμου και Οδυσσέα, ο Νεοπόλεμος συμφωνεί απρόθυμα να συνεργαστεί γιατί πρέπει πρώτα να αλωθεί η Τροία, για να μην κινδυνέψουν οι ελληνικές πόλεις από τους Τρώες, και μετά να εκδικηθεί τον Οδυσσέα. Από την αρχή το έργο έχει συγκρουσιακό χαρακτήρα, που εντείνεται ακόμα περισσότερο με την άφιξη του Φιλοκτήτη. Στον Müller, ο Φιλοκτήτης έχει εξαθλιωθεί πλήρως. Έχει χάσει την λογική, την αντίληψη και τα αισθήματά του. Σε κάθε λόγο του κυριαρχεί το μίσος και η εκδικητική manía προς κάθε Έλληνα, που είτε συνέργησε είτε ανέχτηκε στην εγκατάλειψή του Φιλοκτήτη στη Λήμνο. Ενώ στο σοφόκλειο έργο αναπτύσσεται σχέση εμπιστοσύνης και σεβασμού μεταξύ του Φιλοκτήτη και του Νεοπόλεμου, στον Müller τούς συνδέει το κοινό μίσος για τον Οδυσσέα, που όμως δεν είναι αρκετό για να συνεργαστούν και να εκδικηθούν μαζί τον Οδυσσέα. Ο Φιλοκτήτης τον αντιμετωπίζει με καχυποψία, ενώ ο Νεοπόλεμος παλινδρομεί μεταξύ του καθήκοντός του να βοηθήσει στον πόλεμο της Τροίας και το μίσος του για τον Οδυσσέα. Σε μια κρίση της αρρώστιας του ο Φιλοκτήτης παραδίδει εξ ανάγκης το τόξο στον Νεοπόλεμο. Η αίσθηση του τόξου εντείνει το διχασμό του Νεοπόλεμου μεταξύ του καθήκοντος και της προσωπικής έχθρας για τον Οδυσσέα. Ταυτόχρονα όμως το μίσος τον ταυτίζει ολοένα και περισσότερο με τον Φιλοκτήτη, χωρίς όμως να δημιουργήσει σχέση συμπάθειας, αλλά αντίθετα στο Φιλοκτήτη

---

⁵ Müller (2019), 147, Müller (2019), 147, Müller (2001β), 94. Ο Φιλοκτήτης εμφανίζεται για πρώτη φορά στο έργο του Müller στο ποίημα *Philoktet* 1950: εδώ, ο Φιλοκτήτης δεν έχει δαγκωθεί από το φίδι, αλλά υποφέρει από λέπρα, ζει στη Λήμνο με άνεση και στο τέλος σύρεται με τη βία στα καράβια από τον Οδυσσέα. Σχετικά με το ποίημα βλ. Λιαπής (2008), 424.

βλέπει το εαυτό του σε μελλοντικό χρόνο, κατεστραμμένο από τις πράξεις του Οδυσσέα. Με την είσοδο του Οδυσσέα οι συγκρούσεις κορυφώνονται. Ο Οδυσσέας συμπεριφέρεται όπως και ο σοφοκλείος ήρωας. Πραγματιστής, εξουσιαστικός και κυνικός. Σε μια βαθύτερη όμως ματιά ο Οδυσσέας παρουσιάζεται ως άνθρωπος με ανθρωπιστικές αξίες που θέλει να τελειώσει ο πόλεμος για να σωθούν οι άνθρωποι. Η αποκάλυψη γίνεται περιστασιακά μέσα από τα λόγια του, ενώ τις ίδιες στιγμές ο Φιλοκτήτης διολισθαίνει συνεχώς σε σκοτεινότερες περιοχές του εαυτού του. Αδυνατεί να αντιληφθεί την πραγματικότητα γύρω του και κινείται μέσα σε ένα παροξυσμό μίσους, έχθρας και εκδικητικής μανίας. Ο Νεοπτόλεμος είναι έτοιμος να επιστρέψει το τόξο, αφού δεν αντέχει να το κρατεί, αποκτημένο με δόλο. Ο Οδυσσέας τον εμποδίζει και η λεκτική σύγκρουση καταλήγει σε μονομαχία. Στη σύγκρουση, ο Νεοπτόλεμος αφήνει το τόξο να πέσει στη γη και το μαζεύει ο Φιλοκτήτης. Ο Φιλοκτήτης τεντώνει το τόξο και είναι έτοιμος να σκοτώσει τον Οδυσσέα, αδιαφορώντας αν θα σκοτωνόταν και ο Νεοπτόλεμος. Είναι προφανές για τον Νεοπτόλεμο ότι ο Φιλοκτήτης δεν ήταν αυτός που κάποτε ήταν, δηλαδή ο ανδρείος αρχηγός. Ο Νεοπτόλεμος προστατεύει με το σώμα του τον Οδυσσέα και εντελώς απρόσμενα, ο Νεοπτόλεμος σκοτώνει τον Φιλοκτήτη. Ενώ το έργο φαίνεται να έχει καταλήξει με το θάνατο του Φιλοκτήτη, ακολουθεί μια απρόσμενη εξέλιξη. Ο Οδυσσέας τον φορτώνεται για να τον μεταφέρει στην Τροία ως απόδειξη μια υποτιθέμενης επίθεσης των Τρώων στη Λήμνο για να τους πείσει να συμμετάσχουν στον πόλεμο. Ο Φιλοκτήτης υποτάσσεται, έστω και νεκρός, σε μια εργαλειοποίησή του στα σχέδια του Οδυσσέα, ενώ ο Νεοπτόλεμος επίσης υποταγμένος ακολουθεί τον Οδυσσέα, μεταφέροντας την εκδίκησή του σε άλλο χρόνο και τόπο. Το έργο τελειώνει με τον Νεοπτόλεμο φορτωμένο τον Φιλοκτήτη να ακολουθεί τον Οδυσσέα που κρατεί το τόξο του Ηρακλή.

Ο ορίζοντας προσδοκιών του Müller στη συνάντηση με το έργο του Σοφοκλή ήταν ιδιαίτερα επιβαρημένος με εμπειρίες που περιγράφει ο ίδιος στην αυτοβιογραφία του *Krieg ohne Schlacht. Leben in zwei Diktaturen (Πόλεμος χωρίς μάχη. Η ζωή σε δύο δικτατορίες)* και που λειτουργούν καταλυτικά στην σύνθεση του *Philoktet*. Η δύσκολη παιδική ζωή στα χρόνια του ναζισμού, η φυλάκιση του πατέρα του σε στρατόπεδο συγκέντρωσης⁶, η περιθωριοποίηση και η απομόνωσή του ως τέκνου «εγκληματία»⁷, ο χωρισμός της οικογένειάς⁸, η στράτευσή του όντας έφηβος⁹, η σύλληψή του από τους Αμερικανούς, όταν κατέλαβαν την Γερμανία¹⁰ και η

⁶ Müller (2019), 25; Müller (2019), 13.

⁷ Müller (2019), 13; Kalb(2001), 5.

⁸ Müller (2019), 15.

⁹ Müller (2004), 129.

¹⁰ Müller (2019), 29.

ζωή στο ολοκληρωτικό καθεστώς της Ανατολικής Γερμανίας ήταν στοιχεία που επηρέασαν καθοριστικά τη ζωή του: «Γνωρίζω τη δημοκρατία μόνο ως τουρίστας. Η δικτατορία είναι η σωματική μου εμπειρία»¹¹. Σύμφωνα με τον Müller, το κύριο αποτέλεσμα των οδυνηρών εμπειριών του ήταν η ανάπτυξη ενός «δυναμικού μίσους, μιας ανάγκης για εκδίκηση»¹², η οποία διαχέεται μέσα στο έργο του με πολλές μορφές, όπως οι επαναλαμβανόμενες αναφορές στην απομόνωση, τον θάνατο και τη σχιζοφρένεια. Κάθε φάση της γραφής του περιλαμβάνει πρόσωπα, όπως ο Προμηθέας και ο Φιλοκτήτης, που νιώθουν – όπως λέει – για τον εαυτό τους ότι δεν «ανήκουν» πουθενά¹³.

Η παρούσα μελέτη εξετάζει την διακειμενική σχέση που αναπτύσσεται στο έργο του Müller και γίνεται προσπάθεια να προσδιορισθούν οι συγκλίσεις, αλλά κυρίως οι αποκλίσεις από το σοφόκλειο έργο και οι σκοπιμότητες που κρύβονται πίσω από αυτές. Δίνεται έμφαση στον ορίζοντα προσδοκιών του Müller που καθόρισε και τον τρόπο πρόσληψης του μύθου και την επανερμηνεία του σε ένα νέο έργο. Ο τρόπος πρόσληψης του μυλλερικού έργου από τους θεατές/αναγνώστες του δεν εξετάζεται στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, αλλά είναι βέβαιο ότι το έργο είχε διαφορετική αποδοχή στη Δυτική Γερμανία από ό,τι στην Ανατολική Γερμανία, αφού στην πρώτη θεωρήθηκε έργο-διαμαρτυρία για το ολοκληρωτικό καθεστώς της Ανατολικής Γερμανίας, ενώ στην Ανατολική Γερμανία, με αρκετή καχυποψία, ως έργο αντιπολεμικό, που αναφέρεται σε προσοσιαλιστικές εποχές.

Τα παραθέματα από το δράμα του Σοφοκλή *Φιλοκτήτης* δίνονται στη μετάφραση του I. N. Γρυπάρη, έκδοση Εστίας (χ.χ), ενώ το έργο του Müller *Philoktet* σε μετάφραση της Ελένης Βαροπούλου στην έκδοση της Άγρας (2008). Οι αναφορές στο Παράρτημα Α βασίζονται στο αρχαίο κείμενο της τραγωδίας *Φιλοκτήτης*, σύμφωνα με την έκδοση του Sir Richard Jebb, Cambridge 1898, και το γερμανικό κείμενο στην έκδοση Suhrkamp, 2000.

---

¹¹ Kalb (2001), 7.

¹² Kalb (2001), 6.

¹³ Kalb (2001), 6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Πρόσληψη του αρχαίου μύθου - Διακειμενικότητα

Το φαινόμενο της πρόσληψης συνδέεται με την απόρριψη του ιστορικισμού¹⁴ από τον Γερμανό φιλόσοφο Martin Heidegger (1889-1976) και τη θεωρία του για την παροντικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης (Dasein)¹⁵. Η ερμηνεία κατά τον Heidegger είναι ένα οντολογικό συμβάν, ως αλληλεπίδραση μεταξύ του ερμηνευτή και του κειμένου. Άρα, ο ερμηνευτής είναι μέρος της κατανόησης του κειμένου και δεν μπορεί να αποκλειστεί. Το νόημα, επομένως, δεν ανήκει πια στο κείμενο, αλλά στον αναγνώστη¹⁶ και, συνεπώς, δεν υπάρχει αντικειμενισμός, δηλαδή δεν υπάρχει μια μοναδική, αντικειμενική και διαχρονική αλήθεια στο κείμενο, αλλά μια υποκειμενική και σχετική. Κατά τον Hans-Georg Gadamer (1900-2002), η διαχρονικότητα του κειμένου δεν σημαίνει επανάληψη του παρελθόντος, αλλά ανανοηματοδότησή του στο παρόν. Ο νοηματικός ορίζοντας του έργου δεν μπορεί να περιοριστεί από αυτό που είχε υπόψη του ο δημιουργός του κειμένου ούτε από τον ορίζοντα προσδοκιών τον οποίο προϋπέθετε αρχικά το κείμενο¹⁷. Αυτό που μεσολαβεί είναι ο ορίζοντας του αναγνώστη/ερμηνευτή, ο οποίος είναι ένα κράμα προσωπικών αντιλήψεων, γνώσεων, προκαταλήψεων κ.λπ.¹⁸ Ο ορίζοντας περιγράφει τη θέση μας στο κόσμο και είναι ένας χώρος που κινούμαστε και κινείται μαζί μας¹⁹.

Ο Hans Robert Jauss (1921-1997) μετακινεί το θέμα από το πλαίσιο της φιλοσοφίας στο πλαίσιο της λογοτεχνικής ιστορίας²⁰, θεμελιώνοντας την αισθητική θεωρία της πρόσληψης. Ο Jauss αποδέχεται τον αναπαλλοτριωτό ρόλο του αναγνώστη ως αποδέκτη του λογοτεχνικού έργου. Το λογοτεχνικό έργο δεν υφίσταται καθ' εαυτό, έχοντας την ίδια εικόνα σε κάθε

---

¹⁴ Τζούμα (2006), 132.

¹⁵ Στο δίτομο έργο του «Είναι και χρόνος», Μετάφραση Γιάννη Τσαβάρα, Εκδόσεις Δωδώνης, 2013.

¹⁶ Τζούμα (2006), 138–139, Ξηροπαϊδης (2008), 244.

¹⁷ Gadamer (2014), 87-88, Τζούμα(2006), 147.

¹⁸ Ξηροπαϊδης (2008), 244, Eagleton (1996), 105, Θανασάς (2001), 147.

¹⁹ Τζούμα(2006),75.

²⁰ Holub (2004), 93.

εποχή²¹, ούτε και μπορεί να διατηρήσει κάποιο υποτιθέμενο πρωταρχικό νόημα ως αχρονική ουσία²², αλλά μέσα από τον δυναμικό χαρακτήρα του και με τη διαμεσολάβηση του αναγνώστη επανεμφανίζεται και ανανοηματοδοτείται στο παρόν.

Και στους τρεις προαναφερθέντες στοχαστές, ρυθμιστικό ρόλο στην πρόσληψη του κειμένου διαδραματίζει ο ορίζοντας προσδοκιών του αναγνώστη, η οπτική γωνία θεώρησης των πραγμάτων, οι προκαταλήψεις, οι προγενέστερες γνώσεις, οι αντιλήψεις και γενικά η προσωπική συμμετοχή του αναγνώστη στη διαδικασία²³. Στον Jauss, ο ορίζοντας προσδοκιών είναι ένα πλαίσιο αναφοράς, διαφορετικό για κάθε έργο και για κάθε ιστορική στιγμή κατά την οποία προσλαμβάνεται το έργο, με το οποίο ένα ιστορικά προσδιορισμένο κοινό (όχι όλοι οι αναγνώστες ανεξαρτήτως ιστορικής περιόδου) προσέρχονται προς ένα λογοτεχνικό έργο. Ο ορίζοντας προσδοκιών συγκροτείται (α) από το σύνολο των εμπειριών και γνώσεων που έχει το κοινό για το λογοτεχνικό είδος όπου ανήκει το έργο και για τις σχετικές συμβάσεις· (β) από τη μορφή και το περιεχόμενο ήδη γνωστών έργων του ίδιου είδους ή άλλων ειδών· (γ) από την αντίθεση ποιητικής και καθημερινής («πρακτικής») γλώσσας. Στην περίπτωση των κλασικών έργων, ο ορίζοντας προσδοκιών του κοινού μιας μεταγενέστερης εποχής δεν μπορεί να περιοριστεί ούτε από τον ορίζοντα του δημιουργού ούτε του αρχικού αναγνώστη. Εκείνο που συντελείται είναι μια συγχώνευση οριζόντων παρελθόντος (κλασικό κείμενο) και παρόντος (αναγνώστης)²⁴, μια έννοια που εισάγει ο Gadamer²⁵. Η συνένωση αυτή καταλήγει σε μια νέα οπτική και συνεπώς παραγωγή νέου νοήματος. Η πρόσληψη, επομένως, περιλαμβάνει την αίσθηση και την παραγωγή²⁶. Η παραγωγική πλευρά της πρόσληψης μπορεί να επεκταθεί από απλή μίμηση, παράθεση αποσπασμάτων, υιοθέτηση ιδεών, τεχνικών γραφής, μέχρι και την μεταγραφή του έργου, της πλοκής και των χαρακτήρων.

Η εισαγωγή του όρου «διακειμενικότητα» στην ιστορία της λογοτεχνίας ανήκει στον Μιχαήλ Μπαχτίν (1895-1975), ο οποίος υποστηρίζει ότι το λογοτεχνικό κείμενο δομείται από μωσαϊκό παραθεμάτων, καθώς κάθε κείμενο είναι η απορρόφηση και ο μετασχηματισμός μιας πλειάδας άλλων κειμένων²⁷. Η Julia Kristeva ορίζει τον όρο ως εξής: «Ο όρος “διακειμενικότητα” δηλώνει μια εσωτερική λειτουργία του κειμένου, η εκδήλωση της οποίας πραγματοποιείται σε επίπεδο μορφής και ορίζει τη διαδικασία μετασχηματισμού και αφομοίωσης ενός ή

---

²¹ Jauss(2014), 334.

²² Jauss (1995), 54, Jauss (2014), 335.

²³ Holub (2004), 103.

²⁴ Newton (2014), 80.

²⁵ Gadamer(2004), 270-272

²⁶ Holub (2004), 131.

²⁷ Μπενάτση (2010), 256, Σιαφλέκης (1989), 18.

περισσότερων κειμένων από ένα άλλο, ενώ παρά ταύτα διατηρεί την προσωπική στρατηγική και ιδεολογία»²⁸. Κατά τον Σιαφλέκη: «η πρόσληψη και η αφομοίωση του έργου δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την ύπαρξη μονάδων, που να εξασφαλίζουν τη συνέχεια και τη βαθμιαία αλλαγή ή μετατόπιση του κριτηρίου του δέκτη. Τα διακειμενικά στοιχεία είναι ουσιαστικά στοιχεία, τα οποία δανείζει το αρχικό έργο στη διασκευή, ώστε να την διευκολύνει στην επικοινωνία με τον θεατή ή αναγνώστη. Τα διακειμενικά στοιχεία μπορεί να είναι εικόνες, φράσεις, πρόσωπα, λέξεις με ειδικό σημασιολογικό βάρος που ενσωματώνονται στο νέο κείμενο»²⁹. Η επιλογή των διακειμενικών στοιχείων ανήκει στον δημιουργό του έργου, αλλά η πρόσληψή τους και η επανερμηνεία τους ανήκει στον αναγνώστη/δημιουργό³⁰.

Η πρόσληψη του μύθου δεν είναι καινούρια υπόθεση στην ιστορία της λογοτεχνίας. Στην πραγματικότητα, πρόσληψη του αρχαίου μύθου υπάρχει ήδη την εποχή των αρχαίων τραγικών, όταν συνθέτουν τα έργα τους, αφού οι μυθικοί πυρήνες στο σύνολό τους ήταν ήδη γνωστοί στους πολίτες της Αθήνας και επαναλαμβάνονταν με πολλούς τρόπους. Ο μύθος είναι, κατά τον Σιαφλέκη, μια μυθική αφήγηση, η οποία περιλαμβάνει μια ιστορία αρθρωμένη, συνήθως, γύρω από ένα πρόσωπο που υπερέβη το κοινό μέτρο των ανθρώπων³¹. Η αφηγηματική δομή του μύθου αποτελείται από συστήματα σημείων και συμβόλων που συνδέονται στενά με τις βασικές αξίες ενός πολιτισμού³² και λειτουργούν ως αντανάκλαση συγκεκριμένων κοινωνικοπολιτικών καταστάσεων και ιστορικών συμβάντων.³³ Ο μύθος είχε διδακτικό χαρακτήρα, ένα γνώριμο έδαφος και μια ασφαλή απόσταση για το κοινό³⁴, ώστε να μην κλονίζεται η συναισθηματική ισορροπία του.

Στη σύγχρονη εποχή, ο αρχαιοελληνικός μύθος αποτελεί πάγια πηγή έμπνευσης των δημιουργών. Είναι αναρίθμητα τα έργα που βασίζονται στους μύθους ή τις αρχαίες ελληνικές τραγωδίες σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και στην ελληνική θεατρική παραγωγή. Η έκταση της πρόσληψης του αρχαίου δράματος ξεκινά από την ανασκευή του αρχαίου μύθου μέχρι τις μυθολογικές παραλλαγές και ανατρεπτικές ανασυνθέσεις³⁵. Κοινό στοιχείο όλων των έργων είναι η εκμετάλλευση της αναγνωρισιμότητας του μύθου και της καθολικής αποδοχής του.

---

²⁸ Σιαφλέκης (1989), 18. Ο όρος *διακειμενικότητα* χρησιμοποιήθηκε από την Julia Kristeva στα έργα της Σημειωτική, Paris, Seuil (1969), σ.85 και στο *Le revolution du langage poétique*, Paris, Seuil, 1973, σ.60).

²⁹ Σιαφλέκης (1989), 18.

³⁰ Σιαφλέκης (2005), 14.

³¹ Σιαφλέκης(2005), 101.

³² Γιόση (1996), 69.

³³ Βαροπούλου (1994), 15.

³⁴ Ferrario (2012), 433.

³⁵ Κράιας (2021): «Από τον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή στον *Philoktet* του Heiner Müller. Μια δραματολογική προσέγγιση» - άρθρο προς δημοσίευση στο περιοδικό Σύγκριση.

Κατά την Hardwick, η πρόσληψη του αρχαίου δράματος από ένα νέο έργο προσβλέπει στην ιδιοποίηση ιδεών και αξιών· το αρχαίο δράμα χρησιμεύει ως αυθεντία που προσδίδει κύρος στο νεότερο δημιούργημα σε όλες του τις διαστάσεις (πολιτική, καλλιτεχνική, κοινωνική, εκπαιδευτική ή πολιτισμική)³⁶.

Στον εικοστό αιώνα η πρόσληψη του μύθου μέσω του αρχαίου δράματος έχει αποκτήσει ακόμα ένα ρόλο: να αντιδράσει στις πολιτικοοικονομικές συνθήκες της εποχής³⁷. Οι πολιτικοοικονομικές συνθήκες της μεταπολεμικής εποχής στη διχασμένη Γερμανία και συγκεκριμένα στην Ανατολική Γερμανία δεν επιτρέπουν την ελεύθερη έκφραση των ιδεών. Όλα, συμπεριλαμβανομένου του θεάτρου, έπρεπε να εναρμονιστούν με την κομματική ιδεολογία του σοσιαλισμού³⁸. Η καλλιτεχνική δημιουργία και ειδικότερα η θεατρική ανθεί³⁹, αλλά ελέγχεται αυστηρά και λογοκρίνεται. Τα έργα που ανεβαίνουν έχουν κυρίως αντιπολεμικό χαρακτήρα⁴⁰. Η ενασχόληση των Γερμανών συγγραφέων⁴¹ με τα αρχαιότεμα έργα τους δίνει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τους αρχαίους μύθους ως προκάλυμμα για τις δικές τους ιδέες, αποφεύγοντας έτσι τους αισθητικούς περιορισμούς του σοσιαλιστικού ρεαλισμού⁴² και τα αδιέξοδα της σοσιαλιστικής πραγματικότητας⁴³.

Σε αυτούς συγκαταλέγεται ο Heiner Müller και το έργο του *Philoktet*. Για τον Müller η δραματική λογοτεχνία έχει μια πολύπλοκη και ενεργή σχέση με την ιστορία και τον θάνατο⁴⁴. Το θέατρο υπάρχει γιατί υπάρχει η ιστορία και η ανάγκη οι νεκροί του παρελθόντος να έχουν ένα βήμα για να απευθυνθούν στους ζωντανούς για το μέλλον⁴⁵. Όπως αναφέρει: «Αυτό που χρειαζόμαστε είναι το μέλλον και όχι η διαιώνιση του παρόντος. Χρειαζόμαστε να σκάψουμε βαθιά στους νεκρούς ξανά και ξανά, γιατί μόνο από αυτούς θα κερδίσουμε το μέλλον,

---

³⁶ Hardwick (2012), 22-23.

³⁷ Τσατσούλης (2008), 7.

³⁸ Seidensticker (2018), 79.

³⁹ Seidensticker (2018), 75, Fortier (2021), 298.

⁴⁰ Seidensticker (2018), 77: *Αντιγόνη* του Σοφοκλή (1989), *Πέρσες και Προμηθέας Δεσμώτης* (1969) του Αισχύλου και *Τρωαδίτισσες* και *Μήδεια* του Ευριπίδη. Από τον Αριστοφάνη προτιμώνται η *Λυσιστράτη* και η *Ειρήνη*.

⁴¹ Seidensticker (2018), 78: Bertolt Brecht, Heiner Müller, Stefan Schütz, Hartmut Lange, Jochen Berg και Karl Mickel.

⁴² Seidensticker (2018), 78.

⁴³ Seidensticker (2018), 79.

⁴⁴ Brenner (2007), 37: «I believe that the function of literature at his point is something like the liberation of the dead... I wanted to dig up things that had been covered by dirt and history and lies. Digging up the dead and showing them in the open».

⁴⁵ Prager (1998), 68: «If we do have a theater it will be a theater of resurrection... our work is raising the dead; the theater troupe is recruited from ghosts who must return to their graves after the performance up to the last performance... the set a travel guide through the landscapes beyond death».

συμμετέχοντας στη συλλογική μνήμη τους»⁴⁶. Οι νεκροί αντιπροσωπεύουν με αυτήν την έννοια το μέλλον, αφού διδάσκουν, από το παρελθόν, τους ζωντανούς του παρόντος και του μέλλοντος. Κατά την Βαροπούλου: «τον διάλογο με τους νεκρούς συνεχίζει ο συγγραφέας, όταν συνειδητά ρίχνει το βάρος στις διασκευές κειμένων, όταν μεταγράφει και μεταποιεί, επιζωγραφίζει, τοποθετώντας νέο στρώμα χρώματος πάνω στις παλιές επιφάνειες ή χρησιμοποιεί παραθέματα ανάγοντας σε πρωτότυπη στάση την προγραμματική θέση του ότι αρνείται να είναι πρωτότυπος»⁴⁷.

Ο Müller χρησιμοποίησε το αρχαίο δράμα ως φορέα συλλογικής μνήμης από το παρελθόν, μια πηγή εμπειριών για το μέλλον, αλλά και ως φορέα και μέσο των ιδεών του, όταν αντιλήφθηκε τα αδιέξοδα που είχαν δημιουργηθεί στον υπαρκτό σοσιαλισμό. Η τακτική της απόκρυψης ιδεών και μηνυμάτων στις γραμμές του αρχαιόθεμου έργου αποτελεί τακτική παραπλάνησης του καθεστώτος, αποφεύγοντας με αυτό το τρόπο τον ρεαλισμό που θα είχε συνέπειες για τον συγγραφέα⁴⁸. Ο Müller παραπλανά με «προπέτασμα καπνού»⁴⁹ το κράτος, κρύβοντας τις πραγματικές αντιλήψεις του κάτω από τη μάσκα του κυνισμού⁵⁰. Δημιουργεί με το μύθο κωδικοποίηση της σύγχρονης πραγματικότητας, που δεν μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτή από το καθεστώς, αλλά μπορεί συνειρμικά να την ακολουθήσει ο θεατής με τη σκέψη του.

---

⁴⁶ Brenner (2007), 37. Πρωτοδημοσιεύτηκε στο Linzer Martin (1991): 29 “rückwärts in die Gegenwart” Zu Heiner Müller’s Mauser Project am Deutschen Theater. Gespräch mit Heiner Müller vor der Mauser Premiere am Deutschen Theater. Theater der Zeit. November Sonderheft.

⁴⁷ Βαροπούλου(2001), 24.

⁴⁸ Macdonald (1993), 190.

⁴⁹ Jablkowska (2014), 139, Miller (2004), 129, Kalb (2001), 15: «He (Müller) was vulnerable person who tried to protect himself behind masks».

⁵⁰ Miller (2004), 129.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Από τον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή στον *Philoktet* του Heiner Müller

2.1 Η μεθοδολογία του Müller στον *Philoktet*

Ο Müller υιοθετεί κάποιες τακτικές, οι οποίες γίνονται αντιληπτές από τη μελέτη του έργου του και τη σύγκρισή του με τον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή:

(α) Το έργο ακολουθεί την «τακτική της βεντάλιας», γιατί, ενώ έχει κοινό σημείο εκκίνησης με το σοφόκλειο έργο, ανοίγεται σιγά σιγά μέχρι την τελική ρήξη. Το σοφόκλειο υπόβαθρο της αφήγησης αναιρείται υποδορίως⁵¹. Εξωτερικά παραμένει όμοιο, ενώ εσωτερικά επέρχεται σταδιακή αλλοίωσή του. Το πρωτότυπο διατηρείται ως κέλυφος στα τρία τέταρτα του έργου περίπου, αλλά κάποια στιγμή διαρρηγνύεται. Η Case σε άρθρο της ονομάζει αυτήν την τακτική «δραματουργία της αυτό-έκρηξης»⁵². Κατά τον Kalb, ο Müller έχει συγκεκριμένη τακτική στην προσέγγιση ενός έργου. Υιοθετεί εντελώς το στυλ, τον τόνο, το ύφος και ό,τι αφορά το έργο και τον δημιουργό του, όπως ακριβώς το σώμα καταλαμβάνεται από έναν βρικόλακα ή έναν ιό, ώστε στη συνέχεια – αφού αλλοιωθεί εκ των έσω – να γίνει μια έκρηξη εκ των έσω⁵³.

Η αρχή των δύο έργων είναι σχεδόν πανομοιότυπη μέχρι το επίπεδο κοινών φράσεων. Η απομάκρυνση του Müller από το πρωτότυπο – το άνοιγμα της βεντάλιας – αρχίζει από την πρώτη ρήξη μεταξύ Νεοπτόλεμου και Οδυσσέα με την φράση του Νεοπτόλεμου: «Δικαιολογημένα. Σὺ ἴσouvα το σίdeρο που τον απόκοψε» (Müller, σελ.22) και την πρώτη διαμάχη τους (Müller, σελ. 22-32). Η διαφοροποίηση συνεχίζεται περισσότερο σε επίπεδο συμπεριφορών και λόγων, ενώ στο επίπεδο των διαδοχικών γεγονότων παραμένει πολύ κοντά στο έργο του Σοφοκλή. Μέχρι την τελευταία είσοδο του Οδυσσέα διαδραματίζονται παρόμοιες

---

⁵¹ Λιαπής(2008), 425.

⁵² Case (1983), 98.

⁵³ Kalb (2001), 15.

σκηνές: η αποκάλυψη της ταυτότητας του Νεοπτόλεμου (Müller, σελ.34-45), η κρίση της αρρώστιας του Φιλοκτήτη (Müller, σελ. 45), ο τρόπος που ο Νεοπτόλεμος αποκτά το τόξο (Müller, σελ. 45-47), η αποκάλυψη του σχεδίου στον Φιλοκτήτη και ο θυμός του (Müller, σελ. 48-55), οι μεγάλες λεκτικές αντιδικίες μεταξύ των προσώπων. Η εξέλιξη του έργου παρουσιάζει αποκλίσεις από το έργο του Σοφοκλή, παρόλα αυτά η αίσθηση της παρουσίας του Σοφοκλή είναι έντονη. Η διαφοροποίηση διευρύνεται με αυξανόμενο ρυθμό και κορυφώνεται με την τελευταία είσοδο του Οδυσσέα (Müller, σελ. 67-75), όπου πλέον εγκαταλείπεται εντελώς η σοφόκλεια δομή και το έργο τελειώνει με τον θάνατο του Φιλοκτήτη. Ο συγγραφέας ουσιαστικά επαναλαμβάνει τον μύθο και ταυτόχρονα μέσω της «επαναάνγνωσης-επαναγραφής επιχειρούνται ρωγμές ετερότητας, πεδία αλλομορφίας, που εμπλουτίζουν το αρχικό κείμενο με νέες σημασίες»⁵⁴.

(β) Ο Müller χρησιμοποιεί τον μύθο του Φιλοκτήτη ως «πανάρχαιο υλικό» (“ein uralter Stoff”),⁵⁵ ως μια έτοιμη φόρμα που θα του επιτρέψει να εκφραστεί με ασφάλεια, χωρίς τον κίνδυνο της λογοκρισίας, αλλά και ως ένα κατάλληλο υλικό, με το οποίο γίνεται η ελεύθερη επεξεργασία και επαναπραγμάτευση του έργου⁵⁶. Ο Müller δεν διασκευάζει απλώς ένα έργο, αλλά το αποδομεί⁵⁷ για να χρησιμοποιήσει τα υλικά του⁵⁸. Συγκεκριμένα χρησιμοποιεί το υλικό του από τους αρχαιοελληνικούς μύθους, όπως ακριβώς τα οικοδομικά υλικά, κατασκευάζοντας από αυτό μια δική του οικοδομή με τις δικές του προδιαγραφές. Μπορεί να είναι το ίδιο υλικό και εκ πρώτης όψεως να παραπέμπει στο πρωτότυπο έργο, αλλά διαφέρει σημαντικά όσο εισχωρεί ο θεατής στα ενδότερα του οικοδομήματος. Αυτό που αναγνωρίζει ο θεατής είναι απλά τα δομικά υλικά που παραμένουν τα ίδια. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα σε όλο το έργο να υπάρχει η αίσθηση της συνεχούς παρουσίας του Σοφοκλή, παρ’ όλο που ταυτόχρονα αναγνωρίζεται η διαφορετικότητά του.

(γ) Ο Müller παρουσιάζει απατηλές καταλήξεις, μιμούμενος τον Σοφοκλή⁵⁹, δηλαδή σημεία στα οποία ο θεατής θεωρεί εσφαλμένα ότι το έργο έχει ολοκληρωθεί· χρησιμοποιεί όμως και απατηλές ενάρξεις. Τέτοια σημεία υπάρχουν σε αρκετές σκηνές, κυρίως προς το τέλος του έργου: στη σκηνή μετά τον αγώνα λόγων Φιλοκτήτη-Οδυσσέα (Müller, σελ. 62-63), ο

---

⁵⁴ Τσατσούλης (2007), 1272.

⁵⁵ Müller (2019), 147.

⁵⁶ Τσατσούλης(2008), 217.

⁵⁷ Lukac (2007), 29

⁵⁸ Carlson (1993), 512, Βαροπούλου (2001), 23: «Οι μύθοι μοντάρονται για να σχολιάσουν σημερινές εμπειρίες, να συμπαρασταθούν στην ανθρώπινη μορφή, να συνεισφέρουν στην αποκάλυψη της σύγχρονης κρίσης».

⁵⁹ Winnington-Ingram (1999), 386, Μαρκαντωνάτος (2021), 37.

Φιλοκτήτης είναι ανένδοτος να συνεργαστεί, το τόξο βρίσκεται στα χέρια του Νεοπτόλεμου και πλέον εξαλείφεται κάθε πιθανότητα επιτυχίας του σχεδίου του Οδυσσέα, οπότε είναι έτοιμοι να τον εγκαταλείψουν στο νησί. Ο θεατής αντιλαμβάνεται ότι το έργο δεν τελείωσε, αλλά έχει φτάσει σε μια στάση, για να επανεκκινήσει λίγο αργότερα με μια νέα απατηλή έναρξη, η οποία δημιουργεί πάλι νέες εντυπώσεις. Το έργο καταλήγει στη μεγαλύτερη απατηλή λήξη με τη θανάτωση του Φιλοκτήτη από τον Νεοπτόλεμο (Müller, σελ.76-78). Όλα δείχνουν ότι θα λήξει το έργο με την έξοδό τους, αφού έχουν σκεπάσει το νεκρό σώμα του Φιλοκτήτη με πέτρες. Όμως, επιτελείται νέα έναρξη, αποκαλύπτοντας ξανά το σώμα του Φιλοκτήτη και στήνεται μια νέα κατάληξη: η εκμετάλλευση του νεκρού Φιλοκτήτη για να πεισθούν οι άντρες του να πολεμήσουν. Η τακτική των απατηλών λήξεων και ενάρξεων υπάρχει και στον Σοφοκλή, με μεγαλύτερη την τελική σκηνή, όταν ο Νεοπτόλεμος και ο Φιλοκτήτης ετοιμάζονται να φύγουν, αφού το σχέδιο να επιστρέψει ο Φιλοκτήτης στην Τροία αποτυγχάνει και όλα δείχνουν ότι ο Νεοπτόλεμος θα οδηγήσει τον Φιλοκτήτη στην πατρίδα του, ενάντια στην επικρατούσα παράδοση, που ήθελε τον Φιλοκτήτη να πηγαίνει στην Τροία, να θεραπεύεται και να νικά τους Τρώες. Οι απατηλές ενάρξεις και λήξεις είναι σημεία δοκιμασίας του θεατή, καθώς ενεργοποιεί μέσα του τις ικανότητες να σχεδιάζει τη δική του εξέλιξη, να αποδεχτεί ή να απορρίψει την πρόταση του συγγραφέα ως εξέλιξη. Με αυτό τον τρόπο στο έργο δεν υπάρχει τίποτε τελεσίδικο. Ακόμα και το τέλος στον *Philoktet* δεν είναι οριστικό, είναι μια άλλη απατηλή κατάληξη, αφού το τέχνασμα του Οδυσσέα θα συνεχιστεί στην Τροία. Ο θεατής μπορεί συνειρμικά να υποθέσει την εξέλιξη και να προσδώσει σε αυτή μια δική του κατάληξη.

(δ) Ο Müller, όπως και ο Σοφοκλής, δεν δίνει λύσεις στα διλήμματα ούτε και προσπαθεί να ερμηνεύσει τη συμπεριφορά των προσώπων. Το σωστό και το λάθος συμπλέκονται και συνυπάρχουν ως επιλογή. Οποιαδήποτε ενέργεια και αν προκριθεί, αυτό δεν διασφαλίζει και την ορθότητά της, αφού ελέγχεται και καθοδηγείται από τη συμπεριφορά των προσώπων. Επομένως, η ακριβής ερμηνεία οποιουδήποτε διακειμενικού στοιχείου είναι υπόθεση που άπτεται σε μεγάλο βαθμό του υποκειμενικού στοιχείου, που στην προκειμένη περίπτωση είναι ο ορίζοντας προσδοκιών του θεατή/αναγνώστη. Ο ίδιος ο Müller απορρίπτει τη συνήθεια κάποιων κριτικών να προσπαθούν να αναγνωρίσουν πολιτικά νοήματα ή να ταυτίσουν πρόσωπα του έργου με σύγχρονους πολιτικούς⁶⁰ ή γενικά να δώσουν οριστικές ερμηνείες στο έργο του. Ο διδακτικός χαρακτήρας του μυλλερικού έργου είναι ιδιαίτερος. Δεν προσφέρει έτοιμες λύσεις που θα αφομοιώσει ο θεατής, αλλά διόδους επικοινωνίας για να ανιχνεύσει τον

---

⁶⁰ McDonald (1993), 190.

εαυτό του, αφού πρώτα απομονώσει το προσωπικό του βίωμα. Ότι γίνεται σε συλλογικό επίπεδο, π.χ. η απομόνωση των ανθρώπων, διεισδύει στο προσωπικό επίπεδο και αλλοιώνει το άτομο. Ο στόχος του αρχαίου δράματος ήταν, επίσης, διδακτικός, αφού απευθυνόταν στην κοινή συνείδηση και την ευθύνη⁶¹.

Στον *Φιλοκτήτη* υπάρχουν πολλές αναφορές, λέξεις, προτάσεις που δεν ερμηνεύονται τόσο εύκολα, γιατί επιδέχονται διπλές ερμηνείες. Αυτό κάνει την ερμηνεία του έργου να είναι δύσκολη και εκτεθειμένη σε παρερμηνείες. Για παράδειγμα, αξίζει να αναφερθεί η στιχομυθία που αναφέρεται στο σάπιο έδαφος, το δέντρο, το δάσος και τη φωτιά (Müller, σελ.29-30)⁶², κατά την οποία φαίνεται να πείθεται ο Νεοπτόλεμος να πει ψέματα και να αποδεχτεί, έστω και ακούσια, τη συνεργασία του με τον Οδυσσέα. Σε πρώτο επίπεδο αναφέρεται στις σχέσεις Νεοπτόλεμου - Οδυσσέα. Το σάπιο έδαφος, στο οποίο αναφέρεται ο Νεοπτόλεμος, είναι το κλίμα εχθρότητας και καχυποψίας που υπάρχει μεταξύ τους και πάνω στο οποίο πρέπει να χτιστεί μια συνεργασία (δέντρο) για να πετύχει έναν σκοπό. Το δέντρο ξεχωρίζει από το έδαφος, όπως η πράξη του Νεοπτόλεμου πρέπει να διαχωριστεί από την έχθρα του για τον Οδυσσέα, δηλαδή να συνεργήσει για τον σκοπό τους, έστω κι αν μεταξύ τους υπάρχει η διαμάχη των όπλων⁶³. Ο Νεοπτόλεμος προχωρά σε μια ρήση που έχει προφητικό χαρακτήρα: οι ρίζες είναι αυτές που κρατούν το δέντρο στην καταιγίδα και οι καλές σχέσεις κρατούν το σχέδιο σε σωστή γραμμή, όταν ξεσπάσει η καταιγίδα του Φιλοκτήτη. Οι σάπιες σχέσεις τους δεν μπορούν να κρατήσουν το δέντρο, όταν επέλθει η κρίση μεταξύ τους με την παρουσία του Φιλοκτήτη. Ο Οδυσσέας επικαλείται το δάσος, που είναι το δέντρο πολλαπλασιασμένο σε μια ομάδα. Το δάσος είναι ο Αργείοι που απαιτούν τη συνεργασία και δεν ενδιαφέρονται για τις διαφορές τους. Η φράση μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή, αν αναδιατυπωθεί: «το δάσος δε ρωτάει το δέντρο». Οι Αργείοι στην Τροία θέλουν να τελειώσουν με τον πόλεμο της Τροίας και να επιστρέψουν νικητές στις πόλεις τους μετά από δέκα χρόνια απουσίας. Ο Νεοπτόλεμος αναφέρει τη φωτιά που καταστρέφει το δάσος, όπου η φωτιά αντιπροσωπεύει τον πόλεμο της Τροίας. Η πλημμύρα τελειώνει τη φωτιά ή καταστρέφει τους Αργείους και η συνέχεια μεταφέρεται από τον Οδυσσέα σε άλλο χρόνο και άλλο χώρο και συγκεκριμένα στην Τροία. Συμπερασματικά, η σύμπραξη του Νεοπτόλεμου ήταν επιβεβλημένη παρά την προσωπική

---

⁶¹ Raaflaub(2012), 449

⁶² ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ: Στο σάπιο έδαφος καλό δεν φυτρώνει. ΟΔΥΣΣΕΑΣ: Άλλο το έδαφος κι άλλο το δέντρο ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ: Για τις ρίζες του ρωτάει το δέντρο, η καταιγίδα ΟΔΥΣΣΕΑΣ: Το δάσος δεν το ρωτάει. ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ: Αυτό το τρώει η φωτιά. ΟΔΥΣΣΕΑΣ: Η πλημμύρα ξεσκάβοντας το έδαφος γύρω. / Με το τρίτο πεθαίνει το δεύτερο, έρχεται κάτι και φεύγει / Και τα παρακάτω θα τα πούμε στην Τροίας τα ερείπια.

⁶³ Ο Νεοπτόλεμος πρέπει να υποταχτεί στους νόμους των Ατρείδων και να συνεργήσει στο σχέδιο του Οδυσσέα, εγκαταλείποντας τη φύση του.

έχθρα που έτρεφε για τον Οδυσσέα, γιατί προείχε η αποστολή να τερματιστεί ο πόλεμος στην Τροία. Το συλλογικό συμφέρον και το ατομικό συμφέρον συγκρούονται για άλλη μια φορά.

Σε δεύτερο επίπεδο, ο Müller χρησιμοποιεί τον αγαπημένο του τρόπο, τον υπαινικτικό, για να μεταφέρει μηνύματα στους συμπατριώτες του. Ένα φαινομενικά άσχετο κείμενο χρησιμοποιείται για να μεταφέρει τα μηνύματα. «Στο σάπιο έδαφος τίποτα καλό δεν μπορεί να φυτρώσει», λέει ο Νεοπτόλεμος. Το σάπιο έδαφος δημιουργεί συνειρμούς στους θεατές και τους παραπέμπει στην κατάσταση που επικρατεί στην Ανατολική Γερμανία, στους θεσμούς της και τη νοοτροπία του καθεστώτος. Ο διάλογος μπορεί να αναγνωσθεί σε πολλά επίπεδα σε σχέση με την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της χώρας του. Η ερμηνεία που θα αποδοθεί από τον καθένα εξαρτάται από την πρόσληψη του κειμένου από τους θεατές, άρα είναι πολύ δύσκολο να δοθεί οριστικό νόημα, αλλά μάλλον υποκειμενικές ερμηνείες. Η αναφορά σε δέντρο και δάσος παραπέμπει στο άτομο και το σύνολο, το ιδιωτικό όφελος και το συλλογικό.

(ε) Ο Müller χρησιμοποιεί τον μεταφορικό λόγο. Ο μεταφορικός λόγος μετακινεί το έργο από τον φαινομενικό ρεαλισμό σε μια μεγαλύτερη αμφιθυμία και συλλογή⁶⁴. Ο ίδιος θεωρεί τον μεταφορικό λόγο αποστασιοποιημένο από τα πολιτικά τεκταινόμενα. Επομένως, δεν μπορεί να ταυτιστεί μαζί του και κατά συνέπεια μπορεί να μιλήσει από απόσταση, ξένος και χωρίς ηθικούς ενδοιασμούς, αφού θα είναι κρυμμένος πίσω από τη μάσκα και θα έχει μια ουδέτερη όψη, στην οποία δεν μπορούν να αποδοθούν ενοχές και ευθύνες⁶⁵. Ο μύθος είναι ένα μοντέλο, που ενσωματώνει τις συλλογικές εμπειρίες⁶⁶. Στο μύθο διατηρείται μια απόσταση, αλλά ταυτόχρονα έχει τη δύναμη να παράγει σύμβολα που ερμηνεύουν τη σύγχρονη εποχή της παράστασης. Λέξεις, φράσεις, πράξεις ανανοηματοδοτούνται από τον νέο δημιουργό και προσλαμβάνουν μια σύγχρονη έκφραση. Οι πολλές αναφορές στη μοναξιά, σε απειλητικά όρνεα, σε βράχια και ερημιά, στον Σοφοκλή έχουν περισσότερο κυριολεκτική έννοια, ενώ στον Müller έχουν βαθύτερο νόημα και μπορεί να συμβολίζουν την πολιτική και κοινωνική μοναξιά που προήλθε από το διχασμό της χώρας του. Ο συγγραφέας στηρίζεται στους συνειρμούς της σκέψης των θεατών, χρησιμοποιώντας φράσεις που μπορούν να ερμηνευτούν σε πολλαπλά επίπεδα και να παραπέμπουν τους θεατές/αναγνώστες σε προσωπικά βιώματα, όπως η φράση: «... οι γλώσσες είναι επιτήδειες / τόσο, που και τη σκιά της σκιάς μου να μαυρίζουν / Ακόμη κι εκείνη των αγέννητων και των πεθαμένων» (Müller, σελ. 37).

---

⁶⁴ Case (1983), 98.

⁶⁵ Case (1983), 98.

⁶⁶ Βαροπούλου(1994), 15.

(ζ) Ο Müller επαναξιολογεί το υλικό από την τραγωδία του Σοφοκλή, το αποδομεί και το ανασυντάσσει, αλλάζοντας τη σημασιολογική αξία κάποιων σημείων. Στα πλαίσια αυτής της τακτικής αναπτύσσει/επεκτείνει σκηνές, οι οποίες στον Σοφοκλή είναι περιορισμένες σε μια φράση. Η σκηνή της μονομαχίας του Οδυσσέα και του Νεοπτόλεμου, όταν πλέον κορυφώνεται η λεκτική αντιπαράθεση στον Müller (Müller, σελ.69), είναι στον Σοφοκλή απλώς μια φράση στον καταληκτικό αγώνα λόγων του Νεοπτόλεμου με τον Οδυσσέα (στ. 1256-1257), όταν ο Οδυσσέας τον απειλεί να «σύρη το σπαθί» και ο Νεοπτόλεμος τον απειλεί με τα ίδια. Είναι προφανές ότι, προσλαμβάνοντας το κείμενο του Σοφοκλή, ο Müller επαναξιολογεί κάποιες σκηνές και τις ενσωματώνει αναπτυγμένες στο έργο του.

(η) Ο Müller κάνει σημαντικές αλλαγές στο έργο. Καταργεί τον χρησμό, συνεπώς καταργείται και η παρουσία των θεών. Οποιαδήποτε αναφορά στο θεϊκό στοιχείο έχει αρνητικό ή ειρωνικό περιεχόμενο, όπως η ειρωνική αναφορά του Οδυσσέα στον πονηρό Ερμή και την πονηρότερη Αθηνά (Müller, σελ. 33). Απορρίπτεται και η εμφάνιση του Ηρακλή ως από μηχανής θεού που αποφασίζει για τους ανθρώπους και αντικαθίσταται από μια ειρωνική αναφορά στην απουσία του επεισοδίου αυτού: «Κι ο Ηρακλής σε σένα δεν θα φανερωθεί όπως / σ' εκείνον / που ληστεμένος θεός τον πέταξε δεσμότη στα βουνά του» (Müller, σελ. 25). Η κάθε ενέργεια και η κάθε συνέπεια είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης επιλογής. Οι άνθρωποι μένουν μόνοι τους να ελέγξουν, να καθοδηγήσουν και πιθανώς να καταστρέψουν τη ζωή τους.

Το σημαντικότερο στοιχείο είναι η κατάργηση του Χορού. Έχει σημασία να διευκρινιστεί ο ρόλος του Χορού στον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή. Ο Χορός αποτελείται από ναύτες συντρόφους του Νεοπτόλεμου, οι οποίοι συμμετέχουν ενεργά στην δράση του έργου⁶⁷, αν και δεν την επηρεάζουν σημαντικά⁶⁸. Κατά τον Κράια, η αφαίρεση του Χορού ίσως οφείλεται και στην αδυναμία του συγγραφέα να αναγνωρίσει τον πραγματικό ρόλο του Χορού, όπως συμβαίνει γενικά στους σύγχρονους συγγραφείς αρχαιόθεμων έργων και τους σκηνοθέτες, αλλά και στην επικρατούσα τάση για γραμμική εξέλιξη της πλοκής⁶⁹. Η αφαίρεση του Χορού δημιουργεί μια εντελώς διαφορετική διάταξη και διάδραση μεταξύ των τριών κύριων ηρώων, ένα «παιχνίδι των τριών»⁷⁰, το οποίο θα εξελιχθεί σε μια ανελέητη σύγκρουση, κυρίως με λόγια και απειλές.

Είναι μια σύγκρουση μέσα στην ερημιά, επιτείνοντας με αυτόν τον τρόπο τα λόγια των ανθρώπων, ελαχιστοποιώντας άλλες επιδράσεις, ώστε ο λόγος να είναι ο πρωταγωνιστής.

---

⁶⁷ Χουρμουζιάδης (1998), 30-31.

⁶⁸ Χουρμουζιάδης (1998), 38.

⁶⁹ Κράιας (2021), 4.

⁷⁰ Κράιας (2021), 6.

Όπως ξεκαθαρίζει ο ίδιος στο έργο του *Theater ist kontrollierter Wahnsinn* (Το θέατρο είναι ελεγχόμενη τρέλα), ενδιαφέρεται μόνο για συγκρούσεις, αντιπαραθέσεις και διαπληκτισμούς. Λύσεις και απαντήσεις δεν τον ενδιαφέρουν⁷¹. Οι συγκρούσεις είναι βασικό χαρακτηριστικό του Σοφοκλή⁷². Με τις συγκρούσεις ξεκαθαρίζονται τα αισθήματα των τραγικών προσώπων, αλλά επιφέρουν σταδιακά και την απομόνωση των ηρώων⁷³. Οι συγκρούσεις όμως στον Müller είναι συνεχείς και σφοδρότερες.

Καταλήγοντας, θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο πραγματικός Χορός στο έργο του Müller είναι οι θεατές της παράστασης. Η τακτική του να αφήνει υπονοούμενα, να αποκρύπτει και να χρησιμοποιεί τους συμβολισμούς υποχρεώνει τους θεατές σε μια συμμετοχή, όχι ως απλοί παρατηρητές, αλλά ως ενεργά μέλη της παράστασης, κατά τον μπρεχτικό τρόπο.

(θ) Ο λόγος του είναι πολύ πυκνός και σε πολλά σημεία δυσνόητος. Δεν υπάρχει η απλότητα και η μεστότητα του σοφοκλείου λόγου. Σε πολλές περιπτώσεις, λίγοι στίχοι του Σοφοκλή πολλαπλασιάζονται για να μπορεί ο Müller να αποδώσει αυτό που ήθελε. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι ο Müller επιχειρεί να ενσωματώσει πολλά στοιχεία που δεν υπάρχουν στον Σοφοκλή. Παράδειγμα είναι η αναφορά του σοφοκλείου Φιλοκτήτη στην ελληνική γλώσσα σε μόλις τρεις στίχους (στ. 234-236), που ο Müller αναπτύσσει σε μεγαλύτερη έκταση (Müller, σελ. 36-37). Καταφεύγει επίσης σε μακροσκελείς μονολόγους, θεατρικά δύσκολους στον χειρισμό τους, αλλά ποτέ πληκτικούς. Νοηματικά είναι πυκνοί και δυσνόητοι, μάλλον εξαιτίας του γεγονότος ότι ο λόγος του γίνεται υπαινικτικός και κρύβει πολλά επίπεδα πληροφοριών, χρησιμοποιώντας τον μεταφορικό λόγο. Ο Müller αναφέρει: «Τα κείμενά μου συχνά είναι γραμμένα έτσι, ώστε κάθε φράση ή η μία στις δύο να δείχνει μόνο την κορυφή του παγόβουνου»⁷⁴. Οι φράσεις μερικές φορές είναι δυσνόητες, αφού προϋποθέτουν κάποια προηγούμενη γνώση που δεν φανερώνεται στο κείμενο, αλλά

---

⁷¹ Müller (2014), 87-88: «Ich glaube an Konflikt. Sonst glaube ich an nichts. Das versuche ich in meiner Arbeit zu tun: das Bewußtsein für Konflikte zu stärken, für Konfrontationen und Widersprüche. Einen anderen Weg gibt es nicht. Antworten und Lösungen interessieren mich nicht. Ich kann keine anbieten. Mich interessieren Probleme und Konflikte.» Μτφ «Πιστεύω στη σύγκρουση. Σε τίποτε άλλο δεν πιστεύω. Με αυτό ασχολούμαι στη δουλειά μου: τις συγκρούσεις, τις αντιπαραθέσεις και τις αντιθέσεις. Άλλος δρόμος δεν υπάρχει. Απαντήσεις και λύσεις δεν με αφορούν. Δεν μπορώ να προσφέρω τίποτε άλλο. Με ενδιαφέρουν τα προβλήματα και οι συγκρούσεις»

⁷² Austin (2001), 83.

⁷³ De Romilly (1997), 105, Knox(2008), 5 “Tragic hero : one who, unsupported by the gods and in the face of human opposition, makes a decision which springs from the deepest layer of his individual nature, his physis, and then blindly, ferociously, heroically maintains that decision even to the point of self-destruction” and “the Sophoclean hero acts in a terrifying vacuum, a present which has no future to comfort and no past to guide, an isolation in time and space which imposes on the hero the full responsibility for his own action and its consequences”

⁷⁴ McDonald (1993), 190.

υπονοείται. Τέτοια παραδείγματα συναντούμε σε πολλά σημεία, όπως στον λόγο του Οδυσσέα: «Δείξ' το μου σ' άλλο χρόνο και σε άλλο τόπο» (Müller, 26). Η φράση αυτή λέγεται από τον Οδυσσέα, όταν στην αρχή του έργου, ο Νεοπτόλεμος αντιδρά στο σχέδιο του Οδυσσέα και είναι έτοιμος να συγκρουστεί με τον Φιλοκτήτη για να το σύρει δεμένο στο καράβι. Ο Οδυσσέας τον απειλεί και ο Νεοπτόλεμος φανερώνει το μίσος του για την αρπαγή των όπλων του Αχιλλέα από τον Οδυσσέα «Δωσ' μου κα πάλι από τα δόρατά 'μου ένα / Θα σου δείξω εγώ τι μπορώ με το ένα δόρυ» (Müller σελ. 26). Τότε ο Οδυσσέας λέει τη φράση «Δείξ' το μου σ' άλλο χρόνο (εννοεί μετά το πόλεμο της Τροίας) και σε άλλο τόπο (όχι στη Λήμνο)» υπονοώντας την εκδικητική του μανία. Για να ερμηνευτεί η φράση αυτή προϋποθέτει τη γνώση ότι ο Νεοπτόλεμος ήθελε να εκδικηθεί τον Οδυσσέα, κάτι που όμως ακόμα δεν είναι δηλωμένο.

Οι ήρωές του είναι πιο εκφραστικοί σε σύγκριση με τους σοφοκλείους ήρωες⁷⁵, κυρίως λόγω των μακροσκελών μονολόγων τους. Η γλώσσα του Müller είναι άγρια και ωμή, γεμάτη ένταση και θυμό, γλώσσα συνεχούς αντιπαράθεσης μεταξύ των τριών προσώπων⁷⁶. Η ίδια σκληρή γλώσσα χρησιμοποιεί και ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή, όμως δεν στρέφεται αδιάκριτα εναντίον όλων, αλλά αντίθετα επικεντρώνεται στους εχθρούς του και κυρίως τους Ατρείδες και τον Οδυσσέα.

(ι) Επεκτείνει τον ρόλο του φυσικού περιβάλλοντος στο έργο. Στον Σοφοκλή, το έρημο νησί της Λήμνου αποτελεί αντίξοο περιβάλλον, αλλά όχι τόσο εχθρικό όσο στον Müller. Ο Φιλοκτήτης με το τόξο του μπορούσε να κυνηγήσει και να τραφεί, ενώ στον Müller υπάρχει ο συνεχής κίνδυνος τα όρνια να τον μετατρέψουν σε τροφή. Ήδη από την εμφάνισή του, ο Φιλοκτήτης του Müller ακολουθείται από ένα νέφος από όρνια, τα οποία συνιστούν συνεχή απειλή. Το φυσικό περιβάλλον στον Σοφοκλή δίνει έναν τρόπο ανακούφισης από τους πόνους με τα βότανα, ενώ ο Φιλοκτήτης προσωποποιεί τα στοιχεία της φύσεως και απευθύνεται σε αυτά⁷⁷, εξασφαλίζοντας έναν συνομιλητή στην ερημιά του⁷⁸. Αντίθετα, η φύση του Müller δεν προσφέρει καμιά ανακούφιση. Δεν γίνεται αναφορά σε βότανα και, όποτε απευθύνεται στη φύση ο Φιλοκτήτης, είναι για να εκτονώσει την οργή του. Τέλος, στον Σοφοκλή επέρχεται μια συμφιλίωση με τη φύση, σε σημείο που ανατρέπεται η εχθρότητα και υμνείται η προστασία που του είχε προσφέρει (στ. 1452-1468). Στον Müller η εχθρότητα εντείνεται συνεχώς και στο τέλος, όταν θάβεται ο Φιλοκτήτης κάτω από τις πέτρες, τα όρνια γυροφέρνουν τον τάφο,

---

⁷⁵ Jablowska (2012), 142.

⁷⁶ Κράιας (2021), 6.

⁷⁷ Winnington-Ingram (1990), 400.

⁷⁸ Germain (1969), 83.

περιμένοντας τη σειρά τους για να πάρουν τη λεία τους, όπως ο ίδιος είχε προβλέψει πολλές φορές.

2.2 Σύγκριση Müller *Philoktet* - Σοφοκλή *Φιλοκτήτης*: συγκλίσεις και αποκλίσεις

Η σύγκριση θα επικεντρωθεί κυρίως στις αποκλίσεις του *Philoktet* από τον *Φιλοκτήτη*, δηλαδή στα διακειμενικά στοιχεία από το έργο του Σοφοκλή που ανανοηματοδοτούνται από τον Müller. Τα στοιχεία αυτά ενσωματώνονται λειτουργικά στο έργο και χρησιμοποιούνται ως σημεία επαφής, αλλά και διαφοροποίησης από το έργο του Σοφοκλή. Οι συγκλίσεις αποτελούν το βασικό στρώμα του μύθου, ενώ οι αποκλίσεις δημιουργούν την ανάγλυφη εικόνα του *Philoktet*, προσδίδοντας σε αυτό τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

2.2.1 Η σκηνή του Κλόουν (σελ. 19).

Το έργο του Müller ξεκινά με έναν πρόλογο του ηθοποιού που υποδύεται τον Φιλοκτήτη με μάσκα κλόουν⁷⁹. Το στοιχείο αυτό είναι ένα στοιχείο καθαρά μπρεχτικό, το οποίο στοχεύει στην προετοιμασία του κοινού να δει το έργο ως ένα μάθημα επί σκηνής⁸⁰, αποστασιοποιημένο⁸¹ και χωρίς συναισθηματική εμπλοκή. Οι θεατές πρέπει να μείνουν σε απόσταση, να στοχάζονται για όσα βλέπουν και να εξάγουν τα απαραίτητα διδάγματα από τα μακρινά γεγονότα⁸².

Η εισαγωγή του έργου είναι μια προσπάθεια να συνδεθεί το παρόν με το παρελθόν κατά τρόπο κεκαλυμμένο. Το αρχικό κείμενο αναφέρεται στο παρελθόν, αποκτά όμως νόημα αν αντιμετωπιστεί ως παρόν. Με αυτό τον τρόπο ο συγγραφέας αποκαθιστά τη συνοχή της ιστορικής ροής. Το παρελθόν διαμορφώνει το παρόν του ανθρώπου, όπως και το παρόν

---

⁷⁹ Müller(2008), 83. Υπάρχει παρατήρηση/εισήγηση του συγγραφέα στο διάλειμμα του έργου να βγουν στην σκηνή δύο κλόουν (αυτοί που ερμηνεύουν τον Οδυσσέα και τον Νεοπτόλεμο) και να επιδίδονται σε αγώνα με ξύλινα σπαθιά.

⁸⁰ Lehmann(2009), 12.

⁸¹ Εσслиν (2005), 174

⁸² Εσслиν (2005), 173

αναμορφώνει το παρελθόν του⁸³ σε μια συνεχή ροή. Τα λόγια του κλόουν «Το θέαμα μάς επιστρέφει στα χρόνια τα παλιά / Τότε που ήσανε οι άνθρωποι θανάσιμοι εχθροί» (Müller, 29) αποκτούν νόημα, όταν αλλάζει ο χρόνος κίνησης από το παρελθόν στο παρόν και διαβαστεί ο στίχος ως εξής: «Το θέαμα μάς επιστρέφει από τα χρόνια τα παλιά / Τώρα που είναι οι άνθρωποι θανάσιμοι εχθροί». Με αυτό το τρόπο καλύπτει ο Müller, από την αρχή, τις προθέσεις του να μιλήσει για το παρόν της χώρας του.

Το 1981, σε συνέντευξή του προς τον Sylvère Lotringer, ο Müller αναφέρει: «Για να διώξει κανείς το κακό της ιστορίας, πρέπει πρώτα να παραδεχτεί την ύπαρξή του»⁸⁴. Η έγνοια του συγγραφέα είναι να διασφαλίσει με κάποιο τρόπο ότι «αυτό που χρειαζόμαστε είναι το μέλλον και όχι η διαιώνιση του παρόντος» με τα προβλήματα που επισωρεύει εξαιτίας του παρελθόντος. Ο Müller αντιλαμβάνεται ότι οι νεκροί είναι πολύ περισσότεροι από τους ζωντανούς, άρα έχουν να δείξουν μεγαλύτερη συλλογική σοφία. Με αυτή την έννοια πιστεύει ότι «χρειαζόμαστε να σκάσουμε βαθιά στους νεκρούς ξανά και ξανά, γιατί μόνο από αυτούς θα κερδίσουμε το μέλλον⁸⁵», εννοώντας προφανώς ότι, βλέποντας τα πάθη τους, ανακαλύπτουμε τις αλήθειες μας, με τον ίδιο τρόπο που ο θάνατος αποκαλύπτει τα γυμνά οστά. Η ανακάλυψη της αλήθειας δεν γίνεται κατά τρόπο νηφάλιο και ήρεμο, αλλά μας φανερώνεται γυμνή και αμείλικτη, με συγκρουσιακό πνεύμα. Ο θάνατος ενσωματώνεται στα έργα του Müller ως απαραίτητο συστατικό στοιχείο⁸⁶, γιατί πιστεύει ότι η ανθρώπινη ιστορία από μόνη της είναι έργο συγκέντρωσης νεκρών⁸⁷ και η δραματική λογοτεχνία έχει μια πολύπλοκη και ενεργή σχέση με την ιστορία και τον θάνατο⁸⁸.

Στο τέλος του προλόγου ο ηθοποιός αφαιρεί τη μάσκα και αποκαλύπτεται μια νεκροκεφαλή. Η σημασία της μάσκας εξηγείται από τον Müller: «Όταν γράφεις θέατρο, έχεις πάντα στη διάθεσή σου μια μάσκα για φερέφωνό σου... Μπορώ να πω ένα πράγμα και μαζί το

---

⁸³ McDonald (1993), 189.

⁸⁴ Hörnigk (2006), 1.

⁸⁵ Brenner (2007), 37: Müller: «What we need is future and not the eternity of the present moment. We need to dig up the dead again and again because from only them can a future be gained».

⁸⁶ Prager (1998), 68: σε γράμμα του στον Erich Wonder αναφέρει: «If we do have a theater it will be a theater of resurrection... our work is raising the dead; the theater troupe is recruited from ghosts who must return to their graves after the performance up to the last performance... the set a travel guide through the landscapes beyond death».

⁸⁷ Prager (1998), 68.

⁸⁸ Brenner (2007), 37: «I believe that the function of literature at his point is something like the liberation of the dead... I wanted to dig up things that had been covered by dirt and history and lies. Digging up the dead and showing them in the open». Πρωτοδημοσιεύτηκε στο Müller(1990), Germania. Ed. Sylvère Lotringer. Trans. Bednard and Caroline Schütze. New York: Semiotext(e) p.p. 24,67.

αντίθετο»⁸⁹. Αυτό είναι το πρώτο ζητούμενο: ενώ αναφέρεται σε μια αρχαία εποχή, αναφέρεται ταυτόχρονα και στη δική του. Το δεύτερο ζητούμενο ήταν ο φόβος και η αίσθηση της αβεβαιότητας <και> του θανάτου⁹⁰. Η φοβική έναρξη του έργου δικαιολογείται ως απαρχή μιας ελπίδας για ένα μέλλον. Κατά τον Müller, η αρχική μορφή της ελπίδας είναι ο φόβος, ενώ η πρώτη παρουσία του καινούριου είναι η φρίκη⁹¹. Το έργο *Philoktet* δεν προσφέρεται ούτε για διασκέδαση ούτε για ψυχαγωγία. Είναι έργο σκληρό, αμείλικτο, που δεν μιλά για αλήθειες, αλλά καρφώνει τις αλήθειες στο μυαλό των θεατών. Είναι απειλητικό και προκαλεί αρκετές φορές δυσαρέσκεια στον θεατή. Ο συγγραφέας όμως το έχει πει από την αρχή: «Διόλου δεν θα γελάσετε εσείς / Μ' ό,τι από κοινού κάνουμε τώρα εμείς.» (Müller, σελ. 19). Ως επισφράγισμα της «απειλής» ανοίγουν οι πόρτες της αίθουσας, προτρέποντας όσους πάνε «πάσο», δηλαδή δεν θέλουν να συνεχίσουν, να φύγουν. Μετά κλείνουν οι πόρτες και αποκαλύπτεται ο κλόουν με την νεκροκεφαλή. Το θεατρικό τέχνασμα του Müller θέλει να εντείνει τον φόβο και να αφαιρέσει κάθε άνεση από τον θεατή.

Τα έργα του, όπως και ο *Philoktet*, είναι ένα μοντέλο, το οποίο περιγράφει τις διεργασίες της ιστορίας που επαναλαμβάνονται πανομοιότυπα και πρέπει να κατανοήσει ο άνθρωπος⁹². Και όπως αναφέρει στο «Theater ist kontrollierter Wahnsinn» (Το θέατρο είναι ελεγχόμενη τρέλα), μόνο ο κλόουν μπορεί να αμφισβητήσει το τσίρκο⁹³, εκφράζοντας την πάγια θέση του ότι μόνο εκ των έσω μπορεί να γίνει κριτική, έστω και κεκαλυμμένα.

2.2.2 Η είσοδος του Οδυσσέα και του Νεοπτόλεμου (Σοφοκλής, στ. 1 - 15⁹⁴, Müller, σελ. 21⁹⁵)

Το έργο του Müller αρχίζει με την είσοδο του Νεοπτόλεμου και του Οδυσσέα. Η έναρξη του έργου είναι πανομοιότυπη με την έναρξη του δράματος του Σοφοκλή. Παρά τις ομοιότητες όμως που παρουσιάζουν τα δύο κείμενα στο συγκεκριμένο απόσπασμα, είναι εμφανείς οι αποκλίσεις του Müller.

---

⁸⁹ Macdonald (1993), 190.

⁹⁰ Rouse (1993), 66, Heiner Müller: «One must accept the presence of the dead as dialogue partners, or dialogue disrupters – future arises only out of the dialogue with the dead.»

⁹¹ Macdonald (1993), 190.

⁹² Müller (2014), 29.

⁹³ Müller (2014), 29.

⁹⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 1

⁹⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 2

Η πρώτη απόκλιση αφορά τον Οδυσσέα, ο οποίος αναφέρει ότι δική του πρωτοβουλία ήταν η εγκατάλειψη του Φιλοκτήτη – «τον παράτησα, τον άνδρα από τη Μήλο» (Müller, σελ. 21) – προσδίδοντας στον εαυτό του εξουσία, την οποία θα έπρεπε να αποδεχτεί ο Νεοπτόλεμος. Στον Σοφοκλή ο Οδυσσέας ενεργεί συνεχώς ως όργανο κάποιου, ποτέ με δική του πρωτοβουλία: ενεργεί πότε ως εκτελεστικό όργανο των Ατρείδων και πότε ως όργανο του ίδιου του Δία (στ. 989-990), σε μια προσπάθεια να μειωθεί η ενοχή του στα μάτια του Νεοπτόλεμου⁹⁶. Η συμπεριφορά του δεν πηγάζει από προσωπική έχθρα ή κακία για τον Φιλοκτήτη ή τον Νεοπτόλεμο και δεν έχει να κερδίσει κάτι προσωπικά παρά μόνο την αναγνώριση της συνεισφοράς του στην επιτυχία⁹⁷. Κινείται πάντοτε με γνώμονα τον στόχο του και υιοθετώντας τη σοφιστική θέση ότι το μέσο προηγείται του σκοπού και «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα»⁹⁸. Τον ίδιο εκτελεστικό ρόλο θέλει να επιβάλει και στον Νεοπτόλεμο, για να πετύχει την χειραγώγησή του, προβάλλοντας τον εαυτό του ως πρότυπο. Ο Müller αντικαθιστά τον σχετικά στατικό Οδυσσέα, ο οποίος εκτελεί εντολές, με έναν πιο δυναμικό Οδυσσέα. Θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο μυλλερικός Οδυσσέας είναι πιο ειλικρινής και πιο δραστήριος σε σχέση με τον ήρωα του Σοφοκλή, αλλά πιο κυνικός⁹⁹. Ο τρόπος που δίνει τις οδηγίες στον Νεοπτόλεμο είναι πιο προστακτικός: «Ψάξε μου το λημέρι... άκουσε το σχέδιό μου και τι σου αναλογεί... κοίτα μην μας ριχτεί... γίνε εσύ το δίχτυ για να τον ξαναπιάσω...» (Müller, σελ. 21-22. Ο Οδυσσέας του Müller έχει το στρατιωτικό ύφος συμπεριφοράς, ενώ ο αντίστοιχος του Οδυσσέα έχει ρόλο καθοδηγητή.

Η δεύτερη απόκλιση αφορά τον Νεοπτόλεμο. Ο Οδυσσέας του Müller δεν ενημερώνει έναν αδαή Νεοπτόλεμο, αλλά επαναλαμβάνει όσα είναι ήδη γνωστά, αφού ο Νεοπτόλεμος του Müller γνωρίζει πολύ περισσότερα από όσα ο Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή. Είναι ένας νεαρός άντρας, ο οποίος έχει μεγαλώσει στο ανάκτορο του Αχιλλέα, έτυχε της ανάλογης αγωγής και με πρότυπο τον ίδιο τον πατέρα του πάει στην Τροία να τον αντικαταστήσει, όταν αυτός σκοτώνεται. Έχει μια πολύ οδυνηρή εμπειρία στην Τροία, τη στιγμή που του αρνούνται τα όπλα του πατέρα του και η οργή του είναι μεγάλη¹⁰⁰. Εδώ ο Müller παρουσιάζει ως γεγονός κάτι που ο Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή χρησιμοποιεί ψευδώς ως πρόφαση για να κερδίσει την εμπιστοσύνη του Φιλοκτήτη. Έχει ήδη βάψει το δόρυ με αίμα, έχει εμπλακεί στις συγκρούσεις στο πεδίο της μάχης, αλλά και στις δολοπλοκίες των αρχηγών (Müller, σελ. 26). Δεν μπορεί

⁹⁶ Μαρκαντωνάτος (2021), 62.

⁹⁷ Winnington-Ingram (1999), 388, Jablkowska (2012), 142-143.

⁹⁸ Lesky (1990), 412.

⁹⁹ Jablkowska (2012), 143.

¹⁰⁰ Müller (2008), 42-44.

να παρασυρθεί από τις διαστρεβλωμένες πληροφορίες, γιατί έχει μάθει την αλήθεια στην Τροία. Ο Νεοπτόλεμος του Müller έχει εμπειρίες που τον έκαναν ωριμότερο, όμως η ωριμότητα αυτή δεν έχει στερεώσει τη φύση του, αλλά τον έχει οδηγήσει σε κακή αλλοίωση με ροπή προς ακραία αισθήματα και πράξεις. Οι αποφάσεις του εμπεριέχουν μεγαλύτερη ευθύνη από ό,τι του άπειρου Νεοπτόλεμου στον Σοφοκλή, γιατί έχει γνώση και εμπειρία των γεγονότων και μπορεί να διακρίνει ευκολότερα την πλεκτάνη. Ο Οδυσσεάς δεν μπορεί να τον πείσει με σοφιστική τακτική, γιατί έχει προσωπικό βίωμα και αυτό δημιουργεί μια αναντιστοιχία μεταξύ λόγου και πράξης¹⁰¹.

Στον Σοφοκλή, ο Νεοπτόλεμος είναι ένας άπειρος νεαρός, σχεδόν έφηβος, που δεν έχει πάει ακόμα στην Τροία, δεν έχει εμπλακεί στις μάχες, δεν έχει γίνει ακόμα οπλίτης και έχει ανάγκη την καθοδήγηση. Η φύση ήταν κάτι που εξελίσσεται με τη αγωγή και την εμπειρία, ώστε στο τέλος οι νέοι άντρες να ωριμάσουν και να αποκτήσουν σταθερό χαρακτήρα¹⁰². Έτσι, ο Οδυσσεάς μπορεί εύκολα να χειραγωγήσει τον Νεοπτόλεμο, ποδηγετώντας τον ή και παραπλανώντας τον. Η ιστορία του έργου είναι ουσιαστικά μια ιστορία ηθικής κατάπτωσης, ενορχηστρωμένη από τον Οδυσσεά, η οποία είναι αποτελεσματική λόγω της ανεπαρκούς παιδείας του Νεοπτόλεμου¹⁰³. Η σχέση του με τον Οδυσσεά είναι σχέση μέντορα-μαθητή. Ο Οδυσσεάς διατηρεί την επιρροή της αυθεντίας στον μαθητή του. Ο Νεοπτόλεμος αντιπροσωπεύει τον κόσμο του Αχιλλέα, δηλαδή την αριστοκρατική παράδοση. Είναι έτοιμος να φτάσει σε υπερβολική βία, αλλά είναι ανίκανος να αποδεχτεί τον δόλο, όπως άλλωστε και ο πατέρας του στο έπος¹⁰⁴. Η πολεμική γενναιοδωρία, τα άκαμπτα πρότυπα τιμής, η επιμονή στην τιμή σε συνδυασμό με την ασκητική και φυσική ομορφιά¹⁰⁵ είναι τα χαρακτηριστικά αυτού του κόσμου. Η εξέλιξη του Νεοπτόλεμου είναι μια πορεία από τον κόσμο του Οδυσσεά στον κόσμο του Αχιλλέα, που αντιπροσωπεύει την πραγματική φύση του¹⁰⁶. Ο Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή δεν γνωρίζει πραγματικά την κληρονομιά του Αχιλλέα και ό,τι ξέρει είναι μέσω τρίτων, κυρίως του Οδυσσεά, αλλά και του Φιλοκτήτη αργότερα. Η διαδικασία αυτή συχνά καταλήγει σε αποσιώπηση πληροφοριών του παρελθόντος εκ μέρους του Οδυσσεά, αλλά και του Φιλοκτήτη, ώστε να δημιουργηθούν οι επιθυμητές εντυπώσεις. Η καθοδήγηση του

---

¹⁰¹ Κυριάκου (2012), 230-231.

¹⁰² Webster (1994), 65.

¹⁰³ Carlevale (2000), 31-32.

¹⁰⁴ *Ιλιάδα*, I 312-317.

¹⁰⁵ Knox (2008), 121.

¹⁰⁶ Knox(2008), 133.

Νεοπτόλεμος από τον Οδυσσέα θυμίζει την καθοδήγηση των νεαρών αντρών της Αθήνας από τους σοφιστές¹⁰⁷.

Ο Νεοπτόλεμος του Müller θα μπορούσε να χαρακτηριστεί Νεοπτόλεμος της Τροίας, ενώ ο ήρωας του Σοφοκλή είναι ο Νεοπτόλεμος της Σκύρου. Αυτό που τους διαχωρίζει είναι η ίδια η Τροία, αποκτώντας στον Müller το συμβολισμό του πολέμου. Ο μυλλερικός Νεοπτόλεμος έχει ζήσει τον πόλεμο και έχει αλλοιωθεί ο χαρακτήρα τους προς το σκληρότερο, ενώ ο σοφόκλειος Νεοπτόλεμος διατηρεί την αγνότητα που απόκτησε στην Σκύρο.

Μια τρίτη απόκλιση του Müller βρίσκεται στα λόγια του Οδυσσέα: «Τον παράτησα, τον άνδρα από τη Μήλο / τον Φιλοκτήτη, που στην υπηρεσία μας λαβώθηκε / κι άλλο να μας υπηρετήσει δεν μπορούσε» (Müller, σελ. 21)¹⁰⁸. Ο Σοφοκλής παρουσιάζει ως λόγους εγκατάλειψης του Φιλοκτήτη τη φρικτή κατάστασή του (στ. 8-11)¹⁰⁹ και τις δυσοίωνες κραυγές οδύνης, οι οποίες παρεμπόδιζαν την τέλεση των απαιτούμενων θυσιών. Αντίθετα, ο Müller απομακρύνει κάθε μεταφυσικό στοιχείο. Ο Φιλοκτήτης εγκαταλείφθηκε στη Λήμνο γιατί δεν εξυπηρετούσε πλέον την εξουσία των Ατρείδων. Στον *Philoktet* είναι εμφανής, από την αρχή, η χρηστική αξία των ανθρώπων. Ο άνθρωπος έχει αξία, όσο έχει χρησιμότητα, όσο μπορεί να δουλέψει ως μέρος της μηχανής ενός συστήματος που εξυπηρετεί τους σκοπούς αυτών που το ελέγχουν. Η εργαλειοποίηση και χειραγώγηση των ανθρώπων είναι μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς και εκδηλώνεται με πολλούς τρόπους και διαβαθμίσεις, όπως καταδεικνύει στο έργο του ο Müller.

2.2.3 Η αναζήτηση της σπηλιάς (Σοφοκλής, στ. 16-47, Müller, σελ. 22).

Στη συνέχεια ακολουθεί η αναζήτηση της σπηλιάς, που αποδεικνύεται εύκολη υπόθεση. Ο Müller χρησιμοποιεί το ίδιο μοτίβο: καθοδηγούμενη αναζήτηση, αναγνώριση αντικειμένων, διαπίστωση.

Η αναζήτηση στον Σοφοκλή γίνεται σταδιακά, συνοδευόμενη από τις ερωταπαντήσεις μεταξύ των δύο αντρών, με καθαρά καθοδηγητικό χαρακτήρα από τον Οδυσσέα και συμμόρφωση του Νεοπτόλεμου. Ο Νεοπτόλεμος δείχνει μεγάλο σεβασμό στον Οδυσσέα, τον προσφωνεί

---

¹⁰⁷ Austin (2011), 83-84, Γεωργούση (2016), 71.

¹⁰⁸ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 3

¹⁰⁹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 4

«άνακτα» και αναγνωρίζει στον Οδυσσέα προβάδισμα και ρόλο μέντορα¹¹⁰. Ο καθοδηγητικός ρόλος του Οδυσσέα παρακάμπτει τη φύση με πανουργία, αφού αναλαμβάνει τον ρόλο του πατέρα που δεν γνώρισε ο Νεοπτόλεμος, για να βαρύνει ο λόγος του και να ενδυθεί με το κύρος του απόντος Αχιλλέα¹¹¹.

Ο Νεοπτόλεμος του Müller ακολουθεί τις οδηγίες του Οδυσσέα, όπως και ο Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή, αλλά στον Müller κρύβονται πάλι αποκλίσεις. Η καθοδήγηση του Οδυσσέα είναι ελάχιστη, όμως επιτακτικότερη, δεν υπάρχει η σταδιακή προσέγγιση και δίνεται η αίσθηση της εχθρότητας μεταξύ τους. Τα λόγια του μυλλερικού Νεοπτόλεμου είναι λίγα, κοφτά σε ένα έργο που οι διάλογοι είναι μακροσκελείς, χωρίς να χρησιμοποιεί καμιά τιμητική προσφώνηση για τον Οδυσσέα, με ρυθμό αυξανόμενης εσωτερικής έντασης: «Μια τρώγλη / γαβάθα για νερό, το ξύλο αδούλευτο. Τσακμακόπετρες / κουρέλια που στεγνώνουν στον αέρα κρεμασμένα / με μαύρο αίμα» (Müller, σελ. 22)¹¹². Η συμπεριφορά του Οδυσσέα είναι κυνικά αδιάφορη, ενός ανθρώπου που εξουσιάζει και δεν χρειάζεται προσχήματα για να επιβάλει την ισχύ του, αδιαφορώντας για την γνώμη και τα αισθήματα του άλλου.

Ο άπειρος Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή φανερώνει την ταραχή του και λυπάται τον Φιλοκτήτη για τα βάσανά του. Ακόμα κι αν έχει ακούσει από τον Οδυσσέα λίγο πριν ότι αυτός τον παράτησε στο νησί της Λήμνου, δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσει την ευθύνη του Οδυσσέα, αλλά, όπως θα πει αργότερα στον Χορό, όλα έγιναν από θεία βούληση (στ. 191-200). Σε αυτήν τη φάση του έργου, ο Νεοπτόλεμος φαίνεται ανίκανος να αντιληφθεί την πραγματικότητα εξαιτίας της καθοδήγησης του Οδυσσέα σε συνδυασμό με την απειρία του. Αντίθετα, ο μυλλερικός Νεοπτόλεμος αντικρύζει «το μαύρο αίμα», που στάζει από τα κρεμασμένα κουρέλια έξω από την σπηλιά του Φιλοκτήτη και έχει ήδη φτάσει στα όριά του. Δεν δείχνει τον ίδιο οίκτο για τον Φιλοκτήτη, όπως ο Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή, αλλά ξέρει πολύ καλά ποιος είναι ο φταίχτης για όσα συνέβησαν στη Λήμνο και για όσα προηγήθηκαν. Ό,τι βλέπει τον αφορά προσωπικά, γιατί είναι έργο του ίδιου ανθρώπου, που τον αδίκησε στην Τροία, του Οδυσσέα.

Ο Οδυσσέας στον Müller εκφράζει τον φόβο του: «Κοίτα μη μας ριχτεί. Περισσότερο από μένα / κανέναν άλλον δε θέλει αυτός να σκοτώσει» (Müller, σελ. 22)¹¹³ κατ' αντιστοιχία με τα

---

¹¹⁰ Vernant (1988), 198

¹¹¹ Blundell (1988), 138: Ο Οδυσσέας αποκαλεί τον Νεοπτόλεμο «γιό του Αχιλλέα» και «παιδί», ταυτίζοντας τον εαυτό του με τον πατέρα του και υιοθετώντας πατρικό τόνο στον λόγο του.

¹¹² Βλ. Παράρτημα Β, αρ.5

¹¹³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ.6

λόγια στον Σοφοκλή: «Γιατί θα προτιμους’ εμέ παρ’ όλους μαζί τους Αχαιούς να ‘βαζε χέρι» (στ. 45-47)¹¹⁴. Ο Νεοπτόλεμος του απαντά στυγνά και απότομα: «Σύ ήσουν το σίδερο που τον απόκοψε» (Müller, σελ. 22)¹¹⁵ σε αντιδιαστολή με τον Νεοπτόλεμο στον Σοφοκλή, ο οποίος σπεύδει να εκτελέσει την εντολή του Οδυσσέα και να ορίσει φύλακα για ασφάλεια, μήπως εμφανιστεί ξαφνικά ο Φιλοκτήτης (στ. 48-49)¹¹⁶. Εδώ μπορεί να επισημανθεί μια αντίφαση. Στην αρχή, ο Νεοπτόλεμος του Müller δεν δείχνει προθυμία να προστατεύσει τον Οδυσσέα από τον κίνδυνο της ξαφνικής εμφάνισης του Φιλοκτήτη, ενώ ο σοφόκλειος Νεοπτόλεμος σπεύδει να φροντίσει για αυτήν. Στο τέλος, όμως, αντιστρέφονται οι ρόλοι. Ο Νεοπτόλεμος στον Müller προστατεύει τελικά τον Οδυσσέα, σκοτώνοντας τον Φιλοκτήτη και κουβαλώντας τον νεκρό στην πλάτη, ενώ ο Νεοπτόλεμος στον Σοφοκλή αρνείται κάθε συνεργασία μαζί του και χωρίζονται εχθρικά. Αυτό καταδεικνύει και την αντίστροφη πορεία που διαγράφουν οι δύο Νεοπτόλεμοι.

2.2.4 Το σχέδιο του Οδυσσέα – Ο πρώτος αγώνας λόγων Οδυσσέα-Νεοπτόλεμου (Σοφοκλής, στ. 47-137, Müller, σελ. 22-33).

Ο Νεοπτόλεμος στο δράμα του Σοφοκλή ακούει έκπληκτος το σχέδιο του Οδυσσέα. Δεν πιστεύει σε αυτά που ακούει, αφού έρχονται σε αντίθεση με όσα ήδη γνωρίζει. Η προηγούμενη προειδοποίηση του Οδυσσέα (στ. 50-54)¹¹⁷ να μην παραξενευτεί αν ακούσει κάτι *καινόν*¹¹⁸, δεν τον προετοιμάζει επαρκώς. Είναι φανερό ότι ο Οδυσσέας τον έχει εξαπατήσει και τώρα προσπαθεί να εξασφαλίσει τη συνεργασία του με τα τεχνάσματα του λόγου του, ώστε να συμμετάσχει στον δόλο. Ο δόλος έγκειται στην εξαπάτηση του Φιλοκτήτη με ψέματα, για να του κλέψουν το τόξο. Ο Νεοπτόλεμος μαθαίνει ξαφνικά ότι «αν τα τόξα αυτά δε βάλωμε / στο χέρι, αδύνατο θα σου είν’ εσένα την πόλη του Πριάμου να κυριεύσης» (στ. 69-70)¹¹⁹. Ο Νεοπτόλεμος αντιδρά στον δόλο, όχι όμως τόσο σθεναρά, όπως φαίνεται στην αρχή, όταν αναφέρεται στη φύση του¹²⁰ «Εγώ τα λόγια που μου προξενούνε/κακό νακούω, Λαερτιάδη,

---

¹¹⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 7

¹¹⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 8

¹¹⁶ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 9

¹¹⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 10.

¹¹⁸ Austin (2011), 185: «the world “new” is fraught with anxiety.... Means strange, outlandish horrifying.».

¹¹⁹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 11.

¹²⁰ Κυριάκου (2012), 227: «Φύση είναι το σύνολο των εγγενών χαρακτηριστικών που κληρονομούνται από τους προγόνους, ειδικά από τον πατέρα... περιλαμβάνει την ακεραιότητα, όπως εκδηλώνεται με τα λόγια και με τις πράξεις», και Γεωργούση (2016), 69: «(κατά τον Αριστοτέλη) φύσις είναι ουσία των πραγμάτων, τα οποία έχουν

φρίκη/ μού δίνουν και να κάνω· γιατί τέτοιο/ μ'εκαν' η φύση, τίποτε μ' απάτη / και με ψευτιές να μην μπορώ να κάμω» (στ.85-89) . Η φύση του αντιπαρατίθεται με το καθήκον και τον φόβο μην τον πουν προδότη (στ. 93-95)¹²¹ και έτσι δημιουργείται το δίλημμα: «Φύση-Καθήκον»¹²². Ο Νεοπτόλεμος στον Müller έχει άλλο δίλημμα: «Φύση- Τιμή». Ο σοφόκλειος ήρωας είναι πολύ άπειρος για να συμβιβάσει αυτά τα δύο, πράγμα που το ήξερε καλά ο Οδυσσέας και τον χειραγωγεί (στ. 66-70)¹²³. Ο Οδυσσέας γνωρίζει ότι, για να πείσει τον νεαρό Νεοπτόλεμο, πρέπει να παρακάμψει τη φύση του και, για να κάμψει την άρνησή του, πρέπει να επιδιώξει δύο πράγματα: να κεντρίσει τη φιλοδοξία του και να τονίσει το καθήκον του απέναντι στον στρατό των Αργείων¹²⁴, δίνοντάς του μια αληθοφανή αιτιολόγηση, η οποία θα μειώσει την εσωτερική αντίσταση, υποβιβάζοντας τη σημασία της παράβασής του. Προς ενίσχυση του επιχειρήματος επικαλείται το θάρρος του και τον προτρέπει ουσιαστικά να φανεί ανέντιμος προσωρινά, χωρίς συνέπειες και να δείξει το θάρρος του αργότερα¹²⁵.

Ο Οδυσσέας προβάλλει τα επιχειρήματά του με στιβαρό τρόπο, ο οποίος προσιδιάζει πλήρως στη σοφιστική σκέψη που αντιπροσωπεύει (στ. 99¹²⁶, στ. 111¹²⁷). Υπάρχουν μόνο τρεις τρόποι να καμφθεί ο Φιλοκτήτης και να συνεργαστεί: ο δόλος, η πειθώ και η βία¹²⁸. Ο Νεοπτόλεμος συμβιβάζεται απρόθυμα, όταν ο Οδυσσέας του επισημαίνει τα δύο οφέλη που θα είχε, αν πετύχαινε: τη σοφία και την αντρεία¹²⁹ (στ. 119)¹³⁰. Ο Οδυσσέας ενεργεί ως κλέφτης που κλέβει την ψυχή του Νεοπτόλεμου, ενώ ταυτόχρονα τον καθοδηγεί να κάνει το ίδιο στον Φιλοκτήτη¹³¹. Ο Νεοπτόλεμος συμβιβάζεται, έστω και ακούσια, όμως σε καμία στιγμή δεν παύει να αισθάνεται ότι η φύση του είχε παραβιαστεί και ότι όσα έπραττε τού ήταν ξένα

μέσα τους κάποια αρχή κίνησης», ενώ «Νόμος είναι κάτι το επίκτητο, κάτι που νομίζεται, που πιστεύεται, που θεωρείται σωστό στην πράξη».

¹²¹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 12.

¹²² Webster (1994), 57. Κατά τον συγγραφέα η αιδώς με το ψέμα δεν συμβαδίζουν και οι ήρωες του Σοφοκλή, Ηλέκτρα, Ορέστης, Νεοπτόλεμος, αποτυγχάνουν να φέρουν την μηχανορραφία μέχρι το τέλος.

¹²³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ.13.

¹²⁴ Hadjistephanou (1975), 35.

¹²⁵ Williams (2014), 135.

¹²⁶ Βλ. Παράρτημα Β, αρ.14.

¹²⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ.15.

¹²⁸ Knox (2008), 119.

¹²⁹ Webster (1980), 91, Blundell (1988), 138: η χρήση των λέξεων «αγαθός» και «σοφός» είναι επιλεγμένες από τον Οδυσσέα. Το «αγαθός», που ταυτίζεται με την έννοια ανδρείος, αντιπροσωπεύει τον Αχιλλέα, ενώ η λέξη «σοφός» τον Οδυσσέα. Ο Αχιλλέας ήταν γενναίος στη μάχη, αλλά δεν ήταν ικανός στη σοφία. Αντίθετα, η σοφία ήταν χαρακτηριστικό του Οδυσσέα.

¹³⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 16.

¹³¹ Austin (2011), 86.

(στ. 902-903)¹³². Ο άπειρος Νεοπτόλεμος έχει την ανάγκη ενός ελαφρυντικού, αποδίδοντας στο θέλημα των θεών όσα συμβαίνουν στον Φιλοκτήτη¹³³.

Ο Müller διατηρεί την ίδια σκηνή, δηλαδή τον Οδυσσέα να προσπαθεί να πείσει, σχεδόν εκβιαστικά, τον Νεοπτόλεμο να συνεργήσει στο δόλο. Έτσι προκαλείται συνεχής σύγκρουση¹³⁴, γιατί αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί με τεχνάσματα του λόγου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το εξωτερικό περίβλημα του έργου να παραμένει στα όρια του σοφόκλειου έργου, αλλά να αποκλίνει στις συμπεριφορές των προσώπων. Ο Νεοπτόλεμος αντιδρά, όπως και ο Νεοπτόλεμος στον Σοφοκλή, χωρίς όμως να κάνει αναφορά στη φύση του, παρ' όλο που και αυτός εκδηλώνει την προτίμησή του στη βία παρά στο ψέμα (Müller, σελ. 23). Η αντίδραση του Νεοπτόλεμου είναι πολύ πιο έντονη, αλλά άτακτη, χωρίς την συνοχή που διατηρεί ο σοφόκλειος ήρωας και με ενέργειες άτοπες, όπως η επιθυμία του να αιχμαλωτίσει τον Φιλοκτήτη με «χέρια γυμνά» (Müller, σελ. 24) για να μην αναγκαστεί να συνεργαστεί με τον Οδυσσέα στο δόλο. Το στοιχείο αποτελεί διακείμενο από τον σοφόκλειο Φιλοκτήτη (στ.90)¹³⁵. Η πρόθεση όμως του Οδυσσέα δεν είναι απλά να τον βοηθήσει στο δόλιο έργο της εξαπάτησης, αλλά να τον μετατρέψει σε παγίδα, σε δίχτυ, που θα αιχμαλωτίσει τον Φιλοκτήτη (Müller, σελ. 22)¹³⁶. Είναι η πρώτη αναφορά του έργου στο θέμα της εργαλειοποίησης των ανθρώπων, και συγκεκριμένα στο δίχτυ που θα παγιδεύσει τον Φιλοκτήτη. Η φράση του Οδυσσέα παραπέμπει στην πρώτη παγίδα που έστησε στον Φιλοκτήτη, όταν τον εγκατέλειψε στη Λήμνο, όμως τούτη τη φορά το εργαλείο παγίδευσης θα είναι ένα άλλο παγιδευμένο θύμα, ο Νεοπτόλεμος.

Στην σκηνή αυτή φανερώνεται ο λόγος της επιλογής του Νεοπτόλεμου από τον Οδυσσέα. Δεν ήταν η καταγωγή του, όπως συμβαίνει στον Σοφοκλή, ούτε και τα λόγια του χρησμού, τα οποία στον Müller απουσιάζουν, αλλά το μίσος του για τον Οδυσσέα, που θα τον έκανε πιστευτό στον Φιλοκτήτη και θα κέρδιζε την εμπιστοσύνη του εξόριστου ήρωα, με αποτέλεσμα να τον ξεγελάσει πιο εύκολα (Müller, σελ. 30). Εδώ ο Müller εμφανίζει ως πραγματικότητα το μίσος του Νεοπτόλεμου προς τον Οδυσσέα, το οποίο στον Σοφοκλή είναι απλώς μια ψευδής διήγηση

---

¹³² Hadjistephanou (1975), 196: «It is evident that Neoptolemus is showing considerable distress and even disgust, which springs from his consciousness that the task he has undertaken is completely alien to his natural honesty... Philoktete's reference to the noble standards of Neoptolemus' father further underlines the unfitting conduct of Neoptolemus, whose base actions are thus presented as a departure not only from his own nature but also from the example of his noble father...».

¹³³ Germain (1969), 105.

¹³⁴ Müller(2005), 145.

¹³⁵ “πρὸς βίαν τὸν ἄνδρ' ἄγειν | καὶ μὴ δόλοισιν” (στ.90)

¹³⁶ Βλ. Παράρτημα Β, αρ.17.

με σκοπό να ξεγελαστεί ο Φιλοκτήτης. Ο Οδυσσέας του Müller προχωρεί ακόμα περισσότερο, χειραγωγώντας τα αισθήματα μίσους που έχει ο νεαρός Νεοπτόλεμος για να εξυπηρετήσει τον σκοπό του.

Η πρόθεση του Müller ήταν να δείξει στους συμπολίτες του πόσο εύκολα ένα ολοκληρωτικό καθεστώς χειραγωγεί τον άνθρωπο, χρησιμοποιώντας τα ίδια τα αισθήματά του, όπως τον φόβο, το μίσος, τη φιλοδοξία, τον εθνικισμό. Η εκμετάλλευση του ανθρώπου ως μονάδας από το κοινωνικό σύνολο στο οποίο ανήκει¹³⁷ μπορεί να γίνει στο όνομα μιας αμφιλεγόμενης αξίας που προβάλλεται ως καθολική και παίρνει μορφή ηθικού κανόνα, ο οποίος, αν και απροσδιόριστος, παρουσιάζεται ως ο μόνος ορθός¹³⁸. Στη χειρότερη μορφή του παρουσιάζεται ως σφετερισμός των νεκρών, γεγονός που βασανίζει συνεχώς τον συγγραφέα και αποτελεί και τον κεντρικό πυρήνα του *Philoktet*¹³⁹. Η χειραγωγή του ανθρώπου παίρνει πολλές μορφές, και ο Müller παρουσιάζει στο έργο του μερικές από αυτές, που εκδηλώνονται, από όλους τους ήρωες προς όλους τους ήρωες, ως ένα δίχτυ που τους παγιδεύει σε ένα αμείλικτο αγώνα ελέγχου πάνω στους άλλους. Το δίχτυ που χειραγωγεί όλους τους ήρωες είναι το σύστημα εξουσίας που υπηρετούν· στην περίπτωση του Müller, πρόκειται για το ολοκληρωτικό καθεστώς στο οποίο ο ίδιος έζησε μεταξύ δύο δικτατοριών και μιας αμφισβητούμενης δημοκρατίας.

Οι δύο Οδυσσείες χρησιμοποιούν τα ίδια επιχειρήματα για το σχέδιό τους, που είναι επίσης σε γενικές γραμμές το ίδιο (Müller, σελ. 28-29)¹⁴⁰ / Σοφοκλής (στ. 55-74)¹⁴¹. Κυρίαρχο στοιχείο είναι τα λόγια του Οδυσσέα: «τώρα για λίγες ώρες της ημέρας | δος μου θυσία τη συνείδησή σου» (στ. 84-86), ενώ ο Müller το διατυπώνει λίγο διαφορετικά: «Όσο κρατάει μια μέρα, πιο πολύ δεν θα χρειαστεί» (Müller, 27). Τόσο στον Σοφοκλή, όσο και στον Müller, ο Οδυσσέας τονίζει ότι, έπειτα από τη σύντομη αυτή παρέκκλιση του Νεοπτόλεμου από τον ηθικό του κώδικα, θα έχει στη διάθεσή του πολύ χρόνο για να αφιερωθεί στην τιμότητα. Οι δύο αναφορές ωστόσο εμπερικλείουν μια βασική διαφορά. Ο Οδυσσέας στο έργο του Σοφοκλή πιστεύει ότι η φύση του Νεοπτόλεμου είναι τέτοια που τον εμποδίζει να συνεργήσει· έτσι, προσπαθεί να τον παρακινήσει, αμβλύνοντας τις συνέπειες της πράξης και περιορίζοντάς την σε μια μέρα. Προς ενίσχυση του επιχειρήματος επικαλείται το θάρρος του και τον προτρέπει ουσιαστικά να φανεί ανέντιμος προσωρινά, χωρίς συνέπειες, και να δείξει το θάρρος του

---

¹³⁷ McDonald (1993), 194.

¹³⁸ Jablkowska (2012), 144.

¹³⁹ Müller (2019), 147-149.

¹⁴⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 18.

¹⁴¹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 19,

αργότερα¹⁴². Στον Müller ο Οδυσσέας πιστεύει επίσης ότι ο Νεοπτόλεμος δεν θα κατάφερνε να πει ψέματα (Müller, σελ. 27)· εντούτοις, για τον Νεοπτόλεμο το πρόβλημα δεν ήταν μόνο να ξεπεράσει τις αναστολές του, όσο αφορά το ίδιο το ψέμα, αλλά πολύ χειρότερα να χρησιμοποιήσει το ψέμα προκειμένου να επωφεληθεί ένας εχθρός του, ο οποίος έχει σκοπό να ξεγελάσει τον Φιλοκτήτη, όπως είχε ξεγελάσει νωρίτερα και τον ίδιο τον Νεοπτόλεμο. Ο Νεοπτόλεμος δεν αξιολογεί την πράξη με βάση μια γενική ηθική αρχή, αλλά πάντοτε σε σχέση με το προσωπικό του βίωμα. Ο κυνισμός του Οδυσσέα τον προκαλεί σε βαθμό που να μη μπορεί να ξεπεράσει τα αισθήματά του και να αναγνωρίσει το καθήκον του για το συλλογικό συμφέρον.

Ο Οδυσσέας, για να πείσει τον Νεοπτόλεμο, προβάλλει ένα δεύτερο βασικό επιχείρημα. Στον Σοφοκλή οι Έλληνες πρέπει να ακολουθήσουν τις επιταγές του χρησμού, που ορίζει ότι μόνο με το τόξο του Φιλοκτήτη θα μπορέσουν να καταλάβουν την Τροία. Στον Müller ο Φιλοκτήτης πρέπει να πάει στην Τροία για να ενθαρρύνει τους στρατιώτες του να ριχτούν στη μάχη. «Σ' είχαμε ανάγκη για να τους τραβήξεις στη μάχη / Όπως αυτόν έχουμε τώρα ανάγκη για τους άνδρες του...Γιατί πιο πρόθυμα ο άνδρας κυλιέται στο αίμα του/Όταν η μπότα που τον πατάει είν' από δέρμα της πατρίδας» (Müller, σελ. 26-27). Αυτό είναι κάτι που έχει ήδη συμβεί στον γιο του Αχιλλέα. Ο Νεοπτόλεμος πήγε στην Τροία, όπως ήθελε ο Οδυσσέας, και αναπτέρωσε το ηθικό των στρατιωτών του Αχιλλέα. Με άλλα λόγια, ο Νεοπτόλεμος δεν έχει πέσει μόνο θύμα εξαπάτησης, αφού του αρνήθηκαν τα όπλα του πατέρα του, αλλά και έχει εργαλειοποιηθεί, αφού οι Έλληνες τον χρησιμοποίησαν για να παροτρύνουν τους στρατιώτες του Αχιλλέα να ριχτούν στη μάχη. Τον έχουν ήδη χρησιμοποιήσει, χειραγωγώντας τον για να χειραγωγήσει του στρατιώτες, και τώρα αυτός πρέπει να εξαπατήσει τον Φιλοκτήτη για τον ίδιο λόγο που εξαπατήθηκε ο ίδιος. Η ιστορία του Φιλοκτήτη είναι μια επανάληψη της ιστορίας του Νεοπτόλεμου. Μάλιστα, ο Οδυσσέας απειλεί τον Νεοπτόλεμο ότι, αν δεν υπακούσει, «στην συμμαχία πίσω σε φέρνω / Χτυπώντας σε με το κοντάρι απ' του πατέρα σου / το δόρυ» (Müller, σελ. 29). Το δόρυ αποκτά μια ιδιαίτερη συμβολική σημασία. Ο εκβιαστής κατέχει με αυθάδεια τα όπλα του Αχιλλέα και τα στρέφει εναντίον του Νεοπτόλεμου. Αυτό προκαλεί αγανάκτηση στον Νεοπτόλεμο: «Με το δικό μου δόρυ. Και δεν είναι η πρώτη φορά/Που βλέπω το έχει μου στα χέρια σου, είναι αυτά/Επιτήδεια στην κλεψιά και μάλιστα σε βάρος μου»(Müller, σελ.25). Τα όπλα του Αχιλλέα γίνονται ορατή απόδειξη της εξαπάτησης του Νεοπτόλεμου. Περιφέρονται επιδεικτικά από τον Οδυσσέα και προκαλούν την οργή του Νεοπτόλεμου, ταυτόχρονα όμως τον εμποδίζουν να συγκρουστεί με τον Οδυσσέα, γιατί τότε

---

¹⁴² Williams (2014), 135.

θα είχε να παλέψει εναντίον των όπλων του πατέρα του, το μόνο ορατό σημείο που είχε από αυτόν. Αυτό όμως δεν θα το αποφύγει στο τέλος, όταν αδυνατεί πλέον να συγκρατήσει την οργή του (Müller, σελ. 69-70).

Ο Νεοπτόλεμος συμβιβάζεται με μεγάλη απροθυμία. Αναγνωρίζει ότι δεν μπορεί να αποφύγει το καθήκον: «Θα 'θελα να μην είχα για σένα αντί μήτε γλώσσα. / Πες μου τα ψέματα που πρέπει να πω (Müller, σελ. 28)¹⁴³. Οι δύο Νεοπτόλεμοι συμφωνούν τελικά να συνεργήσουν με επιφύλαξη στον Σοφοκλή και με απροθυμία στον Müller. Ο Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή δεν αργεί να προσαρμοστεί στο σχέδιο του Οδυσσέα και είναι έτοιμος να πει ψέματα, έστω κι αν λίγο πριν αρνιόταν να το κάνει. Με την αποδοχή του σχεδίου ολοκληρώνεται η ηθική κατάπτωση του Νεοπτόλεμου¹⁴⁴. Η βασική αιτία της ήταν ο κυριαρχικός ρόλος του Οδυσσέα, η ανάγκη να συμπράξει στις επιδιώξεις του συνόλου και το όφελος που θα είχε, ανδρεία και σοφία. Προσπαθεί να παρουσιαστεί ως αποφασιστικός και έμπειρος, αλλά σύντομα θα αποδειχτεί ότι η απόφασή του δεν ήταν τόσο στιβαρή, ώστε να αντέξει στην επαφή με τον Φιλοκτήτη. Παρά τη συναίνεσή του να συμμετάσχει στο σχέδιο του Οδυσσέα, σύντομα θα αντιμετωπίσει μεγάλες δυσχέρειες κατά την εφαρμογή του, γιατί ό,τι γίνεται είναι ενάντια στη φύση του¹⁴⁵. Ο Οδυσσέας όμως είναι έμπειρος και βλέπει τον συμβιβασμό του Νεοπτόλεμου και είναι επιφυλακτικός, όσο αφορά την αντίδρασή του στις εξελίξεις που θα ακολουθούσαν και κυρίως στην αντίδρασή του από την «επαφή» με τον Φιλοκτήτη. Στον Müller ο Νεοπτόλεμος, παρόλο που προβλέπει το αναπόφευκτο κακό, συγκατατίθεται στο σχέδιο του Οδυσσέα για δεύτερη φορά στη Λήμνο, έχοντας ήδη συγκατατεθεί στην Τροία. Μετά από πολλές ενστάσεις, διαπληκτισμούς, κατηγορίες και απειλές¹⁴⁶, μετά από ένα δυσνόητο διάλογο για το δέντρο και το δάσος (Müller, σελ. 27-28) με κεντρικό νόημα την προβολή του συλλογικού συμφέροντος έναντι του ατομικού, στο τέλος, αποδέχεται τον ρόλο του, που είναι ουσιαστικά η επανένταξη στο σύστημα. Αποδέχεται να συμμετάσχει, έχοντας το αίσθημα ότι εκβιάστηκε. Την πρώτη φορά, όταν μεταφέρθηκε στην Τροία, είχε εξαπατηθεί, αλλά οι τωρινές ενέργειες απαιτούν την συνεργασία του, έστω και απρόθυμα· αυτό καθιστά την δεύτερη φορά οδυνηρότερη της πρώτης. Εύχεται να μην είχε αυτιά να τον ακούει μήτε γλώσσα να μιλά μαζί του, γιατί ξέρει πως ό,τι και να τον προστάξει να κάνει θα είναι ψέμα και δόλος. Το σημαντικό είναι ότι θα καθοδηγείται σε αυτόν τον δόλο από τον άνθρωπο που καταδολίευσε τον ίδιον: πρόκειται δηλαδή για μια εκβιαστική συνεργασία του θύματος με τον θύτη. Σε δεύτερο

---

¹⁴³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 20.

¹⁴⁴ Carlevale(2000), 36.

¹⁴⁵ Γεωργούση (2016), 80.

¹⁴⁶ Miller (2005), 145.

επίπεδο, ο Νεοπτόλεμος αποδέχεται τη συνεργασία, αλλά ο βαθύτερος σκοπός του, ίσως ακόμα όχι τόσο ξεκάθαρος, ήταν να τελειώσει με τις υποχρεώσεις του στους Αργείους, να εκτελέσει το καθήκον του, για να ανοίξει μετά ο δρόμος για τη δική του εκδίκηση: «Το μίσος μου στον εχθρό ανήκει, έτσι απαιτεί / το καθήκον / Ώσπου να πάψει να υπάρχει Τροία. Τότε για το δίκιο μου / Σε άλλο αίμα το δόρυ θα βυθίσω» (Müller, σελ. 29-30).

Η αντίδραση του Νεοπτόλεμου (Müller, σελ. 31)¹⁴⁷ οδηγεί το έργο σε νέα κατεύθυνση. Ο Οδυσσέας κάνει κάποιες κινήσεις που ξαφνιάζουν. Η πρώτη κίνηση αφορά την αποκάλυψη ότι «σε τούτη τη δοσοληψία δεν είσαι ο πρώτος που κάνει αυτό που δε θέλει. Εμείς ήμασταν πριν από σένα» (Müller, σελ. 31)¹⁴⁸, εννοώντας τον εαυτό του και τον Αχιλλέα, που προσπάθησαν με τεχνάσματα να αποφύγουν τον πόλεμο (Müller, σελ. 31). Οι Ατρείδες ξεσκεπάσαν τον Οδυσσέα, και ο Οδυσσέας, όντας στην υπηρεσία των Ατρείδων, αποκάλυψε τον Αχιλλέα. Ο Οδυσσέας, επομένως, ξεγελάστηκε από τους Ατρείδες, ενώ αργότερα και ο ίδιος, μέρος του συστήματος, εξαπάτησε τον Αχιλλέα αλλά και τώρα εξαπατά τον γιο του Αχιλλέα, τον Νεοπτόλεμο. Η χρήση τεχνασμάτων δεν ήταν πρωτόγνωρη και το ψέμα είναι μέρος της ζωής και του αγώνα για επιβίωση¹⁴⁹. Μια πολύ σύντομη αναφορά των γεγονότων αυτών υπάρχει ως υπαινιγμός στα λόγια του Φιλοκτήτη στον Σοφοκλή: «... αν και με δόλο εσένα και με βία / σ' ανάγκασαν μαζί των να εκστρατεύσης, / ενώ εμένα, που πρόθυμος εκείνους / ακολουθήσα με στόλο εφτά καράβια...» (στ. 1025-1028)¹⁵⁰.

Μέχρι το σημείο αυτό, ο Οδυσσέας παρουσιάζεται άτεγκτος, κυνικός πραγματιστής και επιτήδειος στην αποστολή του. Από το σημείο που ο Οδυσσέας αποκαλύπτεται με τη φράση του «Σε τούτη τη δοσοληψία δεν είσαι ο πρώτος που κάνει/ Αυτό που δεν θέλει. Εμείς ήμασταν πριν από σένα» (Müller, 31), φανερώνει έναν άλλον εαυτό, ο οποίος δεν υποστηρίζεται από την προηγούμενη συμπεριφορά του. Παρουσιάζεται στο λόγο που ακολουθεί ως ένας άνθρωπος που δεν ήθελε τον πόλεμο, αλλά εξαγκάστηκε να συμμετάσχει. Όμως στη συνέχεια γίνεται μέρος της εξουσίας των Ατρείδων και παραπλανεί τον Αχιλλέα να συμμετάσχει και αυτός στο πόλεμο. Είναι αντίθετος στον πόλεμο, όμως ταυτόχρονα γνωρίζει ότι μόνο δίπλα στην εξουσία των Ατρείδων και σε συνεργασία μαζί τους μπορεί να πετύχει το τέλος του πολέμου δηλαδή η προσπάθεια δεν γίνεται σε αντίθεση με τους Ατρείδες αλλά ζώντας μέσα στον πόλεμο. Αυτό αποτελεί το διπλό επίπεδο του Οδυσσέα. Στο πρώτο, εμφανές επίπεδο,

---

¹⁴⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 21.

¹⁴⁸ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 22.

¹⁴⁹ Jablkowska (2012), 142.

¹⁵⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 23.

είναι τα μέσα που χρησιμοποιεί για να πετύχει το στόχο του, δηλαδή να τελειώσει ο πόλεμος, και αυτό φανερώνεται με την σκληρή στάση του και την επιμονή του να πετύχει στην αποστολή του στη Λήμνο και στο δεύτερο επίπεδο οι ανθρωπιστικές αξίες που πιστεύει, εναντίον του πολέμου και του άδικου χαμού τόσων ανθρώπων, Τρώων και Αχαιών, και που δεν φανερώνει αρχικά παρά μόνο περιστασιακά μέσα από τα λόγια του. Σε κάθε επίπεδο είναι εξίσου αληθινός. Δεν υπάρχει καμιά προσποίηση, ούτε καμιά πράξη του αντιβαίνει στον τρόπο που σκέφτεται. Ο Οδυσσέας είναι ο ανυποχώρητος, αδιαπραγμάτευτος άνθρωπος που δεν συμβιβάζεται. Θέλει να πετύχει τη νίκη, όπως την αντιλαμβάνεται και θα το πετύχει με κάθε τρόπο. Όπως ακριβώς ο Müller, επιλέγει την κριτική του συστήματος, ζώντας μέσα στο σύστημα. Είναι ο κλόουν που μπορεί να κρίνει το τσίρκο¹⁵¹.

Η δεύτερη απρόσμενη ενέργεια του Οδυσσέα είναι η επιλογή του να γονατίσει μπροστά στον Νεοπτόλεμο (Müller, σελ. 32),¹⁵² εξαιτίας της οποίας εισπράττει τα χλευαστικά σχόλια του Νεοπτόλεμου (Müller, σελ. 32)¹⁵³. Χρησιμοποιεί ακόμα και τον εαυτό του για να πετύχει τον σκοπό του, αλλά λέει και μια αλήθεια που δεν ακούγεται από τον Νεοπτόλεμο: «Πιο πολύ τον πρόσβαλε που μοιραστήκαμε τη λεία του» (Müller, σελ. 32)¹⁵⁴. Ο Αχιλλέας για τον Müller δεν είναι ο ομηρικός ήρωας, αλλά ένας συνηθισμένος άνθρωπος, με τα δικά του καλά και κακά. Σχεδόν όλοι οι ήρωες αποκαθηλώνονται και αποκτούν την ανθρώπινη διάστασή τους, κυρίως μέσω της συμπεριφοράς τους¹⁵⁵. Το γονάτισμα του Οδυσσέα είναι ένα αναπάντεχο γεγονός για τους θεατές. Τίποτα στην προηγούμενη συμπεριφορά του δεν θα δικαιολογούσε την πράξη του. Είναι ταυτόχρονα πράξη ειλικρινής αλλά και τέχνασμα: το ίδιο το γονάτισμα είναι τέχνασμα, αλλά τα λόγια του Οδυσσέα είναι ειλικρινή. Σίγουρα κινείται έξω από τον ορίζοντα προσδοκιών των θεατών και προκαλεί την έκπληξή τους. Ίσως είναι ένα σημάδι για τους θεατές, οι οποίοι, χαμένοι στα λόγια του Οδυσσέα, δεν μπορούσαν να διακρίνουν τις ρωγμές στο θεατρικό πρόσωπό του. Είναι ένα σινιάλο, το οποίο τους καλεί να προσέξουν τη συμπεριφορά του Οδυσσέα, η οποία αρχίζει να γίνεται αντιφατική: ζητεί από τον Νεοπτόλεμο να προστατεύσει τη ζωή του, ενώ προηγουμένως τον απειλούσε με το δόρυ του· κατόπιν θεωρεί τη ζωή του Νεοπτόλεμου πολύτιμη για τον πόλεμο (Müller, σελ.26) και πολύ αργότερα

---

¹⁵¹ Müller (2014), 29.

¹⁵² Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 24.

¹⁵³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 25.

¹⁵⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 26.

¹⁵⁵ Jablowska (2012), 144: «the connotation with Stasi method was very obvious in the GDR. Western critics and literary scholars emphasize that the radical de-heroisation of Odysseus can be understood also in a universal way as reduction of man to his immediate usefulness. Not only the party apparatus of the GDR instrumentalized basic moral standards, but modern concerns, corporations and media do the same».

ξιφομαχεί μαζί του. Η στάση αυτή μοιάζει να ανήκει σε δύο διαφορετικούς ανθρώπους, αλλά είναι στην πραγματικότητα η συμπεριφορά ανθρώπου που κινείται σε δύο επίπεδα.

2.2.5 Η συνάντηση του Φιλοκτήτη και του Νεοπτόλεμου

(Σοφοκλής, στ. 219-538, Müller, σελ. 34-45)

Η εξαθλίωση του ανθρώπου είναι κεντρικό θέμα της σκηνης αυτής και εισάγεται στον Müller με μια άμεση διαπίστωση του Νεοπτόλεμου, που έχει οπτική επαφή με τον Φιλοκτήτη: «περισσότερο με ζώο παρά μ' άνθρωπο μοιάζει / σύννεφο μαύρο από πάνω του τα όρνια» (Müller, 15)¹⁵⁶. Η αγριότητα του Φιλοκτήτη στο έργο του Muller αποκαλύπτει μια βαθιά υπαρξιακή εξαθλίωση, που του έχει αποσυνθέσει τη λογική και την αντίληψη, χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης. Ο Φιλοκτήτης κατρακύλησε σε αυτή την ζώοδη κατάσταση¹⁵⁷, αφού οι Ατρείδες και ο Οδυσσεύς τον θεώρησαν άχρηστο εργαλείο του συστήματος και, ίσως, η συμπεριφορά τους να τον έπεισαν ότι ήταν πλέον ένα τίποτε, ότι δεν είναι πλέον αυτό που ήταν κάποτε (Müller, σελ. 70).

Στο Σοφοκλή, ο Φιλοκτήτης χαρακτηρίζεται εγκαταλειμμένος, απαγριωμένος, έκθετος¹⁵⁸ και κοινωνικά νεκρός: *ἄφιλον, ἔρημον, ἄπολιν, ἐν ζῶσιν νεκρόν* (στ. 1018)· βρίσκεται στα όρια της ζωόδου αγριότητας¹⁵⁹. Σε αυτήν την εξαθλιωμένη κατάσταση επιβιώνει «νεκρός ανάμεσα στους ζωντανούς» (στ. 1018), *νεκρόν, ἢ καπνοῦ σκιάν, | εἶδωλον ἄλλως* (στ. 946-947). Η μοναξιά είναι βαθιά, υλική και υπαρξιακή¹⁶⁰, τόσο εμφανής και έντονη που προκαλεί φόβο¹⁶¹, όπως ένα άγριο θηρίο που πλησιάζει μουγκρίζοντας.

Η κατάσταση όμως του Φιλοκτήτη διαφέρει μεταξύ του *Φιλοκτήτη* και του *Philoktet*. Στο δράμα του Σοφοκλή, η απαγρίωση αφορά την εξωτερική εμφάνιση του Φιλοκτήτη, ενώ η ικανότητά του να κρίνει, να αντιλαμβάνεται και να ενεργεί έμεινε σχεδόν ακέραιη. Ο Φιλοκτήτης έχει την αίσθηση της κατάστασής του και το φόβο που προξενεί, γι' αυτό και διατυπώνει, με μειλίχιο τρόπο, την παράκλησή του να του μιλήσουν (στ. 223-225)¹⁶². Η παρουσία του είναι ενός κουρελή, με άγρια όψη, ο οποίος, μόλις αρχίσει να μιλά,

¹⁵⁶ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 27.

¹⁵⁷ Newman (1991), 307.

¹⁵⁸ Vernant-Naquet (1974), 191.

¹⁵⁹ Vernant-Naquet (1974), 194.

¹⁶⁰ De Romilly (1997), 105.

¹⁶¹ Avery (1965), 279.

¹⁶² Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 28.

παρουσιάζεται φιλόξενος και ευαίσθητος για την κατάστασή του¹⁶³. Εκφράζει αμέσως τον πόθο του να επικοινωνήσει με ανθρώπους, αφού στο έρημο νησί μόνο κραυγές μπορεί να αρθρώνει χωρίς απάντηση¹⁶⁴. Ο θυμός του δεν μένει ανεξέλεγκτος¹⁶⁵ και δεν στρέφεται αδιακρίτως εναντίον όλων, αλλά μόνο κατά των βασικών αυτουργών της εγκατάλειψής του και κατά των θεών που ανέχονται την άδικη συμπεριφορά των Ατρείδων¹⁶⁶. Η μοναξιά της Λήμνου δεν τον μετέτρεψε από ήρωα σε θηρίο, αλλά μεγάλωσε την ηρωική του δυσφορία για το τραύμα του, απολυτοποίησε την αδιαλλαξία του και όξυνε το μίσος για τους εχθρούς του¹⁶⁷. Διατηρεί στοιχεία του ηρωισμού του, που απαιτούσε να είναι γενναίος, έξυπνος, ηθικά δυνατός, σπλαχνικός και πάνω απ' όλα ικανός να αντιμετωπίζει τη συμφορά με καρτερικότητα και όχι με την ακαταλόγιστη υποταγή ενός ζώου¹⁶⁸. Ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή δεν φτάνει στα όρια της παραφροσύνης: κρατά τη λογική του παρά την απομόνωση, γιατί πρέπει να πραγματοποιηθεί ο χρησμός που ορίζει το τόξο του Φιλοκτήτη ως απαραίτητη προϋπόθεση για την άλωση της Τροίας.¹⁶⁹ επομένως ο Φιλοκτήτης κρατιέται στα ανθρώπινα πλαίσια με θεϊκή επιθυμία και όχι μόνο από τις δικές τους δυνάμεις. Συνέπεια όμως της απομόνωσής του είναι η αποκοπή του από την φυσική του ομάδα, δηλαδή τους άλλους Αχαιούς. Στην συμπεριφορά του, σε όλο το έργο, υπερισχύει το ατομικό στοιχείο και όχι το συλλογικό. Ενεργεί πάντοτε ως άτομο και παραγκωνίζει το συλλογικό συμφέρον. Μόνο στο τέλος αποκαθίσταται η εκτροπή, αλλά με παρέμβαση του Ηρακλή και όχι με την δική του επιθυμία, έστω και αν πηγαίνει στην Τροία να πολεμήσει.

Ο Φιλοκτήτης στον Müller μοιάζει με άνθρωπο που δεν ήταν εγκαταλελειμμένος σε ένα έρημο νησί, όπου διατηρούσε ένα είδος ελευθερίας, αλλά που ήταν κλεισμένος σε μια φυλακή ή σε ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης, χωρίς κανένα είδος ελευθερίας. Σε όλο το έργο επικρατεί ο κίνδυνος, η ανασφάλεια και ο φόβος. Όλα αυτά τα αισθήματα, υπάρχουν και στον Σοφοκλή, όμως μετριάζονται από την ύπαρξη κάποιας ελευθερίας, έστω στα πλαίσια του έρημου νησιού. Στον Müller το κλίμα είναι εντελώς φοβικό, απειλητικό. Η εξωτερική όψη του τόπου, μεταφέρεται στην ψυχή του Φιλοκτήτη, που μοιάζει περισσότερο με ζώο παρά με άνθρωπο. Έχει απογυμνωθεί από κάθε ανθρώπινο χαρακτηριστικό του. Λογική, αίσθημα και όψη έχουν

---

¹⁶³ Avery (1965), 280, Webster (1994), 79.

¹⁶⁴ Segal (1977), 92.

¹⁶⁵ Avery (1965), 279-280.

¹⁶⁶ Webster (1994), 83-84.

¹⁶⁷ Winnington-Ingram (1990), 407.

¹⁶⁸ Easterling-Knox (2008), 399.

¹⁶⁹ Germain (1969), 105.

εξαρθρωθεί εντελώς. Στρέφεται, αδιάκριτα, ενάντια σε κάθε Έλληνα (Müller, σελ. 16-17)¹⁷⁰. Οι Έλληνες του προξένησαν αυτήν τη συμφορά και όσοι δεν ενέργησαν σε αυτήν την πράξη, συνέργησαν με την αδιαφορία τους¹⁷¹. Στον Σοφοκλή, ο Φιλοκτήτης στρέφεται ενάντια στους εχθρούς του και συγκεκριμένα τους Ατρείδες και κυρίως στον Οδυσσέα που ήταν ο αίτιος της εγκατάλειψης, αλλά και ενάντια των θεών που επέτρεψαν να χαθούν οι ανδρείοι, όχι όμως αδιάκριτα εναντίον όλων των Ελλήνων. Ο μυλλετικός Φιλοκτήτης δεν είναι πλέον ο ήρωας, αλλά ένας άνθρωπος τυφλός από μίσος και με αφέλεια στην συμπεριφορά του¹⁷², αφού στρέφει την εκδικητική του μανία, αδιακρίτως, προς κάθε κατεύθυνση.

Ο συγγραφέας μιλά έχοντας εικόνες στο μυαλό του και εμπειρίες μεταξύ δύο δικτατοριών. Θέλει να μεταφέρει αυτή την πραγματικότητα από το παρελθόν στο παρόν. Η εξαθλίωση του σοφόκλειου Φιλοκτήτη δεν του αρκεί, γιατί του φαίνεται λίγη μπροστά στη συνεχή εξαθλίωση ανθρώπων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και φυλακές, όπου καταλήγουν σε ερείπια της ανθρώπινης ζωής. Η αγριότητα που αντιμετώπιζαν τους απογύμνωσε από τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά τους, από τη λογική, το συναίσθημα και την αξιοπρέπεια, και μάθαιναν να ζουν με τα βασικά ένστικτά τους, τις ψευδαισθήσεις και τις διαψευσμένες ελπίδες. Στον Müller η απαξίωση της ανθρώπινης ύπαρξης γίνεται με πολλούς τρόπους: με την απομόνωση, την εγκατάλειψη, την περιθωριοποίηση, την εργαλειοποίηση των ανθρώπων, που είτε συμβαίνει ως αποτέλεσμα των πράξεων του ιδίου του ανθρώπου, είτε τρίτων για αλλότριους σκοπούς.

Ο Οδυσσέας του Müller μένει πιστός στην τακτική της χειραγώγησης του Νεοπτόλεμου: «την αθλιότητά του να φοβάσαι πιο πολύ κι απ' το τόξο του. / Μόνο τυφλός για την πληγή του, τη γιατρεύεις / μόνο κουφός στον οδυρμό του, να τον καταπραΰνεις» (Müller, σελ. 33)¹⁷³. Τούτη τη φορά χειραγωγεί τον φόβο του Νεοπτόλεμου. Ο Οδυσσέας εκμεταλλεύεται την ευκαιρία για να τον παρακινήσει στο έργο τους. Εδώ εκδηλώνεται μια φαινομενικά αντιφατική κατάσταση. Αφενός ο Οδυσσέας δεν διστάζει να εκβιάσει, κατά κάποιο τρόπο, τον Νεοπτόλεμο φορτώνοντας τη ζωή των συμπολεμιστών στους ώμους του: «όσο δικό του είναι, να φοβάσαι το τόξο του /...Το παν τώρα στο χέρι σου και μόνο επαφίεται» (Müller, σελ. 33)¹⁷⁴. Στη συνέχεια όμως αναδεικνύει ένα δεύτερο επίπεδο: «να μας βοηθήσει στη μεγαλύτερη πληγή / απ' όπου, τόσο πια καιρό, τρέχει το αίμα δυο λαών / ο βρομερός, εμάς να

---

¹⁷⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 29.

¹⁷¹ Mandel (1981), 231.

¹⁷² Jablkowska (2012), 144.

¹⁷³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 30.

¹⁷⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 31.

βγούμε απ' της μάχης τη βρόμα» (Müller, σελ. 33)¹⁷⁵. Στο δεύτερο επίπεδο ανήκει και η αναφορά του για την θεραπεία του Φιλοκτήτη, η οποία θα βοηθήσει στη γιατρεία της μεγαλύτερης πληγής από όπου τρέχει το αίμα δυο λαών (Müller, σελ. 33)¹⁷⁶. Η αναφορά στους δυο λαούς που αιμορραγούν στον πόλεμο, Αχαιούς και Τρώες, είναι μια ανθρωπιστική προσέγγιση στον πόλεμο. Δεν πρόκειται λοιπόν για αντίφαση, αλλά για τη δισυπόστατη φύση της επιχειρηματολογίας του Οδυσσέα, ο οποίος εκβιάζει επιδιώκοντας το τέλος του πολέμου, δηλαδή χρησιμοποιεί ένα ηθικά μεμπτό μέσο για να πετύχει έναν ηθικά άμεμπτο σκοπό.

Το σημαντικότερο διακειμενικό στοιχείο στο απόσπασμα είναι η γλώσσα. Ο Müller παραλαμβάνει μια φράση του Φιλοκτήτη στον Σοφοκλή, που καταλαμβάνει μόλις δύο στίχους στο πρωτότυπο (στ. 234-235)¹⁷⁷ —«Ω μυριοπόθητη λαλιά! Κι αχ, που ήταν | να διαβούν τόσα χρόνια για νακούσω | τον ήχο σου ξανά από στόμα ανθρώπου» και την επεκτείνει προσδίδοντας σ' αυτήν υπαρξιακό χαρακτήρα: «Ήχος, που μου ήταν αγαπητός. Γλώσσα πολύ καιρό / στερημένη. Μ' αυτήν έβγαλα την πρώτη λέξη απ' το στόμα μου/ Μ' αυτήν τους χίλιους μου κωπηλάτες παρότρυνα / Τα χίλια δόρατα στη μάχη οδηγούσα». (Müller σελ.36)¹⁷⁸. Η γλώσσα είναι το σημαντικότερο σημείο αναγνώρισης τόσο στον Müller όσο και στον Σοφοκλή. Όταν ο Νεοπτόλεμος αποκαλύπτει ότι ο ίδιος και το πλήρωμά του είναι Έλληνες, ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή εκφράζει την αγαλλίασή του στο άκουσμα της πολυπόθητης ελληνικής λαλιάς, χωρίς να χρειαστεί καν να ακούσει το περιεχόμενο των λόγων του Νεοπτόλεμου: του αρκεί που ακούει τη μητρική του γλώσσα έπειτα από τόσα χρόνια. Ο Φιλοκτήτης στον Müller σαστίζει, όταν ακούει την ελληνική φωνή, γιατί ακούει μια φωνή εκτός από τη δική του. Ο Φιλοκτήτης έχει αποξενωθεί από την ανθρώπινη φωνή, αφού στην ερημιά η φωνή του γίνεται κραυγή με απάντηση την ηχώ του¹⁷⁹ «όταν ο πόνος μού ξερίζωνε μεσ' απ' τα δόντια την κραυγή / Μ' απάθεια οι βράχοι πίσω τον έστελναν» (Müller σελ 36)¹⁸⁰. Η ελληνική γλώσσα είναι για τον ίδιο «Μισητή τόσο πολύ καιρό όσο και στερημένη» (Müller, σελ. 36). Η σχέση του με τη γλώσσα είναι βαθιά υπαρξιακή και δεν μπορεί να απαλλαγεί από αυτήν χωρίς να βλάψει την ίδια την υπόστασή του. Η ανάδειξη της σημασίας της γλώσσας στον Müller προσδίδει άλλη διάσταση στα θέματα του έργου. Δεν είναι απλώς, όπως στον Σοφοκλή, το μέσο επικοινωνίας, που πιστοποιεί την κοινή καταγωγή και την ελπίδα της σωτηρίας, αλλά συνδέεται με την ίδια την ύπαρξη του Φιλοκτήτη. Αργότερα, όταν θα

¹⁷⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 32.

¹⁷⁶ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 33.

¹⁷⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 34.

¹⁷⁸ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 103

¹⁷⁹ Carlevale (2000), 37 και 186-187.

¹⁸⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 104.

αμφιβάλλει ακόμα και για την ύπαρξή του, στηρίζεται στη γλώσσα για να αποφύγει την τρέλα που του φέρνει η ιδέα της ανυπαρξίας, ποθώντας μια φωνή να μιλά, αλήθεια ή ψέμα, δεν είχε σημασία (Müller, σελ. 36). Υπάρχει, γιατί απλά και μόνο ακούει μια φωνή να μιλά, έναν ανθρώπινο ήχο και όχι μόνο τις κραυγές των ορνέων, που θυμίζουν τον θάνατο.

Η σημασία της γλώσσας έχει υπαρξιακή αξία και για τον ίδιο τον Müller. Η συγγραφική δημιουργία αποτελεί απαραίτητο συστατικό στοιχείο της ζωής του. Επανειλημμένα εκφράζει την επιθυμία να συνεχίσει να γράφει, στο δύσκολο καθεστώς της χώρας του, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες και με δύσκολους συμβιβασμούς¹⁸¹. Δεν έγραψε ποτέ κάτι ευθέως ενάντια στην ιδεολογία του σοσιαλισμού, αλλά έθιγε τα κακώς κείμενα με τον γνωστό, κυνικό τρόπο κάτω από τη μάσκα, χρησιμοποιώντας τα αρχαιότεμα έργα του και υιοθετώντας αργότερα την αποσπασματικότητα στα έργα του¹⁸². Δεν αποφεύγει τη σχέση με το καθεστώς, την οποία θεωρεί σημαντική για την πορεία του¹⁸³, αλλά υιοθετεί προσεγγιστική τακτική, ώστε να κατανοήσει τα κακώς κείμενα και να τα χρησιμοποιήσει ως υλικό στα έργα του. Ο Müller είναι καταδικασμένος να βρίσκεται σε αντιπαράθεση με όλα γύρω του και ενάντια σε κάθε συμβατικό τρόπο σκέψης για να εξασφαλίσει την επιβίωσή του ως συγγραφέας. Αντιστέκεται σε ό,τι συναντά, γιατί το πρόβλημα βρίσκεται μεν στους θεσμούς και την κοινωνία, που προέκυψε από τον ναζιστικό παρελθόν, το πόλεμο και τη διχοτόμηση, αλλά επηρεάζει τη ζωή των ανθρώπων σε μεγάλο βαθμό, δημιουργώντας τους σοβαρά προβλήματα που άπτονται της ίδιας της ύπαρξής τους, φυσικής και πνευματικής, σε σημείο που να οδηγεί σε μια σχιζοφρενική κατάσταση¹⁸⁴. Οι άνθρωποι ζουν μέσα σε πολλές αμφιβολίες και

---

¹⁸¹ Weber (2007), 20, Miller (2004), 151, Kalb (2001) 9 & 11. Για τις επικρίσεις να παραλάβει το βραβείο από το καθεστώς το 1986: «Είναι σημαντικό για μένα τα πράγματα να έχουν ένα αποτέλεσμα και δεν παίζω τον ευγενή υπόπη». Lukac (2007), 31. Müller: «Many of my friends moved to the West-writers especially. They tried to write there but it's really a problem. You can never forget the image of another world. That becomes their schizophrenia».

¹⁸² Miller (2004), 139.

¹⁸³ Kalb (2001), 9. Ο ίδιος λέει ότι οι δραματουργοί ευδοκούν όταν έχουν μια ορισμένη σχέση με την εξουσία, αποκτούν γοητεία μέσω της εξουσίας και ίσως μια υποταγή στην εξουσία, ώστε να μπορούν να συμμετέχουν, όπως άλλωστε και ο ίδιος. Η συμμετοχή αυτή δε σήμαινε συμμετοχή στην εξουσία, αλλά δυνατότητα εξόρυξης του απαραίτητου υλικού για τα έργα του. Kalb (2001), 9: Χαρακτηριστικά της στάσης του είναι τα ίδια τα λόγια του, όταν υποχρεώθηκε να κάνει αυτοκριτική για το έργο του *Die Umsiedlerin oder das Leben auf dem Lande* το 1961: «Δε θυμάμαι καμιά μεγάλη ντροπή, όταν έκανα την αυτοκριτική μου. Αυτό έχει να κάνει με την ύπαρξή μου ως συγγραφέας».

¹⁸⁴ Lukac (2007), Müller: «People brought up here (GDR) have at least an image or a hope for another society for another kind of living. This image is linked to the end of the commodity world. In the West this world is in full bloom, and you can never get accustomed to that. Many of my friends moved to the West-writers especially. They tried to write there but it's really a problem. You can never forget the image of another world. That becomes their schizophrenia». Weber (2007), 17: «The GDR is important for me since all the lines of separation in our world traverse that country. That is the real situation of "today's" world, and it is quite concretely evidenced by the Berlin Wall. In the GDR there exists a much harsher pressure of experience than here (West

αμφισβητήσεις. Οι οδυνηρές εμπειρίες τους από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τη διχοτόμηση της χώρας τους, της κοινωνίας και της ζωής τους και συχνά ακόμα και της οικογένειάς τους δεν μπορεί απλά να αντιμετωπιστεί μόνο ως κρίση θεσμών, αλλά και προσωπική κρίση. Δεν είναι απλά συνέπεια ενός παρανοϊκού θεσμού, αλλά της ίδιας της ιστορίας τους, που υπερβαίνει τη κοινωνία την ίδια. Το μόνο στέρεο υπόβαθρο της σκέψης τους είναι η ίδια η γλώσσα τους. Ούτε καν η ιστορία τους. Όταν ο Müller μιλά για γλώσσα αγαπητή και μισητή ταυτόχρονα, μιλά για την χρήση της. Η ίδια η γλώσσα γινόταν όργανο, τότε των θυτών τότε των θυμάτων.

2.2.5.1 Η εκδίκηση του Φιλοκτήτη – Η λήθη των άλλων για τον Φιλοκτήτη

Στην ερημιά της Λήμνου ο Φιλοκτήτης έχει τρεις έγνοιες: την εκδίκηση, την επιστροφή του στην πατρίδα και τη λήθη των άλλων για αυτόν.

Τη σκληρότερη μοίρα αντιμετωπίζει, όταν διαπιστώνει ότι κανένας δεν τον θυμάται: σύμφωνα με τον ηρωικό κώδικα τιμής, η αποσιώπηση των συμφορών του και το σκωπτικό γέλιο των αντιπάλων του για τα παθήματά του αποτελούν εξευτελισμό για τον Φιλοκτήτη¹⁸⁵. Στον Müller δεν διαγράφεται απλά το όνομά του από τη συλλογική μνήμη, αλλά συμβαίνει κάτι χειρότερο: «οι γλώσσες τους είναι επιτήδειες / Τόσο που και τη σκιά της σκιάς μου να μαυρίζουν / Ακόμη και εκείνη των αγέννητων και των πεθαμένων» (Müller, σελ. 37)¹⁸⁶. Οι συκοφαντίες για τον Φιλοκτήτη «μαυρίζουν» όχι μόνο τον ίδιο, αλλά και οτιδήποτε σχετίζεται έστω και απόμακρα με τον ίδιο, ακόμα και την υποψία της παρουσίας του («τη σκιά της σκιάς μου»), ακόμα και όλη τη γενιά του, αυτούς που ήλθαν και έφυγαν και αυτούς που θα έλθουν και θα υποστούν μια μοίρα που δεν είναι καν δική τους. Όλοι θα ζουν με το στίγμα του Φιλοκτήτη για ένα έγκλημα απροσδιόριστο, χαώδες, επαναλαμβανόμενο, ανάλογο με τις διαθέσεις των κατηγορών του, χωρίς όμως να έχει δικαίωμα και δυνατότητα υπεράσπισης του εαυτού του, αφού μένει στην ερημιά, αποκομμένος και στερημένος κάθε δικαιώματος. Ο Müller επεκτείνει την χειραγώγηση των χαρακτήρων και της υστεροφημίας του ανθρώπου ακόμα και στην οικογένειά του και τους απογόνους του, δίνοντας έτσι μια ζοφερή εικόνα των συνθηκών που

Germany at the time of the quote interview) and ... the pressure of experience is the prerequisite for (my) writing».

¹⁸⁵ Μαρκαντωνάτος (2021), 70, Calrevale (2000), 38.

¹⁸⁶ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 35.

επικρατούν σε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς. Ένας άνθρωπος που εκφράζει τη διαφωνία του είναι δυνατόν να οδηγηθεί μέσα από τα γρανάζια ενός απάνθρωπου συστήματος στην δυσφήμισή του, με τεχνάσματα και ισχυρισμούς, τεκμηριωμένους με τα δικά τους στοιχεία και έξω από κάθε δυνατότητα αντιμετώπισής τους. Οι κατηγορίες γίνονται κληρονομημένα αμαρτήματα στους απογόνους του θύματος, σαν να ήταν και οι απόγονοι υπόλογοι στο υποτιθέμενο έγκλημα.

Η μνήμη μπορεί να ελεγχθεί από άλλους και να αλλοιωθεί ή να κατευθυνθεί σε λάθος προορισμό· ακόμα χειρότερη όμως είναι η απώλειά της. Η απώλεια της μνήμης, η λήθη, είναι μια οδυνηρή κατάσταση για ένα άνθρωπο, αλλά και για ένα λαό. Η φράση του μυλλερικού Νεοπτόλεμου «Για την Λήμνο έχω ακούσει να λένε, για σένα ποτέ» είναι ένα ισχυρό μήνυμα του συγγραφέα. Ο Müller ζει σε μια Γερμανία όπου όλοι προσπαθούν είτε να ξεχάσουν, είτε να παρερμηνεύσουν όσα είχαν συμβεί. Η μνήμη όμως για τον συγγραφέα είναι πολύ σημαντική, όχι όμως η επιλεκτική μνήμη, αλλά η σκληρή και αδιαπραγμάτευτη, η βγαλμένη από τους τάφους¹⁸⁷. Τίποτε άλλο δεν διατηρεί την συλλογικότητα σε ένα έθνος από τη διατήρηση της συλλογικής μνήμης¹⁸⁸.

Ο Φιλοκτήτης του Müller ζει σε μια ψευδαίσθηση που συνίσταται σε ένα είδος ψυχικής διαταραχής. Πιστεύει ότι τον καταδιώκουν για να τον εξοντώσουν (Müller, σελ. 37), αλλά ταυτόχρονα πιστεύει σε μια εκδίκηση που θα χτυπήσει κάποια στιγμή τους Αργείους για τα κακά που του προξένησαν. Αφού ο ίδιος δεν έχει τη δύναμη να τους τιμωρήσει και δεν πιστεύει σε βοήθεια από θεούς, μένει η φύση που θα επιβάλει την τιμωρία της, ως ένα είδος εκδίκησης. Η δυστυχία δεν οφείλεται μόνο στη δική του εγκατάλειψη στη Λήμνο, αλλά διογκώνεται με την ευημερία των εχθρών του, ακόμα και με την ανοχή που έδειξαν οι άλλοι αρχηγοί στην απόφαση των Ατρείδων να τον εγκαταλείψουν στη Λήμνο¹⁸⁹ και που τώρα τον εμπαίζουν, απολαμβάνοντας τη ζωή τους¹⁹⁰. Η εκδίκηση είναι ο επιδιωκόμενος στόχος του Φιλοκτήτη και του Νεοπτόλεμου. Η βασική διαφορά είναι ότι στον Φιλοκτήτη είναι ένας και μοναδικός

---

¹⁸⁷ Πβ. το απόσπασμα από δήλωση του Müller στον Brenner (2007), 37: «What we need is future and not the eternity of the present moment. We need to dig up the dead again and again because from only them can a future be gained».

¹⁸⁸ Πβ. Müller στον Lukac (2007), 28: «A nation had to have access to its historical background. A collective memory of the nation cannot be denied. A nation's very existence is in jeopardy if its memory and history are erased». Επίσης, Müller στον Hörnigk (2006), 1: Müller: «To banish the ghoul of history one must first concede the very existence of his story. One must know history. Otherwise, it can always return in the old established ways as a recurring nightmare or Hamlet's ghost. One must first analyze history to be in a position to denounce it to banish it».

¹⁸⁹ Mandel (1981), 231.

¹⁹⁰ Winnington-Ingram (1999), 22.

στόχος, αναιρώντας όλους τους άλλους (θεραπεία, καθήκον, ηρωικά κατορθώματα). Η εκδίκηση έχει απολυτοποιηθεί στο μυαλό του Φιλοκτήτη, ενώ στον Νεοπτόλεμο λειτουργεί απελευθερωτικά, καθώς θεωρεί ότι η εκδίκηση θα τον απελευθερώσει από τις ενοχές και την οργή, αλλά δεν την ιεραρχεί ως ανώτερη από την εκτέλεση του καθήκοντός του στην Τροία.

Ο μυλλερικός Φιλοκτήτης δεν έχει την ίδια, σταθερή επιθυμία να επιστρέψει στην πατρίδα του όπως ο ήρωας του Σοφοκλή. Η επιθυμία του εκφράζεται τρεις φορές (Müller, σελ. 38, σελ.45, σελ.47)¹⁹¹, αλλά δεν έχει την ένταση που έχει στον Σοφοκλή γιατί δεν υπάρχει αντίδραση από τον Νεοπτόλεμο και δεν υπάρχει προσπάθεια του Φιλοκτήτη να τον πείσει. Στον Σοφοκλή, ο Φιλοκτήτης εξορκίζει τον Νεοπτόλεμο στο όνομα του πατέρα και της μητέρας του να τον λυπηθεί (στ. 473-479)¹⁹² και να τον μεταφέρει στην πατρίδα του. Επικαλείται τον Ικέσιο Δία και αναφέρει ότι όλα είναι μόνο μιας μέρας κόπος (στ. 480 *ήμερας τοι μόχθος ούχ ὄλης μιᾶς*), όπως μιας μέρας είναι και ο δόλος που του προτείνει ο Οδυσσεύς. Στο Müller με την εμφάνιση του Οδυσσέα, ο πόθος της επιστροφής στην πατρίδα παύει να είναι το ζητούμενο του έργου. Υπερισχύει το μίσος του Φιλοκτήτη, και το μυαλό του χάνεται στην εκδίκηση. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν ήθελε να επιστρέψει στην Φθία, όμως δεν ήταν σε θέση να ελέγξει την κατάστασή του και μπροστά στον προκλητικό Οδυσσέα ενεργεί εντελώς παρορμητικά, χωρίς λογική, παρασυρόμενος από τα ακραία αισθήματα μίσους. Στο Σοφοκλή η επιθυμία του είναι σταθερή και συνεχής, σχεδόν φορτική, με αποτέλεσμα να εξαναγκάσει τον Νεοπτόλεμο να συναινέσει. Στον Müller δεν υπάρχει αποδοχή του Νεοπτόλεμου. Σε κανένα σημείο του έργου δεν συγκατανεύει στην επιθυμία του Φιλοκτήτη, ούτε καν συμμετέχει σε μια συζήτηση μαζί του. Αυτό συμβαίνει γιατί ο Νεοπτόλεμος στον Müller δεν θέλει τον Φιλοκτήτη στη Φθία, αλλά στην Τροία. Μόνο έτσι θα τελειώσει ο πόλεμος και θα ανοίξει ο δρόμος για την εκδίκηση. Ούτε όμως και ο σοφοκλείος Νεοπτόλεμος είναι ειλικρινής όταν αποδέχεται αρχικά την πρόταση του Φιλοκτήτη (στ. 524-529)¹⁹³. Δημιουργείται μια κατάσταση διπλής ερμηνείας¹⁹⁴. Πιθανότερο είναι ο Νεοπτόλεμος να ψεύδεται, πιθανολογώντας ότι λίγο πριν την αναχώρησή τους θα επενέβαιναν οι στρατιώτες του Οδυσσέα και θα τους εμπόδιζαν. Η κατάσταση αυτή γίνεται κατανοητή, εφόσον ο Νεοπτόλεμος βρίσκεται ακόμα υπό την επιρροή του Οδυσσέα.

---

¹⁹¹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 36.

¹⁹² Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 37

¹⁹³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 38.

¹⁹⁴ Easterling (1977), 126.

2.2.5.2 Η φανέρωση της καταγωγής του Νεοπτόλεμου – Ο προσωπικός πόλεμος του Φιλοκτήτη.

Ο Σοφοκλής φανερώνει την καταγωγή του Νεοπτόλεμου στην αρχή του δράματος, στο πρώτο επεισόδιο (στ. 239-241)¹⁹⁵. Η φανέρωση της καταγωγής του νεαρού Νεοπτόλεμου αποτελεί εχέγγυο για την ευγένεια και την εντιμότητά του, στοιχεία που προκαλούν την αποδοχή του Φιλοκτήτη¹⁹⁶ (στ. 242-244)¹⁹⁷, αλλά και λειτουργούν ως μέσα προώθησης του δόλου¹⁹⁸. Αντίθετα, στον Müller η αποκάλυψη της καταγωγής του Νεοπτόλεμου γίνεται σε μεταγενέστερο στάδιο, μετά την προβληματική συνάντησή του με τον Φιλοκτήτη, σε μια ύστατη προσπάθειά του νεότερου να εντυπωσιάσει τον πρεσβύτερο (Müller, σελ. 39)¹⁹⁹. Ο Φιλοκτήτης όμως δεν εντυπωσιάζεται. Αντίθετα χαρακτηρίζει τρελό όποιο συνεργάζεται με Έλληνες: «Τόσο τρελλός μπορεί να είναι μόνο ο Έλληνας / Για να δίνει χέρι, Έλληνα ευεργετώντας» (Müller, σελ. 39)²⁰⁰, θεωρώντας τον Νεοπτόλεμο τρελό που συνεργάζεται με τους Έλληνες, αφού είναι σίγουρο για τον Φιλοκτήτη ότι θα τον αδικήσουν, όπως έπραξαν και για τον ίδιον. Τα λόγια του Φιλοκτήτη έχουν ένα στοιχείο αποδοχής, αφού κατατάσσουν τον Νεοπτόλεμο στην ίδια κατηγορία με αυτόν που υπηρέτησε τους Έλληνες και είσπραξε την αχαριστία τους. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στα κοινά πάθη και όχι σε σεβασμό και φιλία, όπως συμβαίνει στον Σοφοκλή. Ο Νεοπτόλεμος αντιλαμβάνεται τα λόγια του και αρχίζει να ταυτίζει τον εαυτό του με τον Φιλοκτήτη, ως ένα «άλλον εαυτό», μια προβολή του εαυτού του στον μελλοντικό χρόνο, καταστραμμένο από τις δολοπλοκίες του Οδυσσέα. Η ταύτιση αυτή ελέγχει υποσυνείδητα την συμπεριφορά του και εκδηλώνεται περιστασιακά, όπως όταν αντιδρά στην χειραγωγή του Φιλοκτήτη, προτρέποντας τον Οδυσσέα να τον αφήσει μόνο με τον εαυτό του και να μην του στερήσει το τέλος του (Müller, σελ. 65). Από πλευράς του Φιλοκτήτη, ο Νεοπτόλεμος λειτουργεί σαν καθρέφτης, όπου μπορεί να δει τον χαμένο εαυτό του, αυτό που ήταν πριν τον εγκαταλείψουν στη Λήμνο. Είναι μια άλλη διάσταση της κατάστασης του Φιλοκτήτη: «Πες μου, πόσο καιρό / Ήμουν εχθρός του εαυτού μου στον πόλεμό μου. / Στις επιθέσεις εναντίον μου, είχε αυτός όπλα / φοβερότερα / Απ' όσα είχαν για σας της Τροίας οι σιδερόφρακτοι άνδρες / Και το φοβερότερο για μένα δεν ήταν ο πόνος /

¹⁹⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 39.

¹⁹⁶ Kosak (1999), 93.

¹⁹⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 40.

¹⁹⁸ De Romilly (2000), 100.

¹⁹⁹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 41.

²⁰⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 42.

Που έκανε το άρρωστο πόδι να με ρίχνει στην σκόνη, / Ο τρόμος μου ήταν: Ο εχθρός μου που δεν έχει πρόσωπο». Ο πόλεμος του με τον άορατο εχθρό του, τον εαυτό του, είναι σκληρότερος από κάθε άλλη αντιπαράθεση που συναντά στη Λήμνο. Είναι ένας εχθρός σκληρός και αμείλικτος, που τα όπλα του είναι ισχυρότερα από οποιοδήποτε άλλο όπλο, γιατί τα έχει μέσα του και τον πολεμούν εκ των έσω, χωρίς να μπορεί να τα αντιμετωπίσει. Αυτά τα όπλα είναι η μνήμη του, οι αμφιβολίες του, οι ανάγκες του, οι παροξυσμοί του, η φθίνουσα λογική. Αυτό τον εχθρό θέλει να αντικρύσει στα μάτια του Νεοπτόλεμου και να πολεμήσει, όμως αυτό που βλέπει τον τρομάζει: «Πάρε μακριά τα μάτια σου, πριν την εικόνα μου/ σου ξεσκάνω από τα μάτια σου με τα νύχια μου» (Müller, σελ. 41). Αναπτύσσεται ένα είδος εξάρτησης μεταξύ τους, που όμως δυσλειτουργεί. Ο Νεοπτόλεμος απεχθάνεται αυτό που θα γίνει, ενώ ο Φιλοκτήτης δεν βλέπει παρά ένα άγνωστο, άγριο άνθρωπο, που τρομάζει ακόμα και τον ίδιο και που θέλει να εξαφανιστεί από μπροστά του. Ο Νεοπτόλεμος του Müller δεν κατάφερε να διαχειριστεί τον Φιλοκτήτη. Το μίσος του για τον Οδυσσέα, που υποτίθεται θα τον έκανε πιο πειστικό στον Φιλοκτήτη, αρχίζει να τον συντονίζει περισσότερο με τον Φιλοκτήτη. Σταδιακά ταυτίζει τη μοίρα του με αυτήν του Φιλοκτήτη και μάλιστα φτάνει στο σημείο να ομολογήσει ότι «Το σβέρκο μου έχοντας ο ίδιος ζευγμένον στο καθήκον/ Ενώ εσύ το σβέρκο ορθώνεις στο καθήκον άκαμπο» (Müller, σελ.55), φανερώνοντας αυτό που θα ήθελε να κάνει, αλλά δεν το λμούσε, γιατί θα εναντιωνόταν στους Ατρείδες, και ο Νεοπτόλεμος δεν έχει αρκετό σθένος για τέτοια δυναμική δράση. Η διήγηση των δύο ιστοριών, του Αίαντα και της παρόμοιας δικής του, με δράστη το ίδιο πρόσωπο, τον Οδυσσέα (Müller, σελ. 43-44), είναι μια καλοστημένη παγίδα για τον Φιλοκτήτη. Ο Φιλοκτήτης αναγνωρίζει αμέσως το τρίπτυχο: εξαπάτηση, αδικία, χλευασμός. Και στις τρεις περιπτώσεις (του Αίαντα, του Νεοπτόλεμου και του Φιλοκτήτη) είναι κοινοί οι δράστες: οι Ατρείδες και ο Οδυσσέας. Ο Φιλοκτήτης αναγνωρίζει τον κοινό εχθρό: «Το μίσος σου ισχύει για τον εχθρό μου, το δικό μου για / Τον δικό σου. / Κι' αυτό που ήταν ακριβό ήταν και στους δυο μας, η σκόνη το / Σκεπάζει» (Müller, σελ. 45)²⁰¹. Η διαπίστωση αυτή τον συντονίζει με τον Νεοπτόλεμο και τον αναζωογονεί, δικαιώνοντας τον για την άκαμπτη στάση του.

Ο Φιλοκτήτης βρίσκεται σε κλοιό απειλής: από τους Αργείους, από τη φύση, από τον Οδυσσέα και τώρα από τον ίδιο τον εαυτό του: «Ημouνα ο εχθρός του εαυτού μου στον πόλεμό μου» (Müller, σελ. 40)²⁰². Ο χειρότερος εχθρός του δεν είναι τα όρνια, η ερημιά και η στέρηση τροφής, αλλά ο ίδιος ο εαυτός του, που αμφιβάλλει ακόμα και για την ύπαρξή του, αφού

---

²⁰¹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 43.

²⁰² Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 44.

πουθενά δεν μπορεί να τον δει ούτε στη θάλασσα ούτε στον ουρανό (Müller, σελ. 41), ενώ αυτό που είδε στα μάτια του Νεοπτόλεμου ήταν ένα άγριο πλάσμα. Έχασε ακόμα και το ίδιο το φύλο του, αφού σε αυτόν τον πόλεμο ήταν άντρας και γυναίκα μαζί (Müller, σελ. 46). Ο Müller βαθαίνει ακόμα περισσότερο τον πόνο του Φιλοκτήτη, όταν ο ήρωας διαπιστώνει ότι μπορεί και η ίδια η μνήμη του να τον ξεγελά και να μην υπάρχει ως ζωντανό πλάσμα: «ή μήπως το βλέμμα μου ψεύδεται κι ο ίδιος δεν είμαι / Παρά μόνο μνήμη δική μου μ' εμένα παρελθόντα» (Müller, σελ. 41). Αποδίδει στον εγκαταλειμμένο Φιλοκτήτη τα χαρακτηριστικά του εξόριστου και απομονωμένου ανθρώπου σε μια άχρονη ζωή και με μια ελπίδα, η οποία συνεχώς διαψεύδεται, μέχρι που τελικά χάνει την προσωπικότητά του, διολισθαίνοντας σταδιακά σε σχιζοφρενικές συμπεριφορές. Ο αόρατος εχθρός, ο εαυτός του που αντιστέκεται, θα εμφανιστεί δυο φορές ακόμα στο έργο και θα συγκρουστεί με τον ηρωικό Φιλοκτήτη. Χωρίς το τόξο, απογυμνωμένος και από το τελευταίο δείγμα εξουσίας, προτρέπει ως ξένος τον εαυτό του να υποταχτεί και να μπει στον ζυγό, σκύβοντας τον σβέρκο σαν ένα γέρικο άλογο, ή να ριχτεί στα δίχτυα τους σαν ψάρι (Müller, σελ. 56)²⁰³. Τούτη τη φορά ο αέρας της σωτηρίας που πνέει γύρω του με τις υποσχέσεις του Νεοπτόλεμου τον κάνει να θέλει να την κερδίσει. Θέλει να ελευθερωθεί από τα δεσμά της Λήμνου, αλλά κυρίως τα δεσμά που επέβαλε στον εαυτό του. Αυτό όμως έχει κόστος: την ίδια την ταπεινώσή του. Μόνο αν υποταχτεί στη θέληση των Ατρείδων και δεχτεί τον Οδυσσέα νικητή, μπορεί να κερδίσει τη ζωή του πίσω. Αυτό είναι ένα όνειδος για τον ήρωα και εμπόδιο που δεν μπορεί να ξεπεραστεί. Ο αόρατος πόλεμος με τον εαυτό του κορυφώνεται στο τέλος του δράματος, όταν ζητά ένα σπαθί να κομματιάσει τον εαυτό του, για να ακυρώσει ακόμα και την περίπτωση που πλανηθεί από τις υποσχέσεις τους και θελήσει να τους ακολουθήσει. Αυτό φανερώνει τον διχασμό του Φιλοκτήτη ανάμεσα σε ένα μέρος που μπορεί να ελέγξει και ένα μεγαλύτερο που παραμένει ανεξέλεγκτο και έχει γίνει εχθρικό για αυτόν. Το ανεξέλεγκτο κομμάτι απλώνεται μέσα του, ενώ όσα μπορεί να ελέγξει περιορίζονται συνεχώς. Αυτό ορίζει και τα όρια του λογικού και του παράλογου. Στο τέλος το εχθρικό κομμάτι θα κυριαρχήσει, και η εκδήλωσή του στη σκηνή της απειλής με το τόξο είναι βίαιη και απρόβλεπτη. Αυτός ο Φιλοκτήτης δεν μπορούσε να πολεμήσει στην Τροία, γιατί δεν θα ξεχώριζε τους εχθρούς του.

Ο Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή απαριθμεί τους νεκρούς του πολέμου, και ο Φιλοκτήτης θρηνεί γιατί εκείνοι χάθηκαν άδικα, ενώ ο Οδυσσέας είναι ακόμα ζωντανός (στ. 416-418²⁰⁴ και στ.

---

²⁰³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 45.

²⁰⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 46.

428-430)²⁰⁵. Η στάση του μυλλερικού Φιλοκτήτη έναντι των νεκρών είναι αυστηρή. Η ευθύνη έχει συνέχεια και επιβιώνει ως ενοχή ακόμα και μετά τον θάνατό του ανθρώπου και βαραίνει ακόμα και την σκιά του, αν η σκιά ταυτιστεί με το νεκρό σώμα και την ανυπαρξία του. Η συνομιλία με τους νεκρούς, όπως την εννοεί ο Müller²⁰⁶, είναι συνομιλία με τις ευθύνες τους, που δεν παραγράφονται ακόμη και μετά θάνατον, γιατί η ιστορία δεν αποκτά νόημα με άλλο τρόπο. Η συλλογική ενοχή είναι μια έννοια που απασχολεί τον συγγραφέα. Η οργή του Φιλοκτήτη επεκτείνεται και σε όσους ανέχτηκαν την συμπεριφορά των Ατρείδων και αγνόησαν την απόφαση εκείνων να τον εγκαταλείψουν στη Λήμνο. Ο Müller δίνει μια άλλη διάσταση στην ευθύνη των ανθρώπων, που προκύπτει από την ανοχή τους. Αυτή η συλλογική ανοχή φέρνει και την συλλογική ενοχή, που τους οδηγεί συχνά σε μια εθνική εσωστρέφεια²⁰⁷ και διατηρείται όσο η ιστορία δεν απογυμνώνει την αλήθεια.

2.2.6 Η κρίση του Φιλοκτήτη – Η παράδοση του τόξου (Σοφοκλής, στ. 730-826), Müller, σελ. 45-47)

Στο έργο του Müller, ο Φιλοκτήτης προσβάλλεται από κρίση της αρρώστιας του, όπως και στον Σοφοκλή, χωρίς όμως να χάσει τις αισθήσεις του. Έτσι, υποβαθμίζεται κάπως η συναισθηματική ένταση της σκηνης, αποφεύγοντας τον υπερβολικό συναισθηματισμό που θα αποπροσανατόλιζε την προσήλωση των θεατών στα κεντρικά πολιτικά θέματα του έργου. Αναγνωρίζει κανείς εδώ τις οφειλές του Müller στο επικό θέατρο του Μπρεχτ.

Το σημαντικότερο διακειμενικό στοιχείο εδώ είναι η παράδοση του τόξου. Στον Müller, ο Φιλοκτήτης αντιδρά βίαια στην πρόταση του Νεοπτόλεμου να κρατήσει το τόξο του (Müller, σελ. 46)²⁰⁸, αλλά τελικά, νικημένος από τον πόνο, παραδίδει το τόξο, μέχρι το χέρι του να γίνει ξανά σταθερό (Müller, σελ. 47). Η πράξη του Φιλοκτήτη γίνεται από ανάγκη που ξεπερνούσε τις δυνάμεις του, ενώ στον Σοφοκλή το τόξο παραχωρείται με μεγάλη προθυμία από τον Φιλοκτήτη (στ. 667-670)²⁰⁹, όταν ο Νεοπτόλεμος κερδίζει την εμπιστοσύνη του, δείχνοντας ευλάβεια για το τόξο του Ηρακλή. Το αφήνει στα χέρια του Νεοπτόλεμου, αλλά εκφράζει την ανησυχία του μήπως το τόξο προκαλέσει στον Νεοπτόλεμο τα βάσανα που

---

²⁰⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 47.

²⁰⁶ Rouse (1993), 66.

²⁰⁷ Kalb (2001), 11.

²⁰⁸ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 48.

²⁰⁹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 49.

προκάλεσε στους προηγούμενους κατόχους του, τον ίδιο τον Φιλοκτήτη και τον Ηρακλή (στ. 776-778)²¹⁰. Το τόξο ενώνει τους τρεις κατόχους του, τον Ηρακλή, τον Φιλοκτήτη και τώρα τον Νεοπτόλεμο, ως σύμβολο φιλίας, αλλά και καταστροφής. Η σκηνή φέρνει κοντά δυο ανθρώπους που συγγενεύουν ως προς την ευγένεια της ψυχής. Η φιλία που αναπτύσσεται στηρίζεται στην κοινή ευγένεια, το ίδιο ιδεώδες και την ίδια περιφρόνηση για τους ίδιους ανθρώπους²¹¹. Το τόξο γίνεται σύμβολο φιλίας, και όταν ο Νεοπτόλεμος αγγίζει το ιερό τόξο, αφυπνίζεται το αγνότερο μέρος του εαυτού του.

Στον Müller, αντίθετα, το τόξο διχάζει ακόμα περισσότερο τους δύο άντρες και γίνεται σύμβολο έχθρας. Η παράδοσή του γίνεται απρόθυμα και εξ ανάγκης. Η πράξη μοιάζει με παράδοση του Φιλοκτήτη στον αντίπαλο εξαιτίας της αδυναμίας του, ένα είδος πικρής ήττας, με την ελπίδα ότι κάποια στιγμή θα το έχει πίσω. Όλα αυτά εκφράζονται με όρους κατοχής και απώλειας της εξουσίας. Το τόξο αποκτά συμβολικό χαρακτήρα στον Müller: έχει τη δύναμη να ελέγχει το περιβάλλον του, αφού με αυτό μπορούσε να σκοτώσει τα όρνια που τον απειλούσαν, αλλά ταυτόχρονα στον κάτοχό του μπορούσε να προκαλέσει την καταστροφή και τον θάνατο. Κυρίαρχο στοιχείο είναι η ηδονή της κατοχής του, που μοιάζει πολύ με το εξουσιαστικό πνεύμα που διακατέχει τους ανθρώπους. Γίνεται το επίκεντρο της σύγκρουσης μεταξύ των τριών αντρών και, από ένα σημείο και μετά, η διαμάχη φαίνεται να επικεντρώνεται στην κατοχή του τόξου, ενώ στην αρχή ήταν ο ίδιος ο Φιλοκτήτης. Η αφαίρεση του τόξου από τον Φιλοκτήτη σήμανε το τέλος του, γιατί χάνει και το μοναδικό πράγμα που του έδινε κάποια υπόσταση και δύναμη και τον έκανε να διακρίνεται από τα ζώα²¹². Τώρα είναι σε χαμηλότερο επίπεδο και από τα όρνια, γιατί αυτά έχουν τα ράμφη και τα νύχια τους έτοιμα να τον κομματιάσουν. Όλες οι ενέργειες, που ενσωματώνει στο έργο ο Müller, μοιάζουν με πείραμα που οδηγεί τον Φιλοκτήτη ολοένα και βαθύτερα στην απομόνωση, μέχρι να φτάσει στα κατώτατά του σημεία, που είναι και το ζητούμενο του πειράματος.

2.2.7 Η αποκάλυψη του Νεοπτόλεμου

(Σοφοκλής, στ. 867-972, Müller, σελ. 48-55)

---

²¹⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 50.

²¹¹ Webster (1994), 78.

²¹² Easterling (1977), 127.

Ο Νεοπτόλεμος αποκαλύπτει στον Φιλοκτήτη το σχέδιο της απαγωγής του. Και στις δύο περιπτώσεις, η αποκάλυψη γίνεται μετά την κρίση της αρρώστιας του Φιλοκτήτη. Ο Νεοπτόλεμος στον Müller αποκαλύπτει την αλήθεια, γιατί του ήταν αδύνατο να συμβιβάσει τις δύο αντίρροπες δυνάμεις που δίχαζαν τον εαυτό του: το αίσθημα του καθήκοντος και το μίσος του για τον Οδυσσέα και τους Ατρείδες. Η αποκάλυψη δεν έχει να κάνει τόσο με τον πόνο του Φιλοκτήτη, όσο μάλλον με τον ίδιο, που όπως λέει: «Τη θάλασσα έχω οργώσει, παρά τη θέλησή μου / εξαπάτησα εκείνον / που εξαπατούσαν καιρό, πολύ εξαπατημένος κι εγώ / όμως άλλος δρόμος δεν υπήρχε, καθήκον το ψέμα» (Müller, σελ. 49)²¹³. Δεν ήταν όμως οποιοδήποτε ψέμα, καθώς κοινή συνισταμένη αυτού του δόλου ήταν ο Οδυσσέας, που εξαπάτησε τον Νεοπτόλεμο και τώρα τον χρησιμοποιεί για να εξαπατήσει και τον Φιλοκτήτη. Με τη σειρά του, ο Νεοπτόλεμος αποκαλύπτει το σχέδιο για να εξυπηρετήσει ένα άλλο δόλιο σχέδιο που έχει στο μυαλό του. Η αποκάλυψη είναι στημένη σε δύο στάδια. Στο πρώτο στάδιο, ο Νεοπτόλεμος προκαλεί τον Φιλοκτήτη, θυμίζοντάς του την χαμένη εξουσία του και τους άντρες του, που επίσης τον είχαν εγκαταλείψει: «Για πολλήν ώρα ψέματα δεν θα λέω. Άκου την αλήθεια. Χωρίς τους δικούς σου άνδρες δεν πέφτει στα χεριά μας η πόλη, / Η Τροία, κι ο λόγος σου είναι το μόνο που τους άνδρες σου / Κρατάει στον πόλεμο μας. Για να σε οδηγήσω στην Τροία / Από μια αθλιότητα μακρόχρονη σε μια δόξα μακραίωνη» (Müller, σελ. 49)²¹⁴. Τα λόγια ξυπνούν τον πόθο της εξουσίας, που άλλοτε κατείχε, και όχι το καθήκον για συμμετοχή στη νίκη των Αχαιών, τους οποίους επανειλημμένα είχε κατηγορήσει. Η μακραίωνη δόξα θα πήγαζε από την εξουσία που θα ξανακέρδιζε, ενώ η αθλιότητα που άφηνε πίσω ήταν η ασημαντότητά του στο νησί της Λήμνου. Στο δεύτερο στάδιο ο Νεοπτόλεμος αποκαλύπτει τις προθέσεις του «Ο Οδυσσέας περιμένει στην αμμουδιά, ο εχθρός σου / και ο δικός μου / Γιατί εδώ δεν είπα ψέματα: μόλις η Τροία πέσει, αυτός / θα πεθάνει από το χέρι μου, από τα χέρια μας / αν θέλεις. / Βοηθάς να τελειώνουμε πιο γρήγορα με τον πόλεμο και / μ' αυτόν» (Müller, σελ. 49)²¹⁵. Η δολιότητα του σχεδίου βρίσκεται κρυμμένη στα λόγια του: θα παραπλανούσε τον Φιλοκτήτη, θα τον οδηγούσε στα χέρια του Οδυσσέα και από εκεί στην Τροία για να ολοκληρωθεί ο πόλεμος της Τροίας. Είναι αμφίβολο αν ο Φιλοκτήτης της Λήμνου θα μπορούσε να πολεμήσει στην Τροία και κυρίως να επιβιώσει από μια σκληρή μάχη. Ο Νεοπτόλεμος λοιπόν δεν ζητά πραγματικά την βοήθειά του, αλλά προσπαθεί να τον εργαλειοποιήσει μετατρέποντας τον σε δόλωμα, όπως ακριβώς ο Οδυσσέας έκανε με τον ίδιο, χρησιμοποιώντας τις ίδιες τακτικές με τον εχθρό του. Στον Müller οι ήρωες χειραγωγούν ο

---

²¹³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 51.

²¹⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 52.

²¹⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 53.

ένας τον άλλον για δικό του όφελος και παρά τις αντιδράσεις τους στο ενδεχόμενο της δικής τους χειραγώγησης. Ο Müller δεν δικαιώνει κανένα από τους ήρωές του: όλοι επιδεικνύουν την ίδια περίπου αχρεία συμπεριφορά, αλλά για διαφορετικούς λόγους. Ωστόσο, ο Φιλοκτήτης θα θυμηθεί αργότερα τα λόγια του Νεοπτόλεμου: «Περίμενε καμπόσο ακόμη και με ελπίδα καλύτερη. / Με χίλια βέλη προστάτεψε από άλλο θάνατο / Αυτό που στο δικό σου χλιοστό πρώτο βέλος ανήκει» (Müller, σελ. 57)²¹⁶. Θα εκδικηθεί, όταν τελειώσει ο πόλεμος της Τροίας, όπως ακριβώς σχεδιάζει ο Νεοπτόλεμος, άλλο ένα στοιχείο εναρμόνισης του μίσους των δύο ηρώων. Αυτό όμως προϋποθέτει να πάει στη Τροία, εφόσον υποταχτεί στους Ατρείδες και τον Οδυσσέα.

Ο Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή αποκαλύπτει στον Νεοπτόλεμο το σχέδιο γιατί: «Όλα είναι βάρος, όταν, τη γενιά του / προδίδοντας κανείς, πάη να κάμη / πράμα που δεν ταιριάζει» (στ. 902-904)²¹⁷, κατανοώντας με ωριμότητα πως ό,τι είναι ενάντια στη φύση του ανθρώπου δεν μπορεί να έχει διάρκεια. Στον Σοφοκλή ο Νεοπτόλεμος φανερώνει τις προθέσεις του μετά από πολλούς δισταγμούς (στ. 895 & 908-909). Αισθάνεται ντροπή, φοβάται ότι θα φανεί ανέντιμος (στ. 906)²¹⁸ και διερωτάται αν πράττει το σωστό (στ. 911-912)²¹⁹, όμως δεν μπορεί να αποφύγει την αποκάλυψη (στ. 915-916)²²⁰. Προβάλλει στον Φιλοκτήτη το διπλό όφελος που εκείνος θα αποκομίσει: όχι μόνο δόξα, αλλά και θεραπεία από την αρρώστια (στ. 919-920)²²¹. Ο Νεοπτόλεμος ακολουθεί μια τακτική που προσιδιάζει με αυτή του Οδυσσέα. Δεν είναι ακόμα ο Νεοπτόλεμος που περιφρονεί επιδεικτικά την δύναμη των Αργείων και προτιμά το δίκαιο, με οποιοδήποτε κόστος. Όταν επιχειρεί να πείσει τον Φιλοκτήτη με το δέλεαρ της θεραπείας και της δόξας που θα αποκομίσει από τη συμμετοχή του στην εκστρατεία, σε αντιστοιχία με τα δικά του οφέλη, την σοφία και την ανδρεία. Ο Νεοπτόλεμος αγνοεί την φύση του ήρωα που θα φανερωθεί αργότερα. Μήτε θεραπεία, μήτε δόξα, είναι ικανή να ακυρώσουν την μεγάλη προσβολή της τιμής του Φιλοκτήτη. Θα μείνει άκαμπος μέχρι το τέλος.

Ο Φιλοκτήτης αντιδρά, τόσο στον Σοφοκλή όσο και στον Müller. Η αντίδραση είναι ένα στοιχείο που επίσης διαφοροποιείται μεταξύ των δύο δραμάτων. Στον Σοφοκλή, ο

---

²¹⁶ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 54.

²¹⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 55.

²¹⁸ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 56.

²¹⁹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 57.

²²⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 58.

²²¹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 59.

Νεοπτόλεμος έχει κερδίσει την εμπιστοσύνη του Φιλοκτήτη²²² και αρχικά απορεί για την πρόθεσή του (στ. 920)²²³. Μόλις αντιλαμβάνεται ποια είναι η εφιαλτική αλήθεια, ζητά να του δώσει πίσω το τόξο, αποκαλώντας τον ξένο, όχι όμως και εχθρό. Ο Νεοπτόλεμος αρνείται, γιατί αυτό που εκ πρώτης όψεως ήθελε ήταν να συμβιβάσει το καθήκον με την φιλία του Φιλοκτήτη, υιοθετώντας πειθώ στην επιχειρηματολογία του (στ. 925-926)²²⁴. Στην πραγματικότητα, ο Νεοπτόλεμος υιοθετεί την βία και τον δόλο, αρνούμενος να επιστρέψει το τόξο, ξεγελώντας τον Φιλοκτήτη και διαψεύδοντας τις υποσχέσεις που του έδωσε. Ο Νεοπτόλεμος βρίσκεται σε μεταβατικό στάδιο. Είναι ακόμα δεσμευμένος από το καθήκον, όπως το επιβάλει το σχέδιο του Οδυσσέα και, παρά τις προθέσεις του, ακόμα ενεργεί ως βοηθός του Οδυσσέα. Ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή, παρ' όλες τις ύβρεις του, πιστεύει ακόμα στην ευγενική καταγωγή του Νεοπτόλεμου (στ. 932-935)²²⁵ και απευθύνει τα παράπονά του στη φύση (στ. 936-947)²²⁶. Αναγνωρίζει πως ό,τι συμβαίνει οφείλεται όχι στο ότι ήταν κακός ο Νεοπτόλεμος, αλλά στο ότι ήταν «από κακούς δασκαλεμένος / σ' αυτές τις ατιμίες» (στ. 971-973)²²⁷.

Η αποκάλυψη στον Müller δεν πρέπει να εξέπληξε τον Φιλοκτήτη, αφού δεν είχε διαφορετική εικόνα για τον Νεοπτόλεμο. Αντίθετα, χαρακτηρίζει τον Νεοπτόλεμο δόλωμα, μαθητή στην απάτη, σε δίχτυ πονηρά πλεγμένο (Müller, σελ. 50)²²⁸. Υπαινίσσεται ένα είδος εξαναγκασμού του Νεοπτόλεμου να συμμετάσχει στο σχέδιο του Οδυσσέα, ο οποίος δεν τον παρέσυρε απλά, όπως στον Σοφοκλή, αλλά τον χρησιμοποίησε ως δόλωμα. Πρόκειται για μια ακόμα εργαλειοποίηση του ανθρώπου, που εκτέλεσε το καθήκον του ως δόλωμα. Η χρήση της λέξης «δόλωμα» προσδίδει στην κατηγορία του Φιλοκτήτη μεγαλύτερη βαρύτητα από ό,τι του αντίστοιχου ήρωα του Σοφοκλή. Ο Νεοπτόλεμος δεν συνέργησε απλώς, αλλά ανέχτηκε να γίνει το δόλωμα, μια πράξη που κρύβει μια ενεργότερη αποδοχή του ρόλου.

Ο Νεοπτόλεμος του Müller συναισθάνεται την αποτυχία του: «Κατά την παραλία τώρα, για ν' αναγγείλω τη νίκη του ψευδούς / Κόκκινος από ντροπή στους κροτάφους και να παραδώσω / Με μαύρα χεριά το αλίευμα του ψευδούς / Στον δικό μου και δικό σου εχθρό, με σκοπό να σε

---

²²² Kosak (1999), 93: «The plays traces the progress of the relation between Neoptolemos and Philoktetes through a series of advances and reversals as the two strangers gradually develop trust and friendship and finally a comradeship that will serve them well as they fight, like two lions on the battlefield at Troy.».

²²³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 60.

²²⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 61.

²²⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 62.

²²⁶ Γεωργούση (2017), 78, Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 63.

²²⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 64,

²²⁸ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 65.

δέσουμε / Ύστερα μια να σε σύρουμε πίσω στο καράβι» (Müller, σελ. 55)²²⁹. Ο Νεοπτόλεμος φεύγει για να παραδώσει στον Οδυσσέα το τόξο· ωστόσο, όταν επιστρέφει στη σκηνή, το έχει ακόμα. Για τον Νεοπτόλεμο το θέμα της παράδοσης του τόξου είναι πιο πολύπλοκο από αυτό που αντιμετωπίζει ο Νεοπτόλεμος στον Σοφοκλή. Δεν το παραδίδει στον Οδυσσέα γιατί αυτό θα σήμαινε μια άνευ όρων υποταγή του, παραχωρώντας με τα ίδια τα χέρια του τα όπλα του Φιλοκτήτη, όπως ο Οδυσσέας άρπαξε από τον ίδιο τον Νεοπτόλεμο τα όπλα στην Τροία. Το τόξο για τον Müller έχει συμβολικό χαρακτήρα. Μπορεί να συμβολίζει οτιδήποτε παραδίδεται στον αντίπαλο, οικειοθελώς, αλλά ταυτόχρονα εξ ανάγκης, όπως το ταλέντο του δημιουργού υποτάσσεται στην υπηρεσία του καθεστώτος, χειραγωγώντας με αυτό το τρόπο και την δημιουργική ικανότητα του ανθρώπου. Ακόμη μπορεί να συμβολίζει την εκχώρηση ελευθεριών για την άνετη και ασφαλή ζωή ή και τη συνεργασία με ολοκληρωτικά καθεστάτα για την διαφύλαξη προσωπικών ανέσεων. Σε όλες τις περιπτώσεις ενυπάρχει το στοιχείο του αμφισβητούμενου εξαναγκασμού, γιατί υπάρχει έστω και μικρή αποδοχή της κατάστασης, κυρίως με την ανοχή.

Ο Φιλοκτήτης στο έργο του Müller είναι οργισμένος, όπως συμβαίνει και στον Σοφοκλή, αλλά η οργή του μυλλερικού Φιλοκτήτη είναι ανεξέλεγκτη και στρέφεται εναντίον όλων, ακόμα και κατά του εαυτού του για την ευπιστία του, σε αντιδιαστολή με τον Φιλοκτήτη του Σοφοκλή που στρέφει την οργή του εναντίον των εχθρών του, τον Οδυσσέα και τους Ατρείδες. Στον Müller, ο Φιλοκτήτης ζητά τον θάνατο, ο οποίος δεν είναι απλά η απελευθέρωσή του από τα βάσανα, αλλά γίνεται μέσο εκδίκησης (Müller, σελ. 53)²³⁰. Για δεύτερη φορά²³¹ ο Müller αμφιβάλει για τη δύναμη του θανάτου να εξουδετερώνει τα πάντα, γιατί υπάρχει κάτι που ξεκινά από τη ζωή και συνεχίζεται μετά τον θάνατο, ακόμα και αν δεν συμμετέχει ενσυνείδητα ο άνθρωπος. Ο Φιλοκτήτης δεν θέλει να μείνει ίχνος από το νεκρό κορμί του μήπως τυχαία ενωθεί απομεινάρια των εχθρών του (Müller, σελ. 53-54)²³².

Ο Φιλοκτήτης αντιλαμβάνεται τη χειραγωγήσή του από τους Ατρείδες και ο μόνος τρόπος να εκδικηθεί είναι ν' αχρηστέψει το εργαλείο τους, δηλαδή τον εαυτό του. Ο θάνατος σε αυτή την περίπτωση λειτουργεί λυτρωτικά. Το σώμα θα διαλυθεί, και δεν θα μπορούν να τον χρησιμοποιήσουν. Ο Φιλοκτήτης δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί ότι ακόμα και νεκρό θα μπορούσαν να τον χρησιμοποιήσουν, όπως συμβαίνει στο τέλος του έργου. Στον Σοφοκλή η πρόθεση της αυτοκτονίας είναι μια ηρωική πράξη άρνησης του ήρωα να ανεχτεί την ατιμία,

---

²²⁹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 66.

²³⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 67,

²³¹ Η πρώτη φορά ήταν ο στιγματισμός του ανθρώπου που μπορεί να συνεχιστεί και μετά τον θάνατο.

²³² Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 68.

την κοροϊδία των Ατρείδων, ανήμπορος να αντιδράσει διαφορετικά²³³. Για τον Φιλοκτήτη του Müller ο θάνατος είναι μια εκδικητική πράξη: «Εκεί [στην Τροία], εγώ, έχοντας γίνει σκύλος, θα περιμένω / Για σας, σκυλιά. Όταν στη σάρκα σας θα μπήγουν / Το δόντι τα τρωικά σκυλιά, θα είμαι εγώ αυτός που / Τη σάρκα σας θα δαγκώνει, ο Φιλοκτήτης» (Müller, σελ. 62-63)²³⁴. Ο ίδιος ο Φιλοκτήτης καταστρέφει τον εαυτό του, ώστε μαζί να καταστρέψει και κάθε ευκαιρία για να τον χρησιμοποιήσουν, αλλά ακόμα περισσότερο, αφού τον κατασπαράζουν τα σκυλιά της Τροίας, όπου θα τον έχουν μεταφέρει οι Έλληνες κομματιασμένο από την πτώση, θα γίνει και ο ίδιος σκυλί και θα τους κατατρώει. Η αίσθηση ότι τον χρησιμοποιούν ως αντικείμενο για να πετύχουν τους στόχους τους είναι μια στιγμιαία αφύπνιση αυτού που ήταν και δεν είναι πια, ένας άνθρωπος της εξουσίας, που ήξερε να ελέγχει, όχι να ελέγχεται.

2.2.8 Δεύτερη (στ. 973-1080) και τρίτη (στ. 1221-1259) είσοδος του Οδυσσέα στον Σοφοκλή. Δεύτερη είσοδος του Οδυσσέα στον Müller (σελ. 58-66)

Η διαμάχη Φιλοκτήτη και Οδυσσέα στον Müller αρχίζει με την είσοδό του Οδυσσέα. Ο Νεοπτόλεμος βρίσκεται στη μέση. Ο Φιλοκτήτης ζητά από τον Νεοπτόλεμο το τόξο και ένα βέλος και ο Οδυσσέας σχοινί για να τον δέσει και να τον μεταφέρει με τη βία (Müller, σελ. 59-60). Με αντίστοιχο τρόπο εξελίσσεται και η σκηνή στον Σοφοκλή. Ο Φιλοκτήτης όμως αναγνωρίζει την ηθική ακεραιότητα του Νεοπτόλεμου πριν να το επιβάλει η ανάγκη (στ. 971-973)²³⁵. Η διαμάχη μεταξύ των Φιλοκτήτη-Οδυσσέα γίνεται για την ανώριμη ψυχή του Νεοπτόλεμου²³⁶. Ο σοφόκλειος Φιλοκτήτης προσπαθεί να τον κερδίσει επικαλούμενος τη φύση του, ενώ ο μυλλερικός Φιλοκτήτης χειραγωγεί τον Νεοπτόλεμο αυτήν τη φορά. Στην προσπάθειά του να τον πείσει να συνεργαστεί, τον αποκαλεί φίλο, συγχωρώντας τον για όσα έκανε άθελά του και αναφερόμενος στην ευγενική του φύση. Ο Φιλοκτήτης προσποιείται για να πετύχει τη συνεργασία του νεαρού. Με λίγα λόγια, ο Φιλοκτήτης γίνεται Νεοπτόλεμος για να ξεγελάσει τον Νεοπτόλεμο.

Στο σημείο αυτό, στο έργο του Müller αρχίζει να συμβαίνει μια σημαντική αλλαγή. Ο Φιλοκτήτης στρέφεται σιγά σιγά προς το χειρότερο, διολισθαίνει στη σκοτεινή πλευρά του

---

²³³ Όπως ακριβώς συνέβη στον Αίαντα.

²³⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 69,

²³⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 70.

²³⁶ Territore (2003), 78.

εαυτού του, χάνοντας σταδιακά κάθε λογική συνοχή, σε αντιδιαστολή με τον Οδυσσέα που αρχίζει να μετακινείται από το σκοτάδι στο φως. Στον Σοφοκλή συμβαίνει η αντίθετη κίνηση. Ο Φιλοκτήτης σταδιακά ηρωοποιείται, ενώ ο Οδυσσέας χάνει σταδιακά το κύρος του μέχρι τη δειλή φυγή του, όταν απειλείται από τον Φιλοκτήτη. Στον Müller η κίνηση αυτή γίνεται συγχρονισμένα: όσο ανεβαίνει ηθικά ο Οδυσσέας, τόσο περισσότερο ο Φιλοκτήτης βυθίζεται στον ακατανόητο κόσμο του. Οι κινήσεις τους μοιάζουν να γίνονται συγχρονισμένα προς αντίθετες κατευθύνσεις και η μια να δίνει κίνηση στην άλλη. Όταν ο Οδυσσέας εμποδίζει τον Νεοπτόλεμο να βοηθήσει τον Φιλοκτήτη γιατί, όπως λέει: «Και κάθε στιγμή, που χάνεται εδώ, σκοτώνει για μας / Κι από έναν άνδρα, στη μακρινή εκεί τη μάχη» (Müller, σελ. 60)²³⁷, πυροδοτείται η αντίδραση του Φιλοκτήτη: «Θα καθυστερώ, λοιπόν, ώσπου κι ο τελευταίος Έλληνας / Όρθιος σε βουνά πάνω από ελληνικά πτώματα / Στοιβαγμένα εκεί όπου ήταν μια πόλη με το όνομα / Τροία / ή ονομασμένη με άλλο όνομα, ελληνικό» (Müller, σελ. 60)²³⁸, και συνεχίζει αμέσως μετά: «Κράτα το τόξο, καλύτερο όπλο για μένα / Είναι ο χρόνος. Κίνηση του χεριού καμιά. / Και ένας Έλληνας πεθαίνει. Και ξανά πεθαίνει ένας / Έλληνας» (Müller, σελ. 61)²³⁹. Ο χρόνος αρχίζει να τρέχει, μετρώντας το πέρασμά του με τους νεκρούς που στοιβάζονταν στο Ίλιον. Ο χρόνος, που ως τότε ήταν εχθρός του στο νησί της Λήμνου, τώρα γίνεται σύμμαχος (Müller, σελ. 61)²⁴⁰. Το φρικτό σκηνικό των νεκρών που παλεύουν για μια θέση στον σωρό που σαπίζει είναι μια εικόνα που κατατρέχει κάθε άνθρωπο που έζησε τη φρίκη του πολέμου. Με τη σειρά της η αναφορά του Φιλοκτήτη σε νεκρούς στοιβαγμένους προκαλεί τη αντίδραση του Οδυσσέα, που ανοίγει άλλη μια ρωγμή στην προσωπικότητα του (Müller, σελ. 63)²⁴¹. Η απάντηση του Οδυσσέα είναι ρωμαλέα. Είτε το αποφασίσει είτε όχι ο Φιλοκτήτης, είτε με τη θέλησή τους είτε όχι, τελικά θα οδεύσουν προς το καθήκον. Αν δεν παλέψουν, είναι όλα χαμένα. Οι Τρώες θα αναθαρρήσουν και οι πόλεις στην Ελλάδα θα κινδυνεύουν.

Ακολουθεί άλλος ένα γύρος αλληλοδιάδρασης. Ο Οδυσσέας ρίχνει τον εαυτό του για δόλωμα κάνοντας μια υπαινικτική αναφορά στην εκδίκησή του Φιλοκτήτη: «Περισσότερο κι από το τόξο, τον εαυτό σου αρνείσαι. / Υπολόγισε την εκδίκησή σου, αν κάτι άλλο για σένα δεν / ισχύει (Müller, σελ. 64)²⁴², υπονοώντας ο Οδυσσέας ότι αν τους ακολουθούσε ο Φιλοκτήτης θα είχε την ευκαιρία του να τον σκοτώσει, όπως ήταν η επιθυμία του. Ο Φιλοκτήτης αντιδρά:

---

²³⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 71.

²³⁸ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 72.

²³⁹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 73.

²⁴⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 74.

²⁴¹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 75.

²⁴² Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 76.

«Μου ρίχνεις τον εαυτό σου δόλωμα; / Το δόλωμά σου μυρίζει όπως το ψόφιο σου κουφάρι αύριο. / Το δικό σας δρόμο τραβήξτε, πίσω δεν θα τον πάτε / Εσύ όχι για την Ιθάκη, κι εσύ όχι για τη Σκύρο / Πηγαίνετε με το τόξο, που δεν θα χρησιμοποιήσω άλλο / Αφήστε με που δεν αφήνω να με χρησιμοποιήσετε άλλο» (Müller, σελ. 64)²⁴³. Ο Φιλοκτήτης διολισθαίνει ακόμα περισσότερο, μα τούτη τη φορά φοβάται ακόμα και τον εαυτό του. Η ανθρώπινη αδυναμία εύκολα μπορεί να τον προδώσει και να τον κάνει να παραδοθεί, να προσφέρει τον εαυτό του εκουσίως για εκμετάλλευση, νικημένος από την ερημιά και την απομόνωση. Ζητά ένα σπαθί, ένα τσεκούρι, ένα σίδερο για να ακρωτηριάσει φρικτά τον εαυτό του, ώστε να μην μπορεί να ικετεύσει για βοήθεια (Müller, σελ. 65)²⁴⁴. Η εξαθλίωση του ανθρώπου είναι εύκολο να τον διχάσει, ώστε ένα μέρος του να ζητά τον συμβιβασμό με τον εχθρό του. Μόνο ένα φρικτά παραμορφωμένο σώμα δεν θα μπορεί να του ζητήσει βοήθεια, ακόμα και αν το ποθεί.

2.2.9 Η τρίτη είσοδος του Οδυσσέα στον Müller και η τέταρτη είσοδος στον Σοφοκλή. (Σοφοκλής, στ. 1293-1313, Müller, σελ. 67-75)

Ο Νεοπτόλεμος επιστρέφει και είναι έτοιμος να δώσει πίσω το τόξο στον Φιλοκτήτη, χωρίς καμιά απαίτηση (Müller, σελ. 66)²⁴⁵. Ο Νεοπτόλεμος αδιαφορεί αν θα πάει στην Τροία ή θα μείνει στη Λήμνο ο Φιλοκτήτης και ούτε καν προσπαθεί να τον πείσει. Επιστρέφει απλά το όπλο, γιατί δεν θέλει να συμπράττει με το σχέδιο του Οδυσσέα και να ταυτίζεται μαζί του (Müller, σελ. 67)²⁴⁶. Αυτό θεωρεί δίκαιο ο Νεοπτόλεμος. Το δίκαιο όμως εδώ δεν είναι η συμμόρφωση σε μια γενική ηθική τάξη ή συμμόρφωση στη φύση του, αλλά σε μια προσωπική ανάγκη, γιατί δεν θέλει να χρωστά σε τέτοια νίκη τη ζωή του. Η παράδοση του τόξου δεν τον δικαιώνει ηθικά, ούτε και τον ανεβάζει ποιοτικά, αφού αργότερα θα ενεργήσει ακόμα χειρότερα σε βάρος του Φιλοκτήτη, σκοτώνοντάς τον και βοηθώντας τον Οδυσσέα. Η επιστροφή του τόξου είναι μια ιδιοτελής πράξη, μια αποφόρτωση της δικής του ενοχής για την συμπόρευση με τον εχθρό του και όχι μια πράξη, έστω, οίκτου για τον Φιλοκτήτη. Η παράδοση του τόξου σημαίνει και την εγκατάλειψη της προσπάθειάς του να τιμωρήσει τον Οδυσσέα στη Λήμνο, χρησιμοποιώντας το τόξο. Αντιλαμβάνεται ότι η τιμωρία πρέπει να γίνει σε άλλο τόπο

---

²⁴³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 77.

²⁴⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 78.

²⁴⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 79.

²⁴⁶ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 80.

και σε άλλο χρόνο. Το τόξο δεν επιστρέφεται από τον Νεοπτόλεμο στο χέρι του Φιλοκτήτη, αλλά ο Νεοπτόλεμος το αφήνει να πέσει στο έδαφος, όταν ξιφομαχεί με τον Οδυσσέα.

Στον Σοφοκλή, η επιστροφή έχει βαθύτερο νόημα. Η επιστροφή του τόξου είναι δείγμα της ορατής μεταστροφής του Νεοπτόλεμου. Επιστρέφει αυτό που έκλεψε από τον Φιλοκτήτη και τώρα αποκαθιστά την αδικία που έκανε, επιβεβαιώνοντας τον Φιλοκτήτη ότι δεν ήταν κακός από τη φύση του, αλλά κακά δασκαλεμένος. Η επιστροφή του τόξου οριοθετεί και την ηθική ενηλικίωση του Νεοπτόλεμου αλλά και την απόφασή του, κατά την Γεωργούση, «να αποστασιοποιηθεί από το σχέδιο του Οδυσσέα και να αποδεσμευτεί από την διαδικασία της εφαρμογής του. Η ενέργεια αυτή αναδεικνύει την τόλμη του να αντιστρατευτεί το κοινό συμφέρον των Ελλήνων και να υπηρετήσει τις υψηλές ανθρωπιστικές αξίες που αναδύονταν και ανταγωνίζονταν τις κοινωνικές αρχές του συλλογικού συμφέροντος, της ενότητας και της νίκης»²⁴⁷. Η στάση του Νεοπτόλεμου εμπλουτίζει την έννοια του συλλογικού συμφέροντος με αξίες, όπως η φιλία και ο σεβασμός στο πρόσωπο, που με την σειρά τους υποστηρίζουν την έννοια του συλλογικού συμφέροντος και τη συνοχή της πόλης²⁴⁸. Επιστρέφοντας τα όπλα στον Φιλοκτήτη, ο Νεοπτόλεμος του επιστρέφει την ελευθερία επιλογής²⁴⁹, που του είχε στερήσει, αφαιρώντας το τόξο και καθιστώντας τη ζωή του καταδικασμένη σε άδοξο τέλος. Με κάποιο τρόπο τον επαναφέρει στην τάξη των ελεύθερων ανθρώπων, ικανό να αποφασίσει για το μέλλον, δηλαδή να μείνει ή να φύγει από το νησί, αφού τον αποκαθιστά στην αρχική του κατάσταση πριν φτάσουν στη Λήμνο.

Η αντιμετώπιση του Φιλοκτήτη στον Müller είναι ψυχρή (Müller, σελ. 66)²⁵⁰. Η εμμονή του για εκδίκηση είναι τυφλή. Δεν είναι σε θέση να αξιολογήσει την κίνηση του Νεοπτόλεμου και δεν τον απαλλάσσει καν από την τιμωρία που επιφυλάσσει σε όλους τους Αργείους. Η επιστροφή του τόξου δεν σημαίνει τίποτε ουσιαστικό για τον Φιλοκτήτη, αφού δεν επιζητεί πλέον την επιβίωσή του. Αντίθετα, μετατρέπει τον εαυτό του σε όργανο εκδίκησης (Müller, σελ. 61). Όταν τελικά το τόξο επιστρέφει στα χέρια του, γίνεται και αυτό μέρος του σώματός του και όργανο εκδίκησης. Στον Σοφοκλή η επιστροφή του τόξου συγκινεί τον Φιλοκτήτη και επιβεβαιώνει αυτό που πίστευε, παρά τις αντίθετες ενδείξεις (στ. 1310-1314)²⁵¹. Η επιστροφή του τόξου σήμαινε και την αντιστροφή στους ρόλους. Ο απαγριωμένος Φιλοκτήτης πρέπει να ενταχθεί στην πόλη, έστω και αν χρειαστεί καθοδήγηση για αυτό, ενώ ο έφηβος Νεοπτόλεμος

---

²⁴⁷ Γεωργούση (2016), 106.

²⁴⁸ Γεωργούση(2016), 153.

²⁴⁹ Γεωργούση(2016), 123.

²⁵⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 81,

²⁵¹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 82.

να γίνει οπλίτης²⁵². Ο Νεοπτόλεμος, επιδεικνύοντας ωριμότητα, αναλαμβάνει τον ρόλο του μέντορα και ο Φιλοκτήτης του ανώριμου νέου που χρειάζεται καθοδήγηση. Η απουσία για δέκα χρόνια και η ερημιά της Λήμνου τον έχει αποξενώσει από την πόλη. Όμως ο Φιλοκτήτης παρουσιάζει αδυναμία να αναγνωρίσει το δίκαιο, παρόλο που το απαιτούσε για τον εαυτό του. Αναγνωρίζει την ορθότητα των λόγων του Νεοπτόλεμου, αλλά δεν μπορεί να συμφωνήσει, γιατί δεν έχει καμιά εμπιστοσύνη στους Ατρείδες και τον Οδυσσέα (στ. 1359-1360)²⁵³. Ο Φιλοκτήτης ισχυρίζεται ότι δεν μπορεί να υπακούσει, όχι για την περασμένη συμπεριφορά του Νεοπτόλεμου, αλλά για τον φόβο μιας μελλοντικής ντροπής, ένα πλαστό επιχείρημα²⁵⁴. Ο Φιλοκτήτης δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσει το χρέος του στον Νεοπτόλεμο²⁵⁵ και ουσιαστικά τον εξαναγκάζει να κρατήσει την υπόσχεσή του²⁵⁶, υποσχόμενος με τη σειρά του προστασία από τον στρατό των Αργείων, αν απειλούσαν την χώρα του. Ένα ακόμα πλαστό επιχείρημα, γιατί δεν θα μπορούσε πραγματικά να τον βοηθήσει, αν όλος ο στρατός των Αχαιών στρέφονταν εναντίον του Νεοπτόλεμου και της χώρας του. Πιθανόν να μην μπορούσαν καν να αναχωρήσουν από τη Δήλο, αν προσπαθούσαν να φύγουν, ενάντια στη θέληση των Αχαιών.

Πριν το τέλος του *Philoktet* γίνεται ένας μεγάλος αγώνας λόγων μεταξύ Οδυσσέα και Νεοπτόλεμου (Müller, σελ. 67-69), που καταλήγει σε ξιφομαχία. Η αντίσταση του Νεοπτόλεμου είναι το ίδιο αποφασιστική όπως και του σοφόκλειου Νεοπτόλεμου στον τελευταίο αγώνα λόγων με τον Οδυσσέα (στ. 1221-1261). Η μονομαχία υπάρχει στον Σοφοκλή μόνον ως απειλή (στ. 1256-1257)²⁵⁷, ενώ ο Müller αναπτύσσει την απειλή σε πραγματική μονομαχία μεταξύ του Νεοπτόλεμου και Οδυσσέα. Τα λόγια που ανταλλάσσουν είναι σχεδόν τα ίδια, ουσιαστικά αποτελούν μια οριστική ρήξη με το σχέδιο του Οδυσσέα. Ο σοφόκλειος Νεοπτόλεμος προβάλλει το σφάλμα που διέπραξε, τον δόλο στον οποίο παρασύρθηκε και το δίκαιο που πρέπει να υπερισχύει, χωρίς όρους και συμβιβασμούς. Το ίδιο είναι και το πνεύμα του μυλλερικού Νεοπτόλεμου, με κυριότερη όμως έμφαση στην άρνησή του να ταυτιστεί με τον Οδυσσέα πράττοντας ό,τι και ο ίδιος. Η μονομαχία διαδραματίζεται μπροστά στον Φιλοκτήτη. Ο Οδυσσέας κρατά τα όπλα του Αχιλλέα και χτυπιέται με τον γιο του Αχιλλέα: έτσι, ο Νεοπτόλεμος κινδυνεύει να χάσει τη ζωή του από τα όπλα που του ανήκουν, να σκοτωθεί από αυτά που του έκλεψαν. Ο Νεοπτόλεμος ρίχνει το τόξο στο έδαφος, από όπου το

---

²⁵² Vernant και Vidal-Naquet(1974), 205.

²⁵³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 83,

²⁵⁴ Lesky (1990), 409.

²⁵⁵ Easterling-Knox (2008), 399.

²⁵⁶ Newman (1991), 306, Harsh (1960), 408-411.

²⁵⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 84.

σηκώνει ο Φιλοκτήτης και το τεντώνει για να σκοτώσει τον Οδυσσέα. Το τόξο δεν είναι πλέον το ηρωικό σύμβολο της νίκης στην Τροία, αλλά όργανο σύγκρουσης και διχασμού²⁵⁸.

Η εκδίκηση του Φιλοκτήτη είναι ισχυρό στοιχείο στο *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή. Ο Φιλοκτήτης επικαλείται τους θεούς για εκδίκηση: «Μα ω πατρική μου χώρα/ ω θεοί, που από ψηλά τα βλέπετ' όλα,/ εκδικηθήτε μια φορά επί τέλους,/ εκδικηθήτε όλους αυτούς, αν κάποια / φυλάτε και για μένα ψυχοπονιά,/ που άθλια βέβαια ζω, μα αν θάβλεπα/ νάχαν αυτοί χαθή, θα μου φαινόταν, πως γιατρεύτηκ' απ' όλα τα δεινά μου» (στ. 1040-1044)²⁵⁹. Ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή αφήνει την εκδίκηση στα χέρια των θεών και παραμένει απαθής περιμένοντας την θεϊκή παρέμβαση, σε χρόνο και τόπο που οι θεοί θα αποφασίσουν. Η δική του συμμετοχή περιορίζεται σε προσευχές και κατάρες. Η εκδίκηση για τον Φιλοκτήτη είναι πιο επιθυμητή από την θεραπεία του. Ο Müller δίνει στην εκδίκηση άλλη διάσταση. Η αναζήτηση της εκδίκησης ταυτίζεται εντέλει για τον Φιλοκτήτη με την ίδια την εκδίκηση. Αναζητεί συνεχώς ακραίους τρόπους εκδίκησης, για να ικανοποιήσει το άκρατο μίσος του, μα τίποτε δεν είναι αρκετό. Το επίπεδο της εκδίκησης αναβαθμίζεται σταδιακά μέσα στο έργο: το σκυλί που θα κατασπαράξει τους Αργείους, αυτός που θα κομματιαστεί πέφτοντας στον γκρεμό και αχρηστεύοντας το κορμί του, η εκδίκηση της φύσης, ο θάνατος του Οδυσσέα σε μελλοντικό χρόνο μετά την Τροία και η αιώνια τιμωρία του Οδυσσέα (Müller, σελ. 71)²⁶⁰. Καμία όμως από αυτές τις μορφές εκδίκησης δεν αρκεί για να ικανοποιήσει το μίσος του Φιλοκτήτη, που είναι αγορασμένο σε υψηλή τιμή (Müller, σελ.57). Στον τελευταίο λόγο του, ο Φιλοκτήτης αντιστρέφει τους ρόλους: ο Οδυσσέας γίνεται Φιλοκτήτης, παρατημένος στις πέτρες με σάπιο πόδι, που βρομάει και δεν μπορεί να δραπετεύσει, ζαλισμένος από την ίδια τη βρόμα του, ψοφίμι ανάμεσα στα όρνια, για όρνια απόπατος (Müller, σελ. 75). Η χειρότερη εκδίκηση φαίνεται να είναι η αλλαγή των ρόλων. Ωστόσο, κανένα εκδικητικό σχέδιο του Φιλοκτήτη δεν εφαρμόζεται τελικά, γιατί τον προλαβαίνει ο θάνατος.

Ο Νεοπτόλεμος εξηγεί το μίσος του Φιλοκτήτη: «Το μίσος σου το δείχνει, αγαπούσες αυτό που εν υπηρεσία / Σου στέρησε και που τώρα θέλει να σου ξαναδώσει» (Müller, σελ. 70)²⁶¹, εννοώντας την εξουσία που έχασε, παρατημένος στο νησί της Λήμνου και ήθελε τώρα να του επιστρέψει ο Οδυσσέας. Ο Φιλοκτήτης όμως απαντά ότι «για κάποιον που δεν είμαι πια μιλάς» (Müller, σελ. 70)²⁶², εννοώντας ότι η εξουσία είναι κάτι που δεν τον αγγίζει πια, παρά μόνο η

---

²⁵⁸ Κράιας (2021), 12.

²⁵⁹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 85,

²⁶⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 86.

²⁶¹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 87,

²⁶² Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 88.

μανία της εκδίκησης του δίνει υπόσταση και δύναμη. Η άτεγκτη στάση του Φιλοκτήτη οφείλεται στην αίσθηση ότι έχει πλέον πραγματικά γίνει άχρηστος, όπως ακριβώς όταν τον παράτησαν οι Ατρείδες στο έρημο νησί. Ο Οδυσσεάς προσπαθεί να ανατρέψει αυτή την εικόνα. Τού θυμίζει τι ήταν στο παρελθόν και προσπαθεί να του κεντρίσει την φιλοδοξία και την αγάπη για τα ηρωικά κατορθώματα (Müller, σελ. 71)²⁶³ και να αναζωπυρώσει μέσα του αισθήματα αλληλεγγύης για τις ελληνικές πόλεις (Müller, σελ. 71-72)²⁶⁴, απευθυνόμενος στη μνήμη του από τις παλιές εποχές. Ο Οδυσσεάς αστοχεί πλήρως τούτη τη φορά. Ο Φιλοκτήτης δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσει την ευθύνη του έναντι της πόλης και δεν είναι σε θέση να θυμηθεί τίποτε θετικό από την παλιά εποχή: «Από πόλεις δεν ξέρω τίποτε, υπάρχει εδώ πόλη;/Και τόσο δα μου είναι. Άλλωστε σε καμιά δεν πιστεύω./Κατασκευές από λέξεις και κατοικίες για όνειρα/ .....Δεν υφίστανται πόλεις, ψέμα και οι πρασινάδες σας/Η οικουμένη μου είναι γυμνή και τη δικιά σας έτσι τη θέλω» (Müller, σελ. 72-73)²⁶⁵. Η πόλη αντιπροσωπεύει την τέλεια αποξένωση του Φιλοκτήτη, γιατί πλέον δεν ανήκει σε καμιά πόλη, παρά μόνο στη ερημιά της Λήμνου. Ο Οδυσσεάς αποτυγχάνει για πρώτη φορά στο σχέδιό του, γιατί απευθύνεται σε ένα Φιλοκτήτη «ἄφιλον, ἔρημον, ἄπολιν, ἐν ζῶσιν νεκρόν» (στ. 1018).

Τα λόγια του Φιλοκτήτη κάλλιστα θα μπορούσαν να λεχθούν από τον ίδιο τον Müller ως μια κεκαλυμμένη «παράβασις» του έργου. Εκφράζει την αδιέξοδη πικρία του μπροστά σε μια διχασμένη πόλη, που αντιμετωπίζει ως σχιζοφρενική κατάσταση²⁶⁶. Η διχοτόμηση της πόλης δεν γίνεται για τα κτίρια και τους δρόμους, αλλά για τους ανθρώπους. Όσο και αν ωραιοποιείται το ένα ή το άλλο τμήμα της πόλης, δεν μπορεί να καλυφθεί η γύμνια της, που αντιπροσωπεύει την γύμνια των ανθρώπων της. Στερημένοι από το τόπο τους, την ιστορία τους και τις οικογένειές τους, ζουν στην ερημιά, απομονωμένοι και εσωστρεφείς. Η ερημιά αυτή δεν αφορά τις συναναστροφές με άλλους ανθρώπους, αλλά τη στέρηση της ελευθερίας τους.

2.2.10 Ο θάνατος του Φιλοκτήτη (Müller, σελ. 76-82)

---

²⁶³ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 89.

²⁶⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 90.

²⁶⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 91.

²⁶⁶ Miller (2004), 143. Müller: «Of course this back and forth between two very different German realities has a schizophrenic effect».

Ο Νεοπτόλεμος σηκώνει το σπαθί και τρέχοντας το βυθίζει στην πλάτη του Φιλοκτήτη²⁶⁷. Ο Φιλοκτήτης δεν έχει έναν ηρωικό θάνατο, αλλά πεθαίνει στο όνομα της ανυπαρξίας και της κενότητας που διεκήρυσσε μέσα στην παράνοιά του²⁶⁸. Για άλλη μια φορά αποδεικνύεται ότι δεν είναι πλέον χρήσιμος (Müller, σελ. 78)²⁶⁹. Η πράξη του Νεοπτόλεμου έγινε ξαφνικά και απρόβλεπτα²⁷⁰, αλλά η πράξη του Νεοπτόλεμου ήταν αναπόφευκτη με βάση την εξέλιξη του δράματος και την ψυχολογική κατάσταση διχασμού (καθήκον-μίσος) και σύγχυσης στην οποία βρισκόταν ο Νεοπτόλεμος. Ήταν αποτέλεσμα εσωτερικών διεργασιών που εξελίχθηκαν στο μυαλό του Νεοπτόλεμου και εκδηλώθηκαν όταν διαπιστώνει ότι κινδυνεύει το σχέδιό του· ο θάνατος του Οδυσσέα από τα δικά του χέρια. Σε όλο το *Philoktet*, ο Νεοπτόλεμος ζει με την ιδέα της εκδίκησης, την γυροφέρνει στη σκέψη του και τη φανερώνει στα λόγια του (Müller, σελ. 29-30²⁷¹, σελ. 49²⁷²). Η έχθρα του Νεοπτόλεμου φανερώνεται και στα λόγια του Οδυσσέα (Müller σελ.26²⁷³, σελ.82²⁷⁴). Ο Νεοπτόλεμος ήθελε τη δική του εκδίκηση. Αυτό όμως δεν μπορούσε να γίνει πριν να τελειώσει ο πόλεμος της Τροίας (Müller, σελ. 49). Ο λόγος της καθυστερημένης εκδίκησης ήταν να τελειώσει ο πόλεμος της Τροίας, να εκτελεστεί το καθήκον και να μην απειληθούν οι ελληνικές πόλεις²⁷⁵. Η απειλή του Φιλοκτήτη θα ακύρωνε το δικό του σχέδιο και θα χανόταν η εκδίκηση από τα χέρια του. Ο Νεοπτόλεμος αντιδρά. Αρχικά τον προστατεύει με το σώμα του, όμως μετά, όταν βλέπει την αποφασιστικότητα του Φιλοκτήτη να εκδικηθεί, επεμβαίνει με τον πιο ακραίο τρόπο· τον σκοτώνει. Δεν ήταν μια προσχεδιασμένη ενέργεια, αλλά μια πράξη εντελώς παρορμητική, που όμως είχε συγκεκριμένη αιτία: το ασίγαστο μίσος που θέλει ικανοποίηση. Η πράξη του Νεοπτόλεμου να σκοτώσει τον Φιλοκτήτη εξηγείται από τον Οδυσσέα: «Με σιδηρά πανοπλία το μίσος σου με ντύνει» (Müller, σελ. 81). Το μίσος του Νεοπτόλεμου γίνεται ασπίδα που προστατεύει τον Οδυσσέα από τον Φιλοκτήτη, με απώτερο σκοπό τη δική του εκδίκηση. Ο Müller αναφέρει αυτό το μίσος, σε μια αυτοβιογραφική του αναφορά. Σύμφωνα με τον Müller, το κύριο αποτέλεσμα

---

²⁶⁷ Εδώ υπάρχει σκηνοθετικό πρόβλημα. Πως ο Νεοπτόλεμος, που προστατεύει με το κορμί του τον Οδυσσέα, θα τρέξει και θα βρεθεί πίσω από τον Φιλοκτήτη και θα τον καρφώσει στην πλάτη με το σπαθί του, χωρίς ο Φιλοκτήτης να αντιδράσει και χωρίς να σκοτώσει τον Οδυσσέα;

²⁶⁸ Kauter (2005), σελ. 337: Philoctetes dies «in the name» of an emptiness and nothingness.

²⁶⁹ Koulandrou (2020), 4–5. Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 92.

²⁷⁰ Jablkowska (2012) 144. Κράιας(2021), 114.

²⁷¹ «Το μίσος μου στον εχθρό ανήκει, έτσι απαιτεί το καθήκον/Ωσπου να πάψει να υπάρχει Τροία. Τότε, για το δικίο / μου / Σε άλλο αίμα το δόρυ να βυθίσω. Μη χάνεις το χρόνο / σου / Με λέξεις που πριν την ώρα το αίμα μου ανεβάζουν στα / στο κεφάλι.» (Müller σελ. 29-30).

²⁷² «Ο Οδυσσέας περιμένει στην αμμουδιά, ο εχθρός σου / και δικός μου. / Γιατί εδώ δεν είπα ψέματα: μόλις η Τροία πέσει, αυτός / θα πεθάνει από το χέρι μου, από τα χέρια μας / αν θέλεις.» (Müller, σελ 49).

²⁷³ «Ζωντανό σε χρειάζομαι, κι εσύ με χρειάζεσαι ακόμη, / ζωντανό.» (Müller, σελ. 26).

²⁷⁴ «Προχώρα πρώτος. / Στην Τροία μπροστά θα σου πω το ψέμα / Με το οποίο θα μπορούσες να ξεπλύνεις τα χέρια σου / Αν είχες χύσει το αίμα μου εδώ και τώρα.» (Müller σελ. 82)

²⁷⁵ Την θέση αυτή υποστηρίζει και ο Mandel (1981), 219.

των οδυνηρών εμπειριών του ήταν η ανάπτυξη ενός «δυναμικού μίσους, μιας ανάγκης για εκδίκηση»²⁷⁶, η οποία διαχέεται μέσα στο έργο του με πολλές μορφές, όπως οι επαναλαμβανόμενες αναφορές στην απομόνωση, τον θάνατο και τη σχιζοφρένεια.

Ο Νεοπτόλεμος μονολογεί βλέποντας τον Φιλοκτήτη. Ήταν ο πρώτος του νεκρός²⁷⁷ που πήγε στον κάτω κόσμο με μια πληγή στην πλάτη (Müller, σελ. 76)²⁷⁸, μια ατιμωτική πράξη για έναν αντίπαλο. Η πράξη αυτή αντιστοιχεί με δόλο, κάτι που πάλεψε να αποφύγει ο Νεοπτόλεμος. Δεν είναι περήφανος για το έργο του να σκοτώσει έναν ήδη νεκρό, έναν ζωντανό νεκρό, όπως αποκαλούσε ο Φιλοκτήτης τον εαυτό του. Ο Οδυσσέας τού αποδίδει τα εύσημα: «Γρήγορος μαθητής μου είσαι» (Müller, σελ. 77). Ο Νεοπτόλεμος έχει συμμορφωθεί χωρίς να το θέλει. Τα όρνια μαζεύονται να φάνε τον Φιλοκτήτη, όπως ακριβώς είχε προβλέψει ο ίδιος όσο ήταν εν ζωή· ο Οδυσσέας όμως σκεπάζει το σώμα του νεκρού με πέτρες που κουβαλάει ο Νεοπτόλεμος. Η πράξη αυτή κρύβει τον ανθρωπισμό του. Αποδίδει στον νεκρό την πρέπουσα τιμή και τον προστατεύει από τα πεινασμένα όρνια. Το τόξο μένει έξω από τον σωρό με τις πέτρες, δεν το χρειάζεται πια ο Φιλοκτήτης, όμως για τον Οδυσσέα είχε ακόμα χρησιμότητα ως ακόμα ένα όπλο στο πόλεμο της Τροίας «Πάρε και τη φαρέτρα του, κάθε βέλος κι ένας Τρώας» (Müller, σελ. 78). Ο Οδυσσέας δε φαίνεται άνετος σε αυτό το θλιβερό έργο: «Να χρωστάω τη ζωή μου σε τέτοιο θάνατο, δεν μ' αρέσει» (Müller, σελ. 77)²⁷⁹, μονολογεί ο Οδυσσέας για να πάρει άμεση απάντηση από τον Νεοπτόλεμο: «Ούτε και μένα να σου την έχω προσφέρει. Ασφαλώς όχι για πολύ» (Müller, σελ. 77)²⁸⁰, υπονοώντας τη μελλοντική εκδίκηση του.

Ο Νεοπτόλεμος του Σοφοκλή έχει αποτύχει στην προσπάθειά του να πείσει τον Φιλοκτήτη να τον ακολουθήσει στην Τροία, όμως αυτό δεν αναιρεί την επιτυχία του να κερδίσει πίσω τη φύση του, πιο ηρωική και πιο άκαμπτη από ό, τι στην αρχή του δράματος. Ο τελικός λόγος του προς τον Οδυσσέα έχει μια ισχυρή δόση κυνισμού και ειρωνείας: «Να που ήλθες στο νου σου· κι αν αυτή τη γνώση δείξης / ως το τέλος, μπορ' ίσως να γλυτώσης / από χειρότερα κακά την κεφαλή σου» (στ. 1260-1263)²⁸¹. Αντιστρέφει το κήρυγμα του Οδυσσέα στην αρχή του έργου και τοποθετεί το δίκαιο πάνω από τα τεχνάσματα του λόγου. Ο τελευταίος λόγος του

---

²⁷⁶ Kalb (2001), 6

²⁷⁷ Ο πρώτος νεκρός, γιατί θα ακολουθήσει αργότερα η δολοφονία του Πριάμου στον βωμό και του Αστυάνακτα, γιου του Έκτορα. Αυτό πιθανόν να είναι μια υπαινικτική αναφορά του Müller.

²⁷⁸ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 93,

²⁷⁹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 94.

²⁸⁰ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 95.

²⁸¹ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 96.

Νεοπτόλεμος δεν δείχνει ευγένεια στον αντίπαλό του, αλλά μια διαφαινόμενη σκληρότητα, που ίσως είναι προοίμιο για όσα θα ακολουθήσουν στην Τροία.

2.2.11 Το τέλος στον *Filoktet* του Müller και στον *Φιλοκτήτη* του Σοφοκλή. (Σοφοκλής, στ. 1408-1471) και (Müller, σελ. 76-82).

Προς το τέλος του *Philoktet*, ο Νεοπτόλεμος και ο Οδυσσέας προχωρούν προς την έξοδο. Ενώ όμως ο θεατής περιμένει ότι εδώ το δράμα θα ολοκληρωθεί, αφού η μοίρα που τους περιμένει έχει καθοριστεί, η προσδοκία αυτή διαψεύδεται. Ο Οδυσσέας κοντοστέκεται: «Αν το ψάρι δεν μπήκε ζωντανό στο δίχτυ μας / Μπορεί ψόφιο να μας χρησιμεύσει για δόλωμα. / Ίσως για καλύτερα, να εμποδίσει δεν μπορεί / Την πληγή του να κάνει τα ακόντια του πιο αιχμηρά. / Σήκωσε τις πέτρες. Τον νεκρό φόρτωσε στην πλάτη μου. / Θέλω στον νεκρό να δανείσω τα πόδια μου» (Müller, σελ. 79)²⁸². Η εκταφή των νεκρών ήταν μια εμμονή στο μυαλό του Müller²⁸³, ως αποκάλυψη της αδιαμφισβήτητης αλήθειας. Με την εκταφή του Φιλοκτήτη θα αποκαλυφθεί η αλήθεια, που όμως εξυπηρετεί το σκοπό του Οδυσσέα. Το σχέδιό του Οδυσσέα είναι αντάξιο της φήμης του. Θα μεταφέρει τον νεκρό Φιλοκτήτη στην Τροία, όπως το είχε προφητέψει ο Φιλοκτήτης και εκεί θα τον παρουσιάσει ως ήρωα που θυσιάστηκε, γιατί αντιστάθηκε στα σχέδια των Τρώων. Η ψεύτικη ιστορία του Οδυσσέα δημιουργεί συνειρμούς στο ταραγμένο μυαλό του Νεοπτόλεμου. Η εξαπάτηση που έστησε ο Οδυσσέας στη Λήμνο θα επαναληφθεί στην Τροία και πάλι αυτός θα είναι συνένοχος. Η ευκολία με την οποία μπορεί ο

²⁸² Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 97.

²⁸³ Hörnigk(2006). Χαρακτηριστικό της στάσης του Müller είναι το ποίημά του "GESTERN AN EINEM SONNIGEN NACHMITTAG" Als ich durch die tote Stadt Berlin fuhr/Heimgekehrt aus irgend einem Ausland/Hatte ich zum erstmal das Bedürfnis/ Meine Frau auszugraben aus ihrem Friedhof/Zwei Schaufeln voll habe ich selbst auf sie geworfen /Und nachzusehen was von ihr noch daliegt/Knochen die ich nie gesehen habe/Ihren Schädel in der Hand zu halten /Und mir vorzustellen was ihr Gesicht war/Hinter den Masken die sie getragen hat/Durch die tote Stadt Berlin und andere Städte/Als er bekleidet war mit ihrem Fleisch./Ich habe dem Bedürfnis nicht nachgegeben/Aus Angst vor der Polizei und dem Klatsch meiner Freunde. Μτφ «Ενώ οδηγούσα στην νεκρή πόλη του Βερολίνου/Γυρνώντας από ξένη χώρα/Αισθάνθηκα για πρώτη φορά την επιθυμία/Να ξεθάψω την γυναίκα μου από το τάφο της/Δυο γεμάτες φτυαριές τις έριξα μόνος μου/Και να δω τι απόμεινε από αυτή/Όστά που δεν έχω ποτέ δει/Να κρατήσω το κρανίο της στα χέρια μου/Και να φανταστώ πως ήταν το πρόσωπό της/Πίσω από τις μάσκες που είχε φορέσει περνώντας/Μέσα από την νεκρή πόλη του Βερολίνου και άλλες πόλεις/Όταν φορούσε τη σάρκα της/Δεν πραγματοποίησα την επιθυμία μου/ Από το φόβο της αστυνομίας και τα σχόλια των φίλων μου».

Οδυσσέας να χειραγωγεί τους ανθρώπους, ταράζει τον Νεοπτόλεμο: «Κάτι που γίνεται χωρίς αυτόν τώρα, γίνεται και χωρίς εσένα. / Τον καλύτερο εαυτό μου τον ποδοπάτησα κάτω από τις οδηγίες σου / Ψεύτης, κλέφτης, ακόμη και φονιάς στη δική σου τη σχολή / Είδα τον Τρώα και τον είδα να σκοτώνει / Δυο» (Müller, σελ. 80)²⁸⁴. Ο Οδυσσέας δίνει αμέσως τη λύση στον Νεοπτόλεμο: «Στην υπόθεση μας, τρεις χιλιάδες γνωρίζουν / Από το στόμα και το δικό σου, το μίσος σου / Για μένα που τα όπλα του πατέρα σου φοράω / Ενάντια στον εαυτό σου τεντώνεις το τόξο του / Δικός σου με το δίκιο του σπαθιού, γιατί αυτός απ' το σπαθί σου πήγε. / Και σε σένα τον ίδιο γυρίζει το βέλος» (Müller, σελ. 81)²⁸⁵. Και πάλι το μίσος του γίνεται ασπίδα προστασίας για τον Οδυσσέα, που δεν διστάζει να γυρίσει στον Νεοπτόλεμο την πλάτη με τον Φιλοκτήτη φορτωμένο στη ράχη του. Είναι σίγουρος ότι ο Νεοπτόλεμος δεν θα τον σκοτώσει εν ψυχρώ,²⁸⁶ γιατί δεν μπορεί να βρει ψέμα για να καλύψει τη ενοχή του. Ο Οδυσσέας επιδεικνύει τον θρίαμβο του ψεύδους, που δεν κατείχε ο Νεοπτόλεμος. Εξάλλου ήταν σαφής από την αρχή όταν ζητούσε βοήθου να λείει ψέματα (Müller, σελ.23), παρά την αντίρρηση του Νεοπτόλεμου ότι η αλήθεια καταφέρνει περισσότερα. Το ψέμα, που θα δικαιολογούσε το θάνατο του Οδυσσέα, υπάρχει, όμως θα φανερωθεί από τον Οδυσσέα μπροστά στην Τροία (Müller, σελ. 48)²⁸⁷. Ο Φιλοκτήτης που είναι φορτωμένος στην πλάτη του Οδυσσέα έχει διπλό συμβολισμό: είναι ταυτόχρονα τρόπαιο και βάρος - τρόπαιο για την επιτυχία του σχεδίου του και βάρος από την τραγική κατάληξη. Το πρώτο ανήκει στον πραγματιστή Οδυσσέα του πρώτου επιπέδου και το δεύτερο στον ανθρωπιστή Οδυσσέα του δεύτερου επιπέδου.

Η καταληκτική φράση του Οδυσσέα καταδεικνύει και πάλι την αποστροφή του Müller στις απαντήσεις και την τάση του να δημιουργεί προβλήματα και όχι να λύνει. Στον Müller συμβαίνει αυτό που ο ίδιος περιγράφει: «Die Tragödie geht leer, ihr Gang verwirft die Tröstung»²⁸⁸ (Η τραγωδία αποβαίνει μάταιη, η πορεία της απορρίπτει την παραμυθία) Η τραγωδία του Müller είναι κενή. Το έργο δεν δίνει λύση στα προβλήματα που εξελίχθηκαν ούτε και οποιαδήποτε μορφή παρηγοριάς. Στην τραγωδία του Σοφοκλή υπάρχει αποκατάσταση. Ο Φιλοκτήτης του Σοφοκλή έφτασε σε αδιέξοδο. Ο Φιλοκτήτης φεύγει με τον Νεοπτόλεμο, επιστρέφοντας στην πατρίδα του. Αυτό δημιουργούσε μεγάλη απορία για τον Αθηναίο θεατή. Ο μύθος ήταν γνωστός και το τέλος του Φιλοκτήτη φάνταζε απατηλό²⁸⁹, όμως

---

²⁸⁴ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 98.

²⁸⁵ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 99.

²⁸⁶ Jablkowska (2012), 145.

²⁸⁷ Βλ. Παράρτημα Β, αρ. 100.

²⁸⁸ Kaute (2005), 335.

²⁸⁹ Newman (1991), 305.

δεν ήξεραν πώς θα το διαχειριστεί ο ποιητής για να το ευθυγραμμίσει με τον μύθο. Το ίδιο δίλημμα είχε και ο θεατής του Müller. Και οι δύο στέλνουν πραγματικά τον Φιλοκτήτη στην Τροία, όπως απαιτεί ο μύθος. Ο Σοφοκλής χρησιμοποιεί τον από μηχανής θεό. Ο Ηρακλής παρουσιάζεται περισσότερο ως φίλος παρά ως θεός²⁹⁰ και το δικό του παράδειγμα πείθει τον Φιλοκτήτη να ακολουθήσει τον Νεοπτόλεμο. Δεν λέει κάτι νέο²⁹¹, αλλά το παράδειγμά του ενισχύει τα λόγια του (στ. 1440-1444)²⁹². Ο Φιλοκτήτης αποδέχεται την εντολή του Ηρακλή και ακολουθεί τον Οδυσσέα στην Τροία, όμως η πληγή στην ψυχή του για τη συμπεριφορά των Ατρείδων και του Οδυσσέα παραμένει²⁹³. Ο Müller στέλνει τον Φιλοκτήτη νεκρό, φορτωμένο στην ράχη του Νεοπτόλεμου σαν εργαλείο προπαγάνδας.

---

²⁹⁰ Germain (1969), 35.

²⁹¹ Greengard (1987), 3.

²⁹² Βλ. Παράρτημα Β, αρ.102.

²⁹³ Harsh (1960), 409.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Τα πρόσωπα

4.1 Οδυσσέας

Ο Müller στο βιβλίο του *Krieg ohne Schlacht. Leben in zwei Diktaturen* χαρακτηρίζει τον Οδυσσέα ως το σημαντικότερο, αλλά και τραγικότερο πρόσωπο, αν και δύσκολα μπορεί να εξηγήσει τον λόγο²⁹⁴, αφήνοντας τον καθένα να έχει τη δική του γνώμη. Οποιοσδήποτε χαρακτηρισμός για τον Οδυσσέα θέλει ιδιαίτερη προσοχή, γιατί ο χαρακτήρας του είναι πολύπλευρος και εκ πρώτης όψεως αντιφατικός.

Ο Οδυσσέας εξελίσσεται σε δύο φάσεις. Στην αρχή ταυτίζεται σχεδόν πλήρως με τον Οδυσσέα του Σοφοκλή. Οι αποκλίσεις από τον αντίστοιχο ήρωα του Σοφοκλή είναι ακόμα δύσκολα ορατές. Είναι το ίδιο κυνικός και εξουσιαστικός, αντιμετωπίζει τον Νεοπτόλεμο προκλητικά, με αυστηρή προσήλωση στην αποστολή του. Στην εξέλιξη του έργου δημιουργούνται ρωγμές, και φανερώνεται μια διαφορετική εικόνα, που δεν συνάδει με την επικρατούσα εικόνα και αρχικά προκαλούνται απορίες και διπλές ερμηνείες. Η αποκάλυψη θα γίνει σταδιακά, κυρίως με τα λόγια του Οδυσσέα. Η πρώτη ρωγή συναντιέται στα λόγια του: «Σε τούτη τη δοσοληψία δεν είσαι ο πρώτος που κάνει / αυτό που δεν θέλει. Εμείς ήμασταν πριν από σένα» (Müller, σελ. 31). Λίγο αργότερα, μια στιγμή πριν εμφανιστεί ο Φιλοκτήτης, ο Οδυσσέας εξηγεί στον Νεοπτόλεμο: «Στην Τροία ο Ασκληπιός το πόδι θα του / γιατρέψει / Για να μας βοηθήσει στη μεγαλύτερη πληγή / Απ' όπου, τόσο πια καιρό, τρέχει το αίμα δυο λαών. / Ο βρομερός, εμάς να βγούμε απ' της μάχης τη βρόμα...» (Müller, σελ. 33). Δεν αναφέρεται σε νίκη των Ελλήνων, όπως ο σοφοκλείος Οδυσσέας, αλλά σε τέλος του πολέμου που ταλαιπωρούσε δύο λαούς. Η διαφορετική, πιο ανθρωπιστική, προσέγγισή του, δύσκολα μπορεί να εναρμονιστεί με την συμπεριφορά του. Ακόμα, μπορεί να λεχθεί ότι η συμπεριφορά του εμποδίζει τον θεατή να αναγνωρίσει τις προθέσεις του, τουλάχιστον σε αυτή τη φάση. Η αποκάλυψη συνεχίζεται

---

²⁹⁴ Müller (2014), 28: «Er [Hans Lietzau, Regisseur der PHILOKTET-Inszenierung 1968] konnte schwer begreifen, warum für mich Odysseus die wichtigste, die tragische Figur in dem Stück ist. Odysseus war für ihn einfach der Böse, der Stalinist.». Μτφ «Είναι πολύ δύσκολο να εξηγηθεί γιατί για μένα ο Οδυσσέας είναι το πιο σημαντικό και τραγικό πρόσωπο στο έργο. Ο Οδυσσέας ήταν εύκολα ο κακός, ο σταλινιστής».

με τη δεύτερη εμφάνισή του (Müller, σελ. 58), όταν εμποδίζει τον Νεοπτόλεμο να επιστρέψει το τόξο: «Δεν τον βοηθάς, αν πράξεις αυτό που θέλει. / Και κάθε στιγμή, που χάνεται εδώ, σκοτώνει για μας / Κι από ένα άνδρα, στη μακρινή εκεί τη μάχη» (Müller, σελ. 60). Στην τρίτη και τελευταία παρουσία του στη σκηνή, ο Οδυσσέας κάνει την αποκάλυψη, που συμπίπτει με το πλήρες άνοιγμα της βεντάλιας του έργου. Απογοητευμένος από την ανεπάρκεια του Νεοπτόλεμου να χειριστεί τον Φιλοκτήτη του λέει: «Φτύσε τη συμπόνια σου, έχει τη γεύση αίματος / θέση καμιά για την αρετή εδώ, χρόνος κανένας τώρα» (Müller, σελ. 69).

Ο Müller χαρακτήρισε τον Οδυσσέα του ως τον πρώτο πολιτικό άντρα, το πρώτο πολιτικό ζώο. Στο έργο του παρουσιάζει την εσωτερική εμπειρία του πολιτικού και της δύναμης της πολιτικής ως μιας κατάστασης που αφορά τους σύγχρονους ανθρώπους αλλά προετοιμάζεται από τους ίδιους²⁹⁵, δηλαδή ζουν μια κατάσταση που οι ίδιοι έχουν προετοιμάσει. Αυτή η κατάσταση είναι πολλές φορές τραγική. Από αυτή την κατάσταση προκύπτει και η τραγικότητα του Οδυσσέα. Σε ένα απόσπασμα της συνέντευξης στον Alexander Kluge, ο Müller δίνει το στίγμα κατανόησης του Οδυσσέα²⁹⁶. Η κατανόηση του κακού δεν μπορεί να επιτευχθεί, αν δεν το γνωρίσει πρώτα κανείς, ώστε να μπορεί να το επηρεάσει. Ο Οδυσσέας ζει δίπλα στους Ατρείδες, μέσα στον πόλεμο της Τροίας, δίπλα στον θάνατο, τις αντιπαλότητες και τις συγκρούσεις. Δεν απομακρύνεται, μένει δίπλα από το κακό, για να μπορεί να βρίσκεται σε μια διαρκή εμπλοκή μαζί του, ώστε μέσα από τις διεργασίες, τις εξελίξεις και φυσικά τη συμπόρευση μαζί του να μπορεί να μάθει και να κατανοήσει, με τελικό στόχο να επηρεάσει μια κατάσταση. Κατά τον Müller, αυτό που βλέπουμε εκ του μακρόθεν είναι η επιφάνεια των πραγμάτων, η οποία οδηγεί σε γρήγορες και εν πολλοίς λάθος εκτιμήσεις. Η προσέγγιση και η κατανόηση βαθιάει τη γνώση. Η πρώτη αντίληψη και η βαθύτερη γνώση αποτελούν τα δύο επίπεδα του Οδυσσέα. Ο Οδυσσέας σε πρώτο επίπεδο, το πιο αναγνωρίσιμο, είναι αυτό που αντιπροσωπεύει και ο σοφόκλειος ήρωας. Είναι ένας αρχηγός των Ελλήνων, ο οποίος φτάνει στη Λήμνο με αποστολή να πάρει με το καλό ή με τη βία τον Φιλοκτήτη στην Τροία, γιατί οι στρατιώτες του δεν είχαν διάθεση να πολεμήσουν²⁹⁷. Παρουσιάζεται άνθρωπος με εξουσία, σκληρός και άτεγκτος, έτοιμος να επιβάλει τη θέση του με κάθε τρόπο, με αδιαπραγμάτευτη ορμή να επιτύχει τον στόχο του. Η στάση αυτή δεν αλλάζει, αλλά σταδιακά αποκαλύπτεται το

---

²⁹⁵ Lehman-Primavesi(2005),266.

²⁹⁶ Müller: «Man kann es überhaupt nicht beeinflussen, wenn man nicht einverstanden ist. Das bestimmt das Lernen, einverstanden sein mit einem Material, mit Gegenständen, mit Prozessen, mit Entwicklungen, und dann kann man sie sehen, und dann kann man etwas damit anfangen. Das heist Lernen.» Μτφ «Δεν μπορεί κάποιος να επηρεάσει τίποτε, αν κάποιος δεν είναι σύμφωνος. Αυτό καθορίζει την μάθηση, τη συμφωνία με ένα υλικό, με αντικείμενα, με διαδικασίες, με εξελίξεις και μετά μπορεί να τα δει και να κάνει κάτι με αυτά».

²⁹⁷ *Ιλιάδα* Β 717-28, μετάφραση Δ. Ν. Μαρωνίτη.

δεύτερο επίπεδο. Ενώ παραμένει το πρώτο επίπεδο σε όλο το έργο, η εμφάνιση του δευτέρου είναι περιστασιακή, όταν μιλά για τη θέση του, για τον πόλεμο και το καθήκον. Ο Οδυσσέας αναπτύσσεται σε δεύτερο επίπεδο κατά τρόπο απρόβλεπτο για τον θεατή, που προφανώς ανατρέπει τον ορίζοντα προσδοκιών του, τον οποίο δημιούργησε το ίδιο το έργο στην αρχή του. Ο συγγραφέας ανατρέπει την σχέση φαίνεσθαι και είναι, γιατί και τα δύο επίπεδα είναι πραγματικά και συμπληρωματικά της στάσης του Οδυσσέα.

Ο Οδυσσέας εναντιώνεται στον πόλεμο, αγωνίζεται να τον εξαλείψει, όμως αυτό το κάνει μένοντας δίπλα του, κατανοώντας την σκληρότητά του και αναζητώντας ρεαλιστικούς τρόπους να το πετύχει. Μιμείται τους τρόπους του πολέμου. Δείχνει σημεία σκληρότητας, κυνισμού και αναλγησίας στον τρόπο που το επιδιώκει, εμμονή με κάθε δυνατό μέσο, χωρίς να το αξιολογεί στην ηθική του διάσταση. Ο Οδυσσέας είναι άνθρωπος που συνδυάζει τα αντίθετα και δίνει την εντύπωση του διχασμένου ανθρώπου μεταξύ των μέσων και των αξιών του. Ο Οδυσσέας όμως δεν αντιφάσκει. Παραμένει πιστός στη θέση του ότι δεν μπορεί να πετύχει τίποτα, αν αντιμάχεται τους Ατρείδες. Δεν μπορεί να τελειώσει ο πόλεμος, αν δεν συνεργήσει μαζί τους, ώστε να μεταφέρει τον Φιλοκτήτη στην Τροία. Στην προκειμένη περίπτωση είναι έτοιμος να πετύχει τον στόχο του με κάθε μέσο, ακόμα και χρησιμοποιώντας το νεκρό σώμα του Φιλοκτήτη. Η χειραγώγηση (εργαλειοποίηση) των ανθρώπων για τον σκοπό του είναι ένα από τα ακραία μέσα που χρησιμοποιεί. Η εργαλειοποίηση δεν αφήνει αλώβητους τους ανθρώπους γύρω του. Τους υποβιβάζει και τους αλλοιώνει, όπως συμβαίνει με τον νεκρό Φιλοκτήτη και τον Νεοπτόλεμο που «από υπόδειγμα υψηλοφροσύνης και ακεραιότητας υποβαθμίζεται σε ένα άτομο που ξεχωρίζει μόνον για την ωμή βία του»²⁹⁸. Στην πραγματικότητα ο Οδυσσέας εργαλειοποιεί τον ίδιο τον εαυτό του, εκούσια, προσφέροντας υπηρεσίες στους Ατρείδες²⁹⁹, που αποτελεί και την τραγική διάστασή του. Παρά τις αντιρρήσεις του για τη δική του συμμετοχή στον πόλεμο, δεν διστάζει να αποκαλύψει τον Αχιλλέα και να τον αναγκάσει να συμμετάσχει στον πόλεμο. Αργότερα εγκαταλείπει τον Φιλοκτήτη στη Λήμνο και τώρα προσπαθεί να τον εξαναγκάσει να πολεμήσει στην Τροία. Ο Οδυσσέας έχει γίνει εργαλείο του συστήματος³⁰⁰, συνειδητά, γιατί ως μέρος του συστήματος, δίπλα στους Ατρείδες, μπορεί να ελέγξει τις αποφάσεις τους και να κατευθύνει τα πράγματα προς την επίτευξη του στόχου του. Ο Οδυσσέας είναι ικανός να ενεργεί ενάντια στη θέλησή του, για να πετύχει στην αποστολή του.

---

²⁹⁸ Κράτιας (2021), 10.

²⁹⁹ Jablkowska (2012), 144.

³⁰⁰ Koulandrou (2020), 4–5.

Οι επικρατούσες θέσεις για την προσωπικότητα του μυλλερικού Οδυσσέα είναι κατά κανόνα επηρεασμένες από την εξωτερική του δράση. Κατά την Jablkowska, ο Οδυσσέας χαρακτηρίζεται από κυνισμό που υποτάσσει την ανθρώπινη ζωή σε μια αφηρημένη και απάνθρωπη ιδεολογία³⁰¹. Ο Lehmann διακρίνει τον Οδυσσέα σε σύγκριση με τον ιδεαλιστή Νεοπτόλεμο. Τον χαρακτηρίζει δέσμιος της πραγματιστικής λειτουργίας του και της απάνθρωπης αντικειμενικότητάς του³⁰², δεν αναγνωρίζει όμως την κρυφή ανθρωπιστική του στάση ενάντια στον πόλεμο. Η θέση του Κράια ότι ο Οδυσσέας του Müller είναι άνθρωπος με πραγματικές αξίες, παρουσιάζοντας έναν «νεοπαγή, ανθρωπιστικό χαρακτήρα» που τον διαφοροποιεί από τον Οδυσσέα του Σοφοκλή³⁰³, είναι σωστή, αλλά για τον Müller δεν τίθεται απλά το θέμα καλού-κακού. Μπορεί κάλλιστα το καλό να επιδιώκεται με ύποπτα ή έστω περίεργα μέσα, μια θέση που προκαλεί σύγχυση και θέτει υπό αμφισβήτηση τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα του.

Στο πρόσωπο του Οδυσσέα ανιχνεύονται ομοιότητες με τον συγγραφέα. Ο Οδυσσέας μιμείται την τακτική του Müller: μένοντας κοντά στο πρόβλημα, γίνεται κάποιος πιο αποτελεσματικός στην κατανόηση και την αντιμετώπισή του³⁰⁴. Ο Οδυσσέας έχει τον ιδιαίτερο πραγματισμό του Müller. Τον ενδιαφέρει να είναι αποτελεσματικός και αγνοεί συχνά την ηθική διάσταση των πράξεών του: «Είναι σημαντικό για μένα τα πράγματα να έχουν ένα αποτέλεσμα και δεν παίζω τον ευγενή ιππότη»³⁰⁵. Ο Müller δανείζει στον Οδυσσέα την εμμονή του στον στόχο του και την άνευ ορίων προσέγγισή του. Όλα είναι υλικό προς επεξεργασία, το οποίο θα τον βοηθήσει να μιλήσει για τις πραγματικές θέσεις του, που κρατά σε δεύτερο επίπεδο, κρυφές και προστατευμένες. Θα εξορύξει το υλικό του με οποιοδήποτε τρόπο, χωρίς περιορισμούς και όρια, όπως θα επιδιώξει τον στόχο του και ο Οδυσσέας. Ο Οδυσσέας διατηρεί τον υπαινικτικό χαρακτήρα των έργων του δημιουργού του και αφήνει να εμφανιστεί το δεύτερο επίπεδό του μόνο περιστασιακά, ενώ σε όλη τη διάρκεια του έργου διατηρεί τον κυνισμό του.

Η τακτική αυτή απαιτεί συμβιβασμούς³⁰⁶, όπως συνέβαινε και με τον Οδυσσέα. Είναι γνωστές οι περιπτώσεις στις οποίες ο Müller συμβιβάστηκε, για να διατηρήσει την επαφή του με το

---

³⁰¹ Jablkowska (2012), 142.

³⁰² Lehmann (2008), 9-10.

³⁰³ Κράιας (2021), 8.

³⁰⁴ Kalb (2001), 9: Ο ίδιος λέει ότι οι δραματουργοί ευδοκιμούν, όταν έχουν μια ορισμένη σχέση με την εξουσία, αποκτούν γοητεία μέσω της εξουσίας και ίσως μια υποταγή στην εξουσία, ώστε να μπορούν να συμμετέχουν, όπως άλλωστε και ο ίδιος. Η συμμετοχή αυτή δεν σήμαινε συμμετοχή στην εξουσία, αλλά δυνατότητα εξόρυξης του απαραίτητου υλικού για τα έργα του.

³⁰⁵ Kalb (2001), 11.

³⁰⁶ Kalb (2001), 9: Χαρακτηριστικά της στάσης του είναι τα ίδια τα λόγια του, όταν υποχρεώθηκε να κάνει αυτοκριτική για το έργο του *Die Umsiedlerin oder das Leben auf dem Lande* το 1961: «Δεν θυμάμαι καμιά

καθεστώς, την πηγή του υλικού του³⁰⁷. Όπως έλεγε άλλωστε και ο ίδιος, ο δημιουργός πρέπει να έχει σχέση με την εξουσία για να μάθει από αυτήν και να αντιμετωπίσει το κακό εκ των έσω. Ο Müller διατηρεί διπλό επίπεδο όπως και ο Οδυσσέας. Στο πρώτο επίπεδο, ο Müller παρουσιάζεται συμβιβαστικός με το καθεστώς, ακολουθεί τους κανόνες του και ίσως να συνεργάστηκε μαζί του, αλλά σε δεύτερο επίπεδο, μέσα από τα έργα του έδειξε την δική του διαφορετικότητα από το καθεστώς και υποστήριξε τις δικές τους αντιλήψεις για τη χώρα του και την ιστορία της, πάντοτε με τρόπο κεκαλυμμένο μέσα από τα έργα του. Ουσιαστικά ακολουθεί την τακτική το Οδυσσέα. Επιδιώκει ένα άμεμπτο ηθικά στόχο με ενίοτε μεμπτά ηθικά μέσα.

4.2 Νεοπτόλεμος

Ο Müller παρουσιάζει έναν διαφορετικό Νεοπτόλεμο από ό,τι ο Σοφοκλής. Ο μυλλερικός Νεοπτόλεμος έχει περάσει ήδη από μια διαδικασία, από την οποία ο αντίστοιχος σοφόκλειος ήρωας δεν έχει ακόμα περάσει· διαθέτει εμπειρία, η οποία αποκτήθηκε από την άδικη συμπεριφορά των Ατρείδων στην Τροία. Είναι μια διαδικασία που προηγήθηκε του θεατρικού χρόνου, αλλά ρυθμίζει τη συμπεριφορά του Νεοπτόλεμου σε όλο το έργο.

Οι εμπειρίες που τον παιδεύουν είναι αυτές που απόκτησε στην Τροία. Κατά την Jablkowska, ο Νεοπτόλεμος είναι ο εξαπατημένος ιδεαλιστής, ο οποίος δεν είναι ικανός να προστατεύσει τον εαυτό του από την εξαπάτησή του. Ο μυλλερικός Νεοπτόλεμος ωρίμασε μέσα από την εξαπάτηση των Ατρείδων και του Οδυσσέα, αλλά η ωριμότητα αυτή είναι μια διαστρεβλωμένη, προβληματική ωριμότητα, εξαιτίας των εμπειριών του. Φτάνοντας στην Λήμνο κουβαλάει μαζί του το μίσος και την εκδικητική μανία που ανέπτυξε στην Τροία, μέσα στο πλέγμα των προβληματικών σχέσεων με τους Έλληνες αρχηγούς. Σε όλο το έργο μετεωρίζεται πάνω από ένα χάσμα, στο οποίο, από την μια πλευρά βρίσκεται η έννοια του καθήκοντος, κατάλοιπο της ευγενικής καταγωγής του και της προ-τρωικής εποχής του και στην άλλη πλευρά η έντονη επιθυμία να εκδικηθεί τον Οδυσσέα. Η διαμάχη αυτή μαίνεται σε όλο το έργο, κυρίως εσωτερικά, και εκδηλώνεται με κινήσεις φαινομενικά άκαιρες και άσκοπες όπως η επιθυμία του να κτυπηθεί με τον Φιλοκτήτη με γυμνά χέρια. Ο Οδυσσέας τον

μεγάλη ντροπή, όταν έκανα την αυτοκριτική μου. Αυτό έχει να κάνει με την ύπαρξή μου ως συγγραφέα. Μετά ήταν και ο φόβος της φυλακής. Να γράφω ήταν για μένα πιο σημαντικό από τα δικά μου ήθη».

³⁰⁷ Weber (2007), 17: «Living in the material I was writing about».

είχε επιλέξει για αυτό ακριβώς το μίσος του, γιατί με το μίσος του θα κάνει το ψέμα πιο αληθινό. Αυτό όμως δεν είναι εφικτό. Το μίσος του δεν χειραγωγείται εύκολα, γιατί υπάρχει ο παράγοντας Φιλοκτήτης. Ο Φιλοκτήτης λειτουργεί ως «άλλο εγώ» του Νεοπτόλεμου. Ο Νεοπτόλεμος βλέπει στο πρόσωπο του Φιλοκτήτη τον εξαπατημένο εαυτό του, που τώρα πρέπει να εξαπατήσει, με εντολές αυτού που εξαπάτησε και τους δύο. Βλέπει τον εαυτό του ως προέκτασή του στο μέλλον και ταυτίζεται μαζί του. Δεν τον σέβεται, ούτε και τον εκτιμά, γιατί αντιπροσωπεύει αυτό που μισεί, τον ηττημένο εαυτό του, που υποφέρει μέσα στην μιζέρια του, οδηγείται στην παραφροσύνη, χωρίς να μπορεί να κάνει τίποτε, παγιδευμένος σε ένα έρημο νησί και έναν πιο ερημωμένο εαυτό. Δεν συντελείται σύντηξη της φύσεως του Φιλοκτήτη με αυτή του Νεοπτόλεμου³⁰⁸, όπως συμβαίνει στον Σοφοκλή, ούτε καν προσέγγιση, αλλά απωθεί ο ένας τον άλλον, εξαιτίας του κοινού μίσους που ζητά αποκλειστική εκδίκηση.

Στο τέλος του σοφόκλειου *Φιλοκτήτη*, συναντούμε μια αινιγματική φράση του Ηρακλή προς τους δύο άντρες, τον Φιλοκτήτη και τον Νεοπτόλεμο: «Μα αυτό στο νου σας να 'χετε, όταν / κουρσεύετε τη χώρα, να φυλάτε / την πάσα ευσέβεια στους θεούς· γιατί' όλα / τ' άλλα δεύτερα τα 'χει ο Δίας πατέρας· / η ευσέβεια τους ανθρώπους συνοδεύει / ως τη στερνή πνοή τους και ποτέ / δε χάνεται, είτε ζουν ή αφού πεθάνουν» (στ. 1440-1444). Η αναφορά του Σοφοκλή πηγάζει από την παράδοση. Ο Νεοπτόλεμος ταυτίστηκε με το κακό και την ασέβεια, όταν σκότωσε τον Πρίαμο και τον μικρό Αστυάνακτα, θυσίασε την Πολυξένη, κόρη της Εκάβης και του Πρίαμου, και εμπόδισε την Ανδρομάχη να ολοκληρώσει τις νεκρικές σπονδές για τον Αστυάνακτα. Ο Βιργίλιος περιγράφει τον Νεοπτόλεμο με μελανά χρώματα στην *Αινειάδα*, προσδίδοντας σε αυτόν χαρακτηριστικά στυγνού δολοφόνου³⁰⁹. Η περιγραφή του Βιργίλιου παραδίδει μια εικόνα που συνάδει με την πισώπλατη μαχαιριά στον Φιλοκτήτη. Ο Νεοπτόλεμος του Müller θυμίζει περισσότερο τον Νεοπτόλεμο της παράδοσης, όπως περιγράφεται στον Ευριπίδη στις τραγωδίες του *Εκάβη*³¹⁰ και *Τρωάδες*³¹¹: σκληρός και αδίστακτος στη μάχη, ένας άνθρωπος που έχει αλλοιωθεί από τις περιστάσεις που συνάντησε

---

³⁰⁸ Γεωργούση (2016), 85.

³⁰⁹ Βιργίλιος, *Αινειάδα* 2.499-502: «Το Νεοπτόλεμο με τα δικά μου μάτια / τον είδα σε σφαγής παραφορά, τους δυο Ατρείδες είδα στο κατώφλι / και την Εκάβη και τις εκατό τις νύφες της, τον Πρίαμο σφαγμένο / με αίμα να μολεύει τις φωτιές που ικέτης στους βωμούς είχε ανάψει» (μτφρ. Παπαγγελής 2019: 174)

³¹⁰ Εκάβη(426 ή 424 π.Χ.) : “ έπει δε Τροία θ’Εκτορός τ’άπόλλυται / ψυχή, πατρώα θ’έστία κατεσκάφη, / αυτός δε βωμῶ πρός θεοδμήτω πίτνει / σφαγείς Αχιλλέως παιδός έκ μαιφόνου...”(στ.21-24), «θύματος δ’έπιστάτης /ιερέυς τ’έπέσται τοῦδε παῖς Αχιλλέως» (στ.221-222), “... παρῆν μέν ὄχλος πᾶς Ἀχαιικοῦ στρατοῦ /πλήρης πρό τύμβου σῆς κόρης επί σφαγᾶς· / λαβών δ’ Ἀχιλλέως παῖς Πολύξένην χερός / έστησ’ έπ’άκρου χώματος...” (στ. 517-520).

³¹¹ Τρωάδες(415 π.Χ.): Η Ανδρομάχη και ο Αστυάνακτας δίνεται δώρο στον Νεοπτόλεμο μαζί με τα χάλκινα όπλα του Έκτορα. Οι Αχαιοί ρίχνουν τον Αστυάνακτα από τα τείχη και ο Νεοπτόλεμος αρνείται στην Ανδρομάχη να αποδώσει η ίδια τις πρέπεισες τιμές στον νεκρό γιό της

πριν καλά-καλά ενηλικιωθεί. Είναι πιθανόν να γνώριζε την παράδοση ο Müller, μέσα από τις τρεις τραγωδίες και να διαμόρφωσε ένα χαρακτήρα, κράμα των τριών τραγωδιών, οπότε εδώ δημιουργείται και το ερευνητικό ερώτημα μήπως το έργο είναι πρόσληψη από διαφορετικές τραγωδίες. Δεν υπάρχει καμία αναφορά εκ μέρους του Müller, αλλά είναι γνωστό ότι επεξεργαζόταν το έργο για πολλά χρόνια και θα ανέμενε κάποιος να το διερευνήσει από όλες τις πλευρές. Αυτό, όμως, δεν υποστηρίζεται από την τακτική του να χρησιμοποιεί το δράμα ως υλικό, που διαμορφώνει σύμφωνα με τις δικές του επιδιώξεις. Δεν ήταν δηλαδή ένας εμβριθής φιλόλογος, αλλά ένας καλλιτέχνης που αναζητούσε τα μέσα για να αποτυπώσει αυτό που είχε ήδη στο μυαλό του. Αυτό όμως δεν αποκλείει να δέχτηκε επιδράσεις και από άλλα ερεθίσματα, εφόσον είναι γνωστό ότι οι τραγωδίες, κυρίως αυτές με αντιπολεμικό χαρακτήρα, ανεβάζονταν στην Ανατολική Γερμανία και άρα να γνώρισε τις τραγωδίες ως καλλιτεχνικά γεγονότα και όχι ως φιλολογικά κείμενα.

Στον Νεοπτόλεμο του Müller υπάρχουν στοιχεία του ίδιου του συγγραφέα από τη νεαρή του ηλικία. Όσα έζησε στα χρόνια του πολέμου, η απομόνωση, η βία από τους συμπατριώτες του, αλλά και τους νικητές συμμάχους³¹², τού προκάλεσαν μίσος και εκδικητική τάση³¹³. Μοιάζει με την οργή και την εκδικητική μανία του Νεοπτόλεμου, που τον οδηγεί τελικά σε χειραγώγηση από τον Οδυσσέα. Ένα είδος χειραγώγησης υπάρχει και στη ζωή του Müller, κυρίως ως προϋπόθεση για να συνεχίσει να γράφει. Το καθεστώς δημιούργησε τέτοιο περιβάλλον, ώστε η επιβίωση, οικονομική και πολιτιστική, κάθε συγγραφέα να αποφασίζεται από τους μηχανισμούς του και την κομματική ιδεολογία του σοσιαλισμού³¹⁴. Σε αυτή τη χειραγώγηση ο Müller δεν αντιδρά άμεσα, αλλά υιοθετεί μεθόδους παραπλάνησης του συστήματος, όπως είναι ο υπαινικτικός λόγος στα αρχαιόθεμα έργα του ή αργότερα η αποσπασματικότητα στα έργα του. Η τακτική του να αποφεύγει την αντιπαράθεση με το σύστημα τον προστάτευσε από την αυτοεξορία και διατήρησε την ιδιότητα του συγγραφέα.

4.3 Φιλοκτήτης

---

³¹² Müller (2019), 29.

³¹³ Kalb (2001), 6.

³¹⁴ Seidensticker (2018), 79: Το πρόγραμμα *Kulturelle Erbe* (πολιτιστική κληρονομιά) θεσπίστηκε από την Κεντρική Επιτροπή του κομμουνιστικού κόμματος για να αντιμετωπιστεί η παρακμή του καπιταλισμού και για την προστασία του λαού, όπως διακήρυξε ο Walter Ulbricht, Γενικός Γραμματέας του κόμματος.

Η τραγικότητα του Φιλοκτήτη έγκειται στην απομάκρυνση και αποξένωσή του από την ομάδα των ανθρώπων στην οποία ανήκε και στη συνέχεια στην προσπάθεια που γίνεται να αντιστραφεί ο αποκλεισμός του και να επανενταχθεί μέσα στην ομάδα αυτή, ώστε η ομάδα να μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά³¹⁵. Ο Φιλοκτήτης είναι ο τραγικός ήρωας του Σοφοκλή, που κατά τον Knox, παραμένει αμετακίνητος στην απόφασή του, αδιάφορος μπροστά στις εκκλήσεις, μομφές και απειλές, ακόμα και μπροστά στη σωματική βία και την έσχατή της μορφή, τον θάνατο, ολοένα και πιο πεισματικός, όσο και αν ο κλοιός της απομόνωσης σφίγγει γύρω του³¹⁶. Ο Φιλοκτήτης, κατά τον ίδιο μελετητή, είναι ο πιο μοναχικός από τους σοφόκλειους ήρωες και αυτός που διαπράττει το πιο τραγικό σφάλμα³¹⁷, γιατί τίποτε δεν μπορεί να τον πείσει, ούτε απειλές των εχθρών, ούτε και οι παροτρύνσεις των φίλων, ούτε ακόμα και η προσδοκία της θεραπείας του πληγωμένου ποδιού του και η δόξα που τον περίμενε³¹⁸. Η τραγικότητα του μύθου έγκειται στην άρνηση του Φιλοκτήτη να δεχτεί την απομάκρυνσή του και στη συνέχεια την εκ νέου άρνησή του να δεχτεί την επανένταξή του εξαιτίας του μίσους που έθρεψε μέσα του για τους δικούς του ανθρώπους. Αρνείται την επανένταξη προπάντων γιατί αυτός που έρχεται για να τον εξαναγκάσει να επιστρέψει είναι αυτός που τον εκδίωξε, δηλαδή ο Οδυσσέας³¹⁹, αλλά και γιατί μένει ανικανοποίητο το ηρωικό του φρόνημα. Ο σοφόκλειος Φιλοκτήτης έχει την δυνατότητα της επιστροφής, αλλά δεν την αποδέχεται. Ο μυλλερικός Φιλοκτήτης δεν έχει αυτή την επιλογή. Από ένα σημείο και μετά η παρουσία του στην Τροία είναι αδύνατη, γιατί δεν θα ήταν χρήσιμος. Αν τον μετέφεραν ζωντανό στην Τροία, το μόνο που θα πετύχαιναν ήταν να ξεσηκώσει τους στρατιώτες του εναντίον των Ατρείδων ή ακόμη μπορεί να σκόρπιζε φόβο η κατάντια του και να έφερνε την απογοήτευση και την ηττοπάθεια. Είναι ένας παρανοϊκός άνθρωπος δεν θα μπορούσε να πολεμήσει, μήτε να ηγηθεί του στρατού του, και αυτό γίνεται αντιληπτό από την αρχή του δράματος. Ούτε και ο ίδιος θέλει την επιστροφή στην Τροία, ούτε και είναι σε θέση να αναγνωρίσει το καθήκον του έναντι συλλογικού συμφέροντος. Έχει τόσο εξαθλιωθεί που μοιάζει περισσότερο με ζώο παρά με άνθρωπο. Η λογική του είναι εξαρθρωμένη και αδύνατο να επανέλθει στην προ της εξορίας κατάσταση. Ο θάνατός του τον κάνει πιο χρήσιμο.

Ο Φιλοκτήτης του Müller δεν έχει το ηρωικό στοιχείο του αντίστοιχου προσώπου του Σοφοκλή. Η παραμονή του στο έρημο νησί μοιάζει περισσότερο με εγκλεισμό σε στρατόπεδο

---

³¹⁵ Kaute (2005), 329.

³¹⁶ Knox (2008), 44.

³¹⁷ Knox (2008), 117.

³¹⁸ Knox (2008), 118.

³¹⁹ Kaute (2005), 329.

συγκέντρωσης ή σε φυλακή. Παρουσιάζει φαινόμενα αποπροσανατολισμού, ένα συνεχές βύθισμα στην απομόνωση, μια αυξανόμενη απώλεια της πραγματικότητας με έντονες ψευδαισθήσεις. Έχει ακραία συναισθήματα οργής και μίσους και εκδηλώνει τις εκδικητικές του τάσεις εναντίον όλων. Ερωτοτροπεί συνεχώς με τον θάνατο ως μέσο εκδίκησης, όταν συνειδητοποιεί ότι θέλουν, και πάλι, να τον μετατρέψουν σε ένα χρήσιμο εργαλείο. Τα δέκα χρόνια απομόνωσης τον έχουν οδηγήσει σε μια υπαρξιακή απαξίωση. Αμφιβάλλει ακόμα και για την ύπαρξή του. Δεν είναι πια αυτό που ήταν. Έχει χάσει την ατομικότητά του και επανειλημμένως μιλά για την παρουσία του στη Λήμνο, χρησιμοποιώντας όρους που παραπέμπουν στην τρέλα, τον θάνατο, την ανυπαρξία και την απώλεια ταυτότητας³²⁰. Η κατάσταση του σταδιακά επιδεινώνεται, μέχρι που στο τέλος τα λόγια του χάνουν τη συνοχή τους και γίνονται κραυγές μίσους.

Το κλειδί της κατάστασης του Φιλοκτήτη βρίσκεται στην οργισμένη απάντησή του στον Νεοπτόλεμο: «Ένα τίποτε για τον εαυτό του ο Φιλοκτήτης είναι και / για σας τίποτε» (Müller, σελ. 66). «Είμαι το τίποτε αφότου από τον εαυτό μου ξέφυγα / Για να ξεφύγω από σας, που ακολουθείτε τα ίχνη μου» (Müller, σελ. 67). «Για κάποιον που δεν είμαι πια μιλάς» (Müller, σελ. 70). Ο Φιλοκτήτης ήταν ένας από τους αρχηγούς των Ελλήνων που ακολούθησε πρόθυμα τον ελληνικό στόλο με δικά του καράβια³²¹. Ήταν παρών σε όλες τις προετοιμασίες και στην έναρξη του ταξιδιού και συμμετείχε στις αποφάσεις των Ελλήνων αρχηγών. Ήταν μέρος της εξουσίας και πιθανόν μέσα στα πλαίσια αυτά να πήρε αποφάσεις και να άσκησε την εξουσία του, όχι πάντα με δίκαιο τρόπο, γιατί η εξουσία αποφασίζει με βάση το συλλογικό συμφέρον και όχι το ατομικό³²². Αυτό το συλλογικό συμφέρον, τώρα, μέσα στην αρρώστια και την απομόνωσή του, έχει διαγραφεί από το μυαλό του και υπερισχύει το ατομικό του πάθος. Η θύμηση της δόξας και η τωρινή στέρησή της τον γεμίζει ανεξέλεγκτη οργή. Ο Φιλοκτήτης του Müller δεν ζητά ποτέ τον οίκτο των συνομηλητών του, αλλά παραμένει σταθερός στη θέση του³²³, αγνοώντας τους άλλους, ενώ εκλαμβάνει τις παρεμβάσεις τους πάντοτε ως εχθρικές. Η συμπεριφορά αυτή προσομοιάζει με αυτή του Οδυσσέα, ενός ανθρώπου που είναι συνηθισμένος να εξουσιάζει και να επιβάλλει τη θέση του, όμως στην περίπτωση του Φιλοκτήτη βρίσκεται σε παρακμή.

---

³²⁰ Kaute (2005), 332.

³²¹ *Ιλιάδα* Β 716-720.

³²² Πιθανόν να ήταν ένας από τους αρχηγούς που πιέζουν τον Αγαμέμνονα στην Αυλίδα να θυσιάσει την κόρη του για να πνεύσει ούριος άνεμος για τα καράβια του.

³²³ Wiggins (2020), 108.

Ο Φιλοκτήτης είναι δυνατόν να αντιπροσωπεύει επίσης τον άνθρωπο που αμφισβητήθηκε από το σύστημα, κατηγορήθηκε και κλείστηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης ή την φυλακή³²⁴. Η αναφορά σε αυτό που ήταν και δεν είναι πλέον ίσως παραπέμπει στην απώλεια της προσωπικότητάς του και της αξιοπρέπειάς του, καθώς ζει απομονωμένος και σε απάνθρωπες συνθήκες, με την ελπίδα μιας δικαίωσης. Η δικαίωση είναι μια ελπίδα όμως που μένει συνεχώς μετέωρη. Η παρέλευση του αμείλικτου χρόνου και η συνεχής αναιρούμενη υπόσχεση εξαρθρώνει τον ψυχικό κόσμο του και τον οδηγεί στην απελπισία και την παράνοια.

Στον Φιλοκτήτη ο Müller αναγνωρίζει μέρος του εαυτού του. Ο Müller ταυτίζεται με τον Φιλοκτήτη όσο αφορά την απομόνωση του από τον κόσμο³²⁵ και την αίσθησή του ότι δεν ανήκει πουθενά³²⁶. Το έργο του Müller γράφεται μέσα στην απομόνωση που του επιβλήθηκε μετά το ανέβασμα του έργου του *Die Umsiedlerin oder das Leben auf den Lande* για το οποίο του επιβλήθηκε τιμωρία από το καθεστώς³²⁷. Η απομόνωση του συγγραφέα ήταν μια υπαρξιακή απομόνωση, που σχετίζεται με την απορία του μπροστά στην ιστορία του τόπου του. Ένωθε την ιστορία να είναι εχθρική και τον διακατείχε ενοχή για το παρελθόν της χώρας του. Ο ίδιος χαρακτηρίζει τον εαυτό του ψυχρό και απρόσιτο, ένοχο γιατί πάντα έχει κάτι να κρύψει και η οποία ενοχή τον έκανε να εξορθολογίζει κάθε δόλο, διπροσωπία και αχαριστία. Την ενοχή την ανάγει στην εποχή των Ναζί και των προσωπικών του βιωμάτων³²⁸, αλλά πρέπει να την αναζητήσουμε και στην υποχρεωτική συμπόρευσή του με το καθεστώς, ώστε να μπορεί να επιβιώσει ως συγγραφέας. Η προσπάθειά του να εξασφαλίσει το σημαντικότερο συστατικό της ζωής του, τη συγγραφική δημιουργία, τον οδηγεί σε συμβιβασμούς, που ενώ τον κρατούν μέσα στο σύστημα της Ανατολικής Γερμανίας, ως άτομο τον απομονώνουν. Βλέπει γύρω του

---

³²⁴ Ο πατέρας του Müller συλλαμβάνεται δυο φορές από τους Ναζί και εγκλείεται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η σύλληψη του πατέρα του και η ανάμνησή του πίσω από τους σιδερένιους φράκτες περιγράφεται στην αυτοβιογραφία του.

³²⁵ Müller (2014), 29: «Die Isolierung nach der UMSIEDLERIN war aber auch sehr wichtig, zwei Jahre Isolation. Das ist ja das Schwierigste in so einer Gesellschaft, wie kommt man zu einer Insel, zumal mit einem bestimmten Bekanntheitsgrad. Danach, von 1961 bis 1963, war ich zwei Jahre tabu, selbst eine Art Insel, und in der Zeit habe ich dann PHILOKTET geschrieben». Μτφ «η απομόνωση μετά το έργο Umsiedlerin ήταν πολύ σημαντική, δύο χρόνια απομόνωσης. Αυτό ήταν το πιο δύσκολο πράγμα σε μια τέτοια κοινωνία, ιδιαίτερα αν κάποιος έχει ένα βαθμό αναγνώρισης· είναι όπως όταν ένας άνθρωπος φτάνει σε ένα (απομονωμένο) νησί. Μετά από αυτό, από το 1961 μέχρι το 1963, ήμουν δύο χρόνια σε απομόνωση, ένα είδος νησιού ο ίδιος· εκείνη την περίοδο έγραφα τον *Philoktet*».

³²⁶ Kalb (2001), 6.

³²⁷ Weber (2007), σελ. 15: το ανέβασμα επί σκηνής του έργου *Die Umsiedlerin oder das Leben auf dem Land* το 1961, τον οδηγεί σε δυσμένεια του καθεστώτος. Διαγράφεται από τον Σύνδεσμο Συγγραφέων, παρά την αυτοκριτική που έκανε, εμποδίζεται κάθε εκδοτική δραστηριότητά του και δεν μπορεί ν' ανεβάσει καμία παράσταση την περίοδο που ο ίδιος αντιμετωπίζει σοβαρά, οικονομικά προβλήματα και η γυναίκα του αντιμετωπίζει ψυχολογικά προβλήματα με τάσεις αυτοκτονίας

³²⁸ Kalb (2001), 8

μια παρανοϊκή κατάσταση (όπως το τείχος στο Βερολίνου, ο διαχωρισμός οικογενειών, το πήγαινε-έλα σε δύο διαφορετικούς κόσμους), που προσποιείται την ευημερία και τον ανθρωπισμό, σταδιακά να ανατρέπεται. Ταυτόχρονα όμως, ούτε και η ζωή στη Δύση τον αφήνει ικανοποιημένο, αλλά ούτε και η ζωή του μετά την επανένωση της Γερμανίας. Εξακολουθεί να υπάρχει η ίδια παράνοια στο κόσμο που τον αναγκάζει να απομονώνεται. Ως βασική αιτία αυτής της κατάστασης είναι η τάση του ανθρώπου να παραγράφει την ιστορία του, να αλλοιώνει τη μνήμη του και να ζει σε ψευδαισθήσεις. Η Βαροπούλου, η οποία γνώρισε τον συγγραφέα, τον περιγράφει χαρακτηριστικά: «Ο κυνικός αυτός Ανατολικογερμανός με το μαύρο χιούμορ και την ειρωνεία, ριζοσπαστικός και προκλητικός, αφοριστικός, πολέμιος κάθε ψευδαίσθησης»³²⁹. Η επιλογή του Φιλοκτήτη δεν είναι τυχαία, αφού αποτελεί ένα καθρέφτη της κοινωνίας του, όπου επικρατούν η απομόνωση, οι ψευδαισθήσεις, το μίσος, η εκδικητική μανία, η εργαλειοποίηση και οι απραγματοποίητες ελπίδες του σοφόκλειου ήρωά του.

---

³²⁹ Βαροπούλου(2001), 11.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κεντρικό σημείο της θεωρίας της πρόσληψης του Jauss είναι η έννοια του ορίζοντα προσδοκιών, που αφορά το σύνολο των αντιλήψεων, εμπειριών, γνώσεων και οποιοδήποτε άλλο στοιχείο διαμορφώνει τον νοηματικό ορίζοντα του προσλαμβάνοντος προσώπου και ο οποίος επηρεάζει τον τρόπο πρόσληψης ενός προγενέστερου έργου. Μια αντικειμενική θέαση του αρχαίου θεάτρου είναι αδύνατη, αμφίβολο αν υπήρχε ακόμα και στην εποχή του και εν πολλοίς αχρεία στη σύγχρονη εποχή. Ο ρόλος του μελετητή του αρχαίου θεάτρου δεν είναι η ανασύσταση του παρελθόντος γύρω από το αρχαίο δράμα, αλλά η πρόσληψή του και η ανανοηματοδότηση του στο παρόν. Η αξία βρίσκεται στην δύναμη του μύθου να λειτουργεί διαχρονικά, προσλαμβάνοντας σύγχρονες αλήθειες και προβάλλοντάς τις με τη δύναμη της αυθεντίας του. Η γόνιμη επαφή με τον μύθο γίνεται μόνο μέσα από την επανερμηνεία του. Ο μύθος έχει μια συνεχή εξέλιξη και είναι ικανός να δημιουργεί συνεχώς νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, επανερμηνεύοντας νοήματα, αξίες, ιδέες, ακόμα και πάθη. Κάθε επανερμηνεία περιλαμβάνει στοιχεία από το παρελθόν και στοιχεία από το παρόν σε μία άρρηκτη συνένωση³³⁰. Τα διακείμενα μεταξύ των έργων λειτουργούν ως γνώριμο έδαφος και στοιχεία συνέχειας στην διαχρονική πορεία του μύθου.

Στην πρόσληψη του μύθου του Φιλοκτήτη υπάρχει ο ορίζοντας προσδοκιών του Müller, ο οποίος συναντάται με το έργο του Σοφοκλή, ώστε να συντελεστεί μια συγχώνευση. Ο ορίζοντας προσδοκιών του Σοφοκλή, όταν έγραφε το έργο, δεν μπορεί να προσδιοριστεί, αν και εξετάζοντας το ιστορικό περιβάλλον, μπορεί να γίνουν κάποιες υποθέσεις³³¹, οι οποίες όμως ούτε εξαντλητικές είναι, ούτε και αποδεδειγμένες και δεν έχουν αξία παρά σαν ιστορία. Η συνάντηση των δύο οριζόντων οδηγεί στη συνένωσή τους και τη δημιουργία ενός νέου έργου, του *Philoktet*, το οποίο εμφανίζει συγκλίσεις με το έργο του Σοφοκλή, αλλά και

---

³³⁰ Wiles (2009), 311.

³³¹ Wiles (2009), 303, Γεωργούση (2016), 63-68.

αποκλίσεις. Οι συγκλίσεις λειτουργούν ως το κοινό υπόβαθρό τους, πάνω στο οποίο κτίζονται διαφορετικά έργα, ενώ οι διαφορές είναι αυτές που θα αναδείξουν το νέο έργο.

Ο Müller γνώρισε το δράμα *Φιλοκτήτης* του Σοφοκλή τη δεκαετία του 1940³³² και, όπως είπε ο ίδιος, «πάλεψε» μαζί του πολλά χρόνια. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να παρέμβει δραστικά στο έργο και να του δώσει τον δικό του χαρακτήρα³³³. Το βιώμά του και η μελέτη του έργου δημιουργούν τον καινούργιο ορίζοντα που παράγει τον *Philoktet*. Κάποια στοιχεία από το δράμα του Σοφοκλή, αλλά και ο ίδιος ο μύθος, λειτούργησαν ως ερμηνευτικά ή και συμβολικά των προσωπικών του βιωμάτων. Όπως παραδέχεται ο ίδιος ο Müller, η πάλι αυτή με το σοφόκλειο δράμα δεν ήταν εύκολη υπόθεση, αφού επρόκειτο για μια προσπάθεια να συνενώσει το βιώμά του με τον λόγο του Σοφοκλή. Ο Müller επιλέγει το δράμα του Σοφοκλή, γιατί θέλει να εκφράσει τα βιώματά του και τις αντιλήψεις του, χρησιμοποιώντας το στέρεο και ασφαλές έδαφος του μύθου, ως ένα υλικό³³⁴ που μπορεί ελεύθερα να επεξεργαστεί. Υιοθετεί τακτικές με κεντρικό άξονα την σταδιακή αποκάλυψη και τα διπλά επίπεδα των χαρακτήρων, την ανάδειξη συγκεκριμένων σημείων του σοφόκλειου δράματος, είτε με την επέκτασή τους στο δικό του έργο, είτε προσδίδοντάς τους μεγαλύτερη ένταση. Η κύρια τακτική του είναι να κρατεί το κέλυφος του σοφόκλειου έργου. Μόνο στο τέλος του έργου διαρρηγνύεται πλήρως η επαφή με τον Σοφοκλή. Σε όλο το υπόλοιπο έργο υπάρχει συνεχής η παρουσία του Σοφοκλή, κυρίως στο επίπεδο των κοινών σκηνών.

Ο Müller δεν έχει καμία πρόθεση να παραλληλίσει εποχές και ούτε να ασχοληθεί με την εποχή του Σοφοκλή. Δεν ασχολείται με το σοφόκλειο δράμα ως φιλόλογος, αλλά ως θεατρικός συγγραφέας που αναζητεί το υλικό του. Ο Müller επιλέγει ως διακείμενο το δράμα του Σοφοκλή, γιατί του παρέχει το υλικό που θα τον βοηθήσει να εκφράσει τις δικές του σκέψεις. Τον έχουν ελκύσει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Φιλοκτήτη, όπως η απομόνωση, και αυτό το υλικό επεξεργάζεται για να μελετήσει τη δική του απομόνωση. Το ίδιο συμβαίνει με τον διπλό ρόλο του Οδυσσέα και τον διχασμό του Νεοπτόλεμου. Τα στοιχεία αυτά δεν υπάρχουν στον Σοφοκλή ή δεν έχουν την ίδια έννοια. Ο Müller ανανοηματοδοτεί και τα εντάσσει στο έργο του, για να μελετήσει τα δικά του βιώματα. Ο Müller πειραματίζεται με τα πρόσωπα του έργου, όπως ακριβώς με τον εαυτό του, όταν συχνά ακροβατεί μεταξύ δύσκολων καταστάσεων³³⁵. Τα πρόσωπά του είναι πολυσύνθετα και απρόβλεπτα. Κινούνται σε

---

³³² Müller (2008), 147.

³³³ Müller (2019), 147.

³³⁴ Müller (2019), 147.

³³⁵ Αυτό συνέβαινε συχνά, όταν είχε δοσοληψίες με το καθεστώς.

πολλαπλά επίπεδα και η δράση τους παραμένει σε μεγάλο βαθμό κρυμμένη. Ο Müller προσπαθεί να ανιχνεύσει τα όρια της ανθρώπινης συμπεριφοράς, γιατί μόνο έτσι μπορεί να προσδιορίσει και τα όρια της ανθρώπινης ιστορίας. Ο Müller δεν δικαιώνει τους ήρωές του, ούτε και ανακηρύσσει νικητές, αλλά τους βάζει όλους σε μια συνεχή δοκιμασία, με όρους σκληρούς. Το μέτρο του καλού και του κακού δεν έχει όρια. Οι δύο έννοιες συγχύζονται και δημιουργούν μια γκρίζα ζώνη, όπου το καλό μπορεί να πάρει την όψη του κακού ή και το αντίστροφο. Αυτό που ο θεατής αναγνωρίζει ως κακό ο Müller το μεταστρέφει σε καλό, τροποποιώντας τον ορίζοντα προσδοκιών του δράματος.

Κατά την Βαροπούλου, «στη συνείδηση του Müller το θέατρο ήταν ο κατεξοχήν τόπος ενός διαλόγου με την ιστορία»³³⁶. Η ενασχόληση του Müller με το δράμα του Σοφοκλή είναι, κατ' ουσία, επιθυμία να ασχοληθεί με την ιστορία της χώρας του: «Στο μεγαλύτερο μέρος της ζωής μου ήμουν θύμα της γερμανικής ιστορίας. Ασχολήθηκα τόσο πολύ με την ιστορία, γιατί αυτή ασχολήθηκε τόσο πολύ μαζί μου. Εξάλλου, σε τελική ανάλυση, χρειαζόμαστε έναν εχθρό. Η γερμανική ιστορία ήταν ο εχθρός μου»³³⁷. Ο Müller δίνει ιδιαίτερη αξία στην ιστορία και τη συλλογική μνήμη της, προσπαθώντας να κατανοήσει τη σκοτεινή πλευρά των επιτευγμάτων της³³⁸ για να διαμορφώσει το μέλλον: «Ένα έθνος πρέπει να έχει πρόσβαση στο ιστορικό του υπόβαθρο. Η συλλογική μνήμη για το έθνος δεν μπορεί να παραγνωριστεί. Αν ένα έθνος διαγράψει τη μνήμη και την ιστορία του, κινδυνεύει να χαθεί»³³⁹. Ο Müller δεν ήταν από αυτούς που θέλησαν να διαγράψουν από τη μνήμη τους οτιδήποτε αφορούσε την Ανατολική Γερμανία, όταν φάνηκε η αποτυχία του συστήματος³⁴⁰, αλλά θεωρούσε ότι η συλλογική μνήμη μπορούσε να λειτουργήσει ως ασπίδα από τους κινδύνους της ιστορίας, που είχαν την τάση να επανέρχονται.

Αυτός είναι και ο λόγος που δεν εγκαταλείπει ποτέ την χώρα του³⁴¹, γιατί μόνο στο περιβάλλον της θα μπορούσε να έχει μια καθαρή γνώση του παρελθόντος, μελετώντας το παρόν της και την συσχέτιση που υπάρχει μεταξύ παρόντος και παρελθόντος. Η ιστορία για τον συγγραφέα ήταν υπόθεση που δεν αφορούσε μόνο το παρελθόν, αλλά περισσότερο το μέλλον. Η επαφή με την ιστορία απαιτεί εξαντλητική ενασχόληση με το παρελθόν και υπό τις δύσκολες περιστάσεις που επικρατούσαν στην Ανατολική Γερμανία, μόνο υπαινικτικά και

---

³³⁶ Βαροπούλου (2001), 15.

³³⁷ Pace (1996), 2.

³³⁸ Weber (1980), 135-136.

³³⁹ Lukac (2007), 28.

³⁴⁰ Rouse (1993), 65.

³⁴¹ Jablkowska (2012), 138, Lukac (2007), 31.

συγκεκριαυμμένα μωυρούσε να γίνει. Στο έργο δεν ενσωματώνει καμιά ρητή αναφορά στην πολιτική κατάσταση, όπως άλλωστε συμβαίνει και στο έργο του Σωφοκλή³⁴², αλλά μέσω του μύθου του Φιλοκτήτη, προβάλλει τις θέσεις του: εργαλειοποίηση των ανθρώπων από το καθεστώς, αλλοτρίωση της μνήμης, χειραγώγηση των συναισθημάτων, δημιουργία φοβικού κλίματος απομόνωσης, παράνοια των ανθρώπων. Τα προβλήματα του παρελθόντος παρουσιάζονται με ωμό ρεαλισμό, σε ατμόσφαιρα βίας και παρακμής³⁴³, με σκοπό να ενοχλήσει τους θεατές και να τους κάνει να αναστοχαστούν την ιστορία που οι ίδιοι έγραψαν. Τα συμπεράσματά του δεν αφορούν μόνο τη χώρα του, αλλά είναι αλήθειες που αφορούν κάθε άνθρωπο σε όλο το κόσμο³⁴⁴. Ο χαρακτήρας του έργου του είναι υπαινικτικός³⁴⁵, χωρίς να δίνει έτοιμες λύσεις παρά τον περιστασιακό διδακτισμό του, εξαναγκάζοντας τον θεατή/αναγνώστη του σε μια συνεχή προσπάθεια κατανόησης, μέχρι πραγματικής πνευματικής εξάντλησης. Δεν δίνει τίποτε εύκολα, είναι κυνικός, ειρωνικός, προκλητικός, αφοριστικός και ωμός, σε σημείο που μερικές φορές ενοχλεί³⁴⁶.

Ο Müller δημιούργησε μέσα στο δύσκολο περιβάλλον της Ανατολική Γερμανίας, δεκαπέντε χρόνια μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σε ένα κλίμα ψυχροπολεμικού κλίματος, και αναπόφευκτα οι ιδέες του είναι επηρεασμένες από τις προσλαμβάνουσες εικόνες της εποχής του. Πρόθεσή του ήταν να μιλήσει στο χρόνο και στο τόπο της πατρίδας του, γιατί όπως αναφέρει ο ίδιος «ζω μέσα στο υλικό μου»³⁴⁷. Ο Müller βλέπει την κοινωνία του εκ των έσω και αντιλαμβάνεται όλα τα λάθη και τα καταστροφικά στοιχεία, τις παράνοιες και τις ειρωνείες του καθεστώτος³⁴⁸ που τον αφορούν όχι ως θεατή, αλλά ως μέλος της κοινωνίας³⁴⁹. Είναι το ίδιο επικριτικός με το κομμουνιστικό καθεστώς της χώρας του όσο και με το καπιταλιστικό

---

³⁴² Ferrario (2012), 434.

³⁴³ Miller (2004), 139.

³⁴⁴ Jablkowska (2012), 139.

³⁴⁵ Raaflaub (2012), 449.

³⁴⁶ Βαροπούλου (2001), 11.

³⁴⁷ Weber (2007), 17: «Living in the material I was writing about».

³⁴⁸ Case (1983), 97

³⁴⁹ Case (1983), 96: «I was afraid to see the truth when I was writing *Lohndrucker*. I was so afraid to see the true thing that there is no solution of the problems or our country the so-called real socialism... the only solution is maybe a collapse, a catastrophe... Some people told me: «We can't understand why they didn't kill you when you wrote this». Μτφ «Φοβόμουν να δω την αλήθεια, όταν έγραφα το έργο *Lohndrucker*. Ήμουν τόσο φοβισμένος να δω την αλήθεια, ότι δεν υπήρχε λύση στα προβλήματα της χώρας μου, του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού... Η μόνη λύση ίσως είναι η κατάρρευση, η καταστροφή... μερικοί με ρωτούσαν: «δεν μπορούμε να καταλάβουμε γιατί δεν σε σκότωσαν όταν έγραφε αυτό».

της Δύσης³⁵⁰, που δεν θεωρεί δημοκρατία³⁵¹ και δεν χαιρείται όταν η Γερμανία επανενώνεται, γιατί έχει χαθεί η πηγή της έμπνευσής του: «Η τέχνη ζει από την αβεβαιότητα, συμπεριλαμβανομένου του κινδύνου. Διαφορετικά δεν έχει ενδιαφέρον»³⁵².

Δημιουργείται η εντύπωση ότι ο Müller έγραψε αποκλειστικά για μια εποχή και για ένα τόπο. Η συνεχής αναφορά σε ολοκληρωτικά καθεστώτα εκτροχιάζει το θέμα. Το φαινόμενο Φιλοκτήτης θα ήταν ένα φαινόμενο μικρότερης σημασίας, αν αφορούσε αποκλειστικά τα δικτατορικά καθεστώτα. Αφορά κάθε εποχή και κάθε τόπο. Η εκμετάλλευση των ανθρώπων από άλλους ανθρώπους, η μετατροπή τους σε χρηστικά αντικείμενα, ισχύει σε κάθε τόπο και σε κάθε εποχή. Στο μέτρο όμως, που η ανθρώπινη συμπεριφορά επαναλαμβάνεται, ολοένα και σκληρότερη σε κάθε εποχή, με τα ίδια φαινόμενα εργαλειοποίησης ανθρώπων, σε όλες τις μορφές της, φανερές και κρυφές, τότε παραμένει επίκαιρος και διαχρονικός.

---

³⁵⁰ Krab (2001), 7 & Pace (1996), 2: σε επικήδειο άρθρο της, η εφημερίδα Guardian αναφέρει: «Was the most influential German playwright since Bertolt Brecht who died in 1956 and that he pursued a powerful critique of both the failed socialist experiment in his native East Germany and the barbarity of capitalism». Μτφ «ήταν ο Γερμανός θεατρικός συγγραφέας με την μεγαλύτερη επιρροή μετά τον Μπέρτολτ Μπρεχτ, που πέθανε το 1956 και ο οποίος άσκησε έντονη κριτική τόσο στο αποτυχημένο σοσιαλιστικό πείραμα στην Ανατολική Γερμανία, όσο και στον βαρβαρισμό του καπιταλισμού.

³⁵¹ Weber (2007), 20: «There is no such thing as democracy. That is merely a fiction. It is as always an oligarchy and democracy never functioned in any other way. There are (always) a few who are living at the expense of many... And that is today's situation. I cannot be ecstatic about freedom and democracy». Μτφ «Δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα που να λέγεται «δημοκρατία». Είναι μάλλον μια φαντασίωση. Υπάρχει πάντα μια ολιγαρχία και η δημοκρατία δεν λειτουργεί με άλλο τρόπο. Υπάρχουν πάντα οι λίγοι που ζουν σε βάρος των πολλών... και η σημερινή κατάσταση είναι η ίδια. Δεν μπορώ να είμαι εκστατικός με την ελευθερία και την δημοκρατία».

³⁵² Weber (2007), 21: «Art lives of insecurity, includes risks» Μτφ «Η καλλιτεχνική ανασφάλεια, περιλαμβάνει κίνδυνο»

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: Συγκριτικός πίνακας σκηνών - Σοφοκλή *Φιλοκτήτης* και Müller *Philoktet*

	Σοφοκλή <i>Φιλοκτήτης</i> Μετάφραση: Ι. Ν. Γρυπάρης	Heiner Müller <i>Philoktet</i> Μετάφραση: Ελένη Βαροπούλου
Πρόλογος - Φιλοκτήτης Κλόουν	--	σελ. 19
Είσοδος Οδυσσέα και Νεοπτόλεμου - ο Οδυσσέας ενημερώνει τον Νεοπτόλεμο για όσα έγιναν δέκα χρόνια πριν στη Λήμνο	στ. 1 - 15	σελ. 21
Αναζήτηση σπηλιάς από τον Νεοπτόλεμο με την καθοδήγηση του Οδυσσέα	στ. 16 - 47	σελ. 22
Το σχέδιο του Οδυσσέα - η αντίδραση του Νεοπτόλεμου	στ. 47 - 137	σελ. 22 - 33
Χορός	στ. 135 - 217	--
Είσοδος του Φιλοκτήτη - αποκάλυψη της ταυτότητας του Νεοπτόλεμου - αναφορά στους νεκρούς	στ. 219 - 538	σελ. 34 - 45
Φτάνει ο Έμπορος	στ. 539 - 675	--

Χορός	στ. 676 - 727	--
Κρίση της αρρώστιας - ο Νεοπτόλεμος παίρνει το τόξο	στ. 730 - 826	σελ. 45 - 47
Χορός	στ. 827 - 866	---
Αποκάλυψη του σχεδίου στον Φιλοκτήτη από τον Νεοπτόλεμο - οργή του Φιλοκτήτη	στ. 867 - 972	σελ. 48 - 55
Είσοδος του Οδυσσέα (δεύτερη) - αγώνας λόγων με τον Φιλοκτήτη	στ. 973 - 1080	--
Χορός	στ. 1081 - 1220	--
Δεύτερη είσοδος του Οδυσσέα στον Müller - Τρίτη είσοδος του Οδυσσέα στον Σοφοκλή - αγώνας λόγων Οδυσσέα - Νεοπτόλεμου	στ. 1221 - 1259	σελ. 58 - 66
Επιστροφή του τόξου στα χέρια του Φιλοκτήτη	στ. 1261 - 1292	σελ. 66 - 67
Τρίτη είσοδος του Οδυσσέα στον Müller, τέταρτη είσοδος στον Σοφοκλή. Ο Φιλοκτήτης απειλεί τον Οδυσσέα με το τόξο. Ο Νεοπτόλεμος σκοτώνει τον Φιλοκτήτη (Müller).	στ. 1293 - 1313	σελ. 67 - 75
Επίκριση του Νεοπτόλεμου για τη στάση του Φιλοκτήτη.	στ. 1314 - 1408	--

Ο Φιλοκτήτης αμφιταλαντεύεται, αλλά δεν υποχωρεί τελικά.		
Η λύση - ο από μηχανής θεός (Σοφοκλής). Μεταφορά του νεκρού Φιλοκτήτη (Müller).	στ. 1408 - 1471	σελ. 76 - 82

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: Κειμενικές αναφορές

1. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: Ἀκτή μὲν ἦδε τῆς περιρρύτου χθρόνος / Λήμνου, βροτοῖς ἄστιπτος οὐδ' οἰκουμένη, / ἔνθ', ὃ κρατίστου πατρός Ἑλλήνων τραφεῖς / Ἀχιλλέως παῖ Νεοπτόλεμε, τον Μηλιᾶ / Ποίαντος υἷόν ἐξεθη κ' ἐγώ ποτε, / ταχθεῖς τόδ' ἔρδειν τῶν ἀνασσόντων ὕπο, / νόσω καταστάζοντα διαβόρω πόδα· ὄτ' οὔτε λοιβῆς ἡμῖν οὔτε θυμάτων παρῆν ἐκήλοις προσθιγεῖν, ἀλλ' ἀγρίαις κατεῖχ' αἰεὶ πᾶν στρατόπεδον δυσφημίαις, βοῶν, στενάζων (στ. 1 - 11)
2. ODYSSEUS: Das ist der Platz, Lemnos, Hier, Sohn Achillis / hab ich den Mann aus Melos ausgesetzt / den Philoktet, in unserm Dienst verwundet / uns nicht mehr dienlich seit dem, Eiter drang / aus seiner Wunde stinkend, sein Gebrüll / kürzte den Schlaf und gellte misslich in / das vorgenschriebne Schweigen bei den Opfern. / Der Berg ist sein Quartier, sein Grab nicht, hoff ich (s. 7)
3. ODYSSEUS: Das ist der Platz, Lemnos, Hier, Sohn Achillis / hab ich den Mann aus Melos ausgesetzt / den Philoktet, in unserm Dienst verwundet / uns nicht mehr dienlich seit dem
4. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: ... ὄτ' οὔτε λοιβῆς ἡμῖν οὔτε θυμάτων / παρῆν ἐκήλοις προσθιγεῖν, ἀλλ' ἀγρίαις / κατεῖχ' αἰεὶ πᾶν στρατόπεδον δυσφημίαις / βοῶν, στενάζων (στ. 8 - 11)
5. NEOPTOLEMOS: Eine laubstreu / aus rohem Holz ein Trinknapf. Feuersteine. / Lumpen, zum Trocknen an den Wind gehängt / mit Schwarzen Blut (s, 8)
6. ODYSSEUS: Die Wunde immer noch. / Er kann nicht weit gehn mit dem alten Schaden / sucht Nahrung oder Grünzeug das den Schmerz dämpft. / Sorg dass er uns nicht anfällt, Lieber ja / als irgendeinem gib er mir den Tod (s. 8)
7. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: ... τόν οὖν παρόντα πέμψον εἰς κατασκοπὴν, / μη και λάθη με προσπεσῶν· ὡς μᾶλλον ἄν / ἔλοιτό μ' ἢ τοὺς πάντας Ἀργείους λαβεῖν (στ. 45 - 48)
8. NEOPTOLEMOS: Mit Grund. Du warst das Eisen das ihn abschnitt (seite 8)
9. NEOPTOLEMOS: 'Ἄλλ' ἔρχεται τε καὶ φυλάξεται στίβος. / Σύ δ' εἴ τι χρήσεις, φράζε δεύτερω λόγῳ (στ. 48 - 49)
10. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: Ἀχιλλέως παῖ, δεῖ σ' ἐφ' οἷς ἐλήλυθας / γενναῖον εἶναι, μη μόνο τῷ σώματι, / ἀλλ' ἦν τι κοινόν, ὧν πρὶν οὐκ ἀκήκοας, / κλύης ὑπουργεῖν, ὡς ὑπηρετής πάρει (στ. 50 - 54)

11. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: Εἰ γάρ τά τοῦδε τόξα μὴ ληφθήσεται, / οὐκ ἔστι πέρσαι σοι τό Δαρδάνου πέδον (στ. 69 - 70)
12. ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ: Πεμφθεῖς γε μέντοι σοί ξυνεργάτης ὀκνῶ / προδότης καλεῖσθαι· βούλομαι δ' ἄναξ, καλῶς / δρῶν ἐξαμαρτεῖν μᾶλλον ἢ νικᾶν κακῶς (στ. 93 - 95)
13. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: Εἰ δ' ἐργάση / μὴ ταῦτα, λύπην πᾶσιν Ἀργείοις βαλεῖς. / Εἰ γάρ τά τούδε τόξα μὴ ληφθήσεται, / οὐκ ἔστι πέρσαι σοι το Δαρδάνου πέδον (στ. 66 - 70)
14. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: Ἐσλοῦ πατρός παῖ, καὐτός ὦν νέος ποτέ / γλῶσσαν μὲν ἀργόν, χεῖρα δ' εἶχον ἐργάτιν· / νῦν δ' εἰς ἔλεγχον ἐξιὼν ὀρῶ βροτοῖς / τὴν γλῶσσαν, οὐχὶ τᾶργα, πάνθ' ἡγουμένην (στ. 96 - 99)
15. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: Ὅταν τι δρᾶς εἰς κέρδος, οὐκ ὀκνεῖν πρέπει (στ. 111)
16. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: Σοφός τ' ἂν αὐτός κάγαθός κεκλιῆ' ἅμα (στ. 119)
17. ODYSSEUS: Sei du das Netz, mit dem ich zurückfang (s. 8)
18. ODYSSEUS: Dein Speer. In allem brauchst du nicht zu lügen. / Sei der du bist, Achills Sohn, ersten Schwerts / vor Troja, bis in sein zu Kühnes Fleisch / der Welberdieb den Pfeil gepflanzt hat, Paris. / Dann lüg: heim fährst du, deine Segel füllt / Hass gegen uns, Hass gegen mich besonders / wir riefen dich nach Troja in den Ruhm / als deines Vaters Asche noch nicht kalt war / weil die vieljährige Belagerung stockte / durch die zu tiefe Trauer seiner Truppen / du kamst und in die Schande wars, dein Erbe / Achills, des laut beweinten, Schild, Schert, Speer / Weigerten wir deinem gerechten Anspruch / ich wars, der dich beschwatzte, Falsches redend / ich bins, der dir die Waffen stahl, das Erbe (s.12 - 13)
19. ΟΔΥΣΣΕΥΣ: Τὴν Φιλοκτῆτου σε δεῖ / ψυχὴν ὅπως λόγοισιν ἐκκλεψεῖς λέγων. / Ὅταν σ' ἐρωτᾷ τίς τε καὶ πόθεν πάρει, / λέγειν Ἀχιλλέως παῖς· τόδ' οὐχὶ κλεπτέον· / πλεῖς δ' ὡς πρὸς οἶκον, ἐκλιπὼν τὸ ναυτικόν / στρατεύμ' Ἀχαιῶν, ἔχθος ἐχθήρας μέγα, / οἱ σ' ἐν λιταῖς στείλαντες ἐξ οἴκων μολεῖν, / μόνην γ' ἔχοντες τὴν δ' ἄλωσιν Ἰλίου, / οὐκ ἠξίωσαν τῶν Ἀχιλλείων ὄπλων / ἐλθόντι δοῦναι κυρίως αἰτουμένω, / ἀλλ' αὐτ' Ὀδυσσεὶ παρέδοσαν· λέγων ὅσ' ἂν / θέλης καθ' ἡμῶν / θέλης καθ' ἡμῶν ἔσχατ' ἐσχάτων κακά. / Τούτων γὰρ οὐδέν μ' ἀλγυνεῖς· εἰ δ' ἐργάση / μὴ ταῦτα, λύπην πᾶσιν Ἀργείοις βαλεῖς. / Εἰ γάρ τά τοῦδε τόξα μὴ ληφθήσεται, / οὐκ ἔστι πέρσαι σοι τό Δαρδάνου πέδον. / Ὡς δ' ἔστ' ἐμοί μὲν οὐχί, σοί δ' ὀμιλία / πρὸς τόνδε πιστή καὶ βέβαιος, ἔκμαθε. / Σὺ μὲν πέπλευκας οὔτ' ἔνορκος οὐδενί, / οὔτ' ἐξ ἀνάγκης, οὔτε τοῦ πρώτου στόλου (στ. 55 - 74)
20. NEOPTOLEMOS: Hätt ich kein Ohr für dich und keine Sprache / sag mir die Lügen, die ich sagen muss (s. 12)
21. NEOPTOLEMOS: «Sei du dein eigener Helfer in der Sache» (s. 14)
22. ODYSSEUS: In diesem Handel bist du nicht der erste / der war er nicht will tut. Wir tatens vor dir (s.14)

23. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: Καίτοι σύ μὲν κλοπῇ τε κἀνάγκη ζυγείς / ἔπλεις ἄμ' αὐτοῖς, ἐμέ δέ
τον πανάθλιον, / ἐκόντα πλεύσανθ' ἑπτά ναυσί ναυβάτην, ἄτιμον ἔβαλον, ὡς σύ φής,
κεῖνοι δέ σέ (στ. 1025 - 1028)
24. ODYSSEUS: «So viel davon. Wie willst du? Auf den Knien?» (s.14)
25. NEOPTOLEMOS: Wär ich ein Troer süß wär meine Pflicht. / Gevohnt den Staub zu
küssen ist dein Knie. / Mein Vater sah dich so und sah die Feldhern / mit so verkürzten
Beinen vor ihm stehn / als euern Krieg sein langer Zorn aufhielt / weil ihr nach seiner
ersten Schlacht euch schmücktet / mit seinem Sieg und kürztet seinen Ruhm (s.14 - 15)
26. ODYSSEUS: Mehr kränkte ihn, dass wir die Beute teilten / und Klüger swar dein Vater
als sein Sohn / er wusste gut, dass wir, den Blick im Staub / die Steine zählten, unsern
Tod für ihn / wenn er dem Zorn sich liess, sein Erz, dem Tau. / Dein Leben ists, um
daw ich auf den knien geh (s.15)
27. NEOPTOLEMOS: Mehr einem Tier als einem Menschen gleicht er / schwarz eine
Wolke über ihm von Geiern (s.15)
28. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ : Σχῆμα μὲν γάρι Ἑλλάδος/στολῆς ὑπάρχει προσφιλεστάτης ἐμοί·
φωνῆς δ' ἀκοῦσαι βούλομαι · και μη μ' ὄκν ωδείσαντες ἐκπλαγῆτ' ἀπηγριωμένον,
ἀλλ' οἰκτίσαντες ἄνδρα δύστηνον, μόνον,/ἔρημον ὧδε κᾶφιλον κακούμενον,/φωνήσατ'
, εἶπερ ὡς φίλοι προσήκετε. (στ. 223-229)
29. PHILOKTET: Das Kleid des Griechen trägst du, das ich trug./Im Kleid des Griechen
mag ein Grieche stehn./ Oder erschlugst du einen Griechen Freund?/ Denn Freund nenn
ich dich, wenn von deiner Hand/ Ein Grieche starb und frag nach deinem Grund nicht/
Es war ein Grieche, keinen Grund brauchts weiter./ Wenn du mich selber zu den
Schaten schickst/Ich bin ein Grieche, weiter keinen Grund brauchts. Und selber bin
ichs, der den Tod austeilte/ Wenn du bis was den Kleid anzeigt, ein Grieche/Denn
Griechen warfen auf den Stein im Salz/ Mich so Verwundeten in ihrem Dienst/Und
nicht mehr Dienlichen mit solcher Wund/Und Griechen sahn und rührten kein
Hand"(s.16-17).
30. Ο.π.
31. ODYSSEUS: Solang der sein ist, fürchte seinen Bogen. / Bis er uns folgt, in Stricken
oder frei / nach Troja, wo Asklepios ihm den Fuss heilt / damit er uns hilft won der
grössern Wunde / aus der zu lang schon zweier Völker Blut geht / der Stinkende uns
vom Gestank der Schlacht / fürchte sein Elend mehr als seinen Bogen. / Nur blind für
seine Wunde heilst du die / nur taub für seinen Jammer stillst du den / allein in deiner
Hand liegt jetzt daw ganze / denn was ich dabei kann ist beten um / ein wenig Schläue
mehr für dich zum schlauen / Hermes, Athene auch helf dir zum Sieg / die Göttin, die
der Gott sich aus dem Kopf schnitt (s.15 - 16)
32. Ο.π.
33. Ο.π.

34. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: ὦ φίλτατον φώνημα· φεῦ, τό καί λαβεῖν/πρόσφθεγμα τοιοῦδ' ἀνδρός ἐν χρόνῳ μακρῷ. (στ.234-235).
35. PHILOKTET: Doch Weiss ich, ihre Zungen sind geschickt/Den Schattens noch zu schwärzen/ Bei Ungebornen und bei Toten auch. (s.18).
36. PHILOKTET : Du hast ein Schiff, mehr brauch ich nicht von dir/ Und einen Platz auf deiner Ruderbank/ Oder darunter. Hast du noch ein Schiff?/ Nimm mir das Ausland von den Füßen, Grieche/ Den Schatten meiner Geier aus den Augen. (s. 19)
37. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ : Δυσχέρεια μέν,/ἔξιδα, πολλή τοῦδε τοῦ φορήματος· /ὅμως δέ τλήθι· Τοῖσι γενναίοισι τοι /τό τ' αἰσχρόν ἐχθρόν και το χρηστόν εὐκλέες./Σοί δ' ἐκλιπόντι τοῦτ' ὄνειδος οὐ καλόν,/δράσαντι δ' ὦ παῖ, πλεῖστον εὐκλείας γέρας, ἐάν μὲν ἄλλω 'γὼ ζῶν προς Οὐταίαν χθόνα (στ. 473-479).
38. ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ : Ἄλλ' αἰσχρά μέντοι σοῦ γέ μ' ἐνδεέστερον/ξένω φανῆναι πρό τό καίριον πονεῖν./Ἄλλ' εἰ δοκεῖ, πλέωμεν, ὀρμάσθω ταχύς/χῆ ναῦς γάρ ἄξει κούκ ἀπαρνηθήσεται./Μόνον θεοί σῶζοιεν ἐκ τε τῆσδε γῆς/ ἡμᾶς ὅποι τ' ἐνθένδε βουλοίμεθα πλεῖν» (στ. 524-529).
39. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ : Ἐγὼ γένος μεν εἰμι τῆς περιρρύτου/Σκύρου·πλέω δ' ἐς οἶκον·αὐδῶμαι δε παῖς/ Ἀχιλλέω, Νεοπτόλεμον. Οἶσθα δὴ το πᾶν (στ.239-241).
40. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: ὦ φίλτατου παῖ πατρός, ὦ φίλης χθόνος/ὦ τοῦ γέροντος θρέμμα Λυκομήδους, τίνοι στόλω προσέσχες τήνδε γῆν πόθεν πλέων; (στ. 242-244)
41. ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ : Achills Sohn bin ich, Neoptolemos./ Im Auftrag eigener sehr gekränkter Ehre/Nach Skyros heim, Troja in Rücken, fahr ich/ Für meinen Feind spar deinen Pfeil, dein Feind ists/Aus Ithaka, wo man die Hunde Krönt. (s.20).
42. PHILOKTET: Willkommen in der Narrheit, Sohn Achillis./ Hast du den Griechen einen Dienst getan? Sie sind Gerecht, sie strafen dich dafür./ So sehr ein Narr kann nur rein Grieche sein/ Dass er für einen Griechen eine Hand Krümmt (s. 20).
43. PHILOKTET: Dein Hass gilt meinem Feind, mein Hass gilt deinem/ Und was uns beiden lieb war, deckt der Staub. (s.24).
44. PHILOKTET : War ich in meinem Krieg mein eigener Feind./ Der ging mich an mit schrecklicheren Waffen/ Als Trojas eisenstarrende Mannschaft euch./ Und nicht der Schmerz war mir die schrecklichste. / Mit den der kranke Fuss mich in den Staub trat./ Mein Schrecken war: mein Feind hat kein Gesicht. (s.20).
45. PHILOKTET: Hör, Mann auf Lemnos, Philoktet, mein Ohr. / ist voll von deinem Jammer, stopf dein Maul/Genug geschrien, gewartet lang genug. Beug deinen Nacken wieder, Gaul , ins Joch/Und Learn das Leben ney, vor Troja schlachhend/ (steht auf)/ du wirst gebrauchth, du bist ein netz wert wieder./ Renn, Fisch, um deinem Platz in seinen Maschen. (s. 31).

46. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: Οἴμοι τάλας. Ἄλλ' οὐχ' ὁ Τυδέως γόνος, / οὐδ' οὐμπολητός Σισύφου
Λαερτίω, / οὐ μή θάνωσι· τοῦσδε γάρ μή ζῆν ἔδει (στ.416—418).
47. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: Φεῦ φεῦ· τί δήτα δεῖ σκοπεῖν, ὄθ' οἶδε μὲν/τεθναῖσ', Ὀδυσσεύς δ' /
ἔστιν αὖ κἀνταῦθ' ἵνα /χρηῖν ἀντί τούτων αὐτόν αὐδᾶσθαι νεκρόν; (στ. 428-430)
48. Ο.π.
49. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: Θάρσει, παρέσται ταῦτα σοι και θιγγάνειν/και δόντι δοῦναι
κάξεπεύξασθαι βροτῶν/ ἀρετῆς ἕκατι τῶνδ' ἐπιπαῦσαι μόνον· εὐργετῶν γὰ καῦτος
αὐτ'εκτεσάμην. (στ. 667-670).
50. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: Ἴδου δέχου, παῖ· τόν φθόνον δέ πρόσκυσον/μη σοι γενέσθαι πολύπον'
αὐτά μηδ' ὅπως/ἐμοί τε και τω πρόσθ' ἐμοῦ κεκτημένω. (στ. 776-778).
51. PHILOKTET: Hab ich das Meer gepflügt. ungeru betrog ich/ Den viel Betrogenen , viel
betrogen selber/ Doch war kein anderer Weg, die Lüge Pflicht (s.27).
52. NEOPTOLEMOS: Nicht länger mag ich lügen. Hör die Wahrheit./Nicht ohne deine
Mannschaft fällt die Stadt uns/ Troja, und nur dein Wort hält deine Mannschaft/ In
unserm Krieg, nach Troja dich zu holen/Aus langem Elend in den längern Ruhm (s.26-
27).
53. NEOPTOLEMOS: Die ganze Wahrheit hör jetzt, Mann auf Lemnos/ Ungern wie ich
sie auf de Zunge hielt:/ Odys wartet am Strand, dein Feind und meiner/ Denn darin log
ich nicht: fällt Troja stirbt der/ Von meiner Hand, von unsrer, wenn du willst/Dem Krieg
und ihm zum schnellern Ausgang hilfst du (s. 27).
54. PHILOKTET: ... Und spar sie auf in Winkeln deines Leibs/ Bis deine Rache ihren
Hunger stillt. / Auf seinen Tod die Hoffnung war dein Leben/Wart länger und mit
bessrer Hoffnung jetzt./ Mit tausend Pfeilen schürz wor andern Sterben/ Was deinem
tausendersten Pfeil gehört (s.32)
55. NEOPTOLEMOS : Ἄπαντα δυσχέρεια, τήν αὐτοῦ φύσιν/ὅταν λιπῶν τις δρᾷ τά μή
προσείκοτα. (στ.902-903).
56. NEOPTOLEMOS : Αἰσχρός φανοῦμαι· τοῦτ' ἀνιῶμαι πάλαι (στ. 906).
57. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: Λιπῶν μὲν οὐκ ἔγωγε· λυπηρῶς δέ μή /πέμπω σε μᾶλλον,
τοῦτ' ἀνιῶμαι πάλαι (στ. 913-913).
58. NEOPTOLEMOS : Οὐδέ σε κρύψω· δεῖ γάρ ἐς Τροίαν σε πλεῖν/πρός τους Ἀχαιοῦς
καί τόν Ἀτρειδῶν στόλον (στ. 915-916).
59. NEOPTOLEMOS: Σῶσαι κακοῦ μὲν πρῶτα τοῦδ', ἔπειτα δέ /ξύν σοί τά Τροίας
πεδία πορθῆσαι μολῶν (στ. 919-920).
60. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ : Καί ταῦτ' ἀληθῆ δρᾶν νοεῖς ; (στ. 921).
61. NEOPTOLEMOS: Ἄλλ' οὐχ οἷόν τε· τῶν γάρ ἐν τέλει κλύειν/τό τ' ἔνδικόν με καί τό
συμφέρον ποεῖ(στ. 925-926).

62. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: Ἀποδός, ἰκνοῦμαι σ', ἀπόδος, ἰκετεύω, τέκνον· πρὸς θεῶν πατρῶων, τὸν βίον με μη ἀφέλη. ὦμοι τάλας. Ἀλλ' οὐδέ προσφωνεῖ μ' ἔτι, / ἀλλ' ὡς, μεθήσων μήποθ', ὧδ' ὄρα πάλιν (στ. 932—935).
63. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: ὦ λιμένες, ὦ προβλήτες, ὦ ξυνουσία/θηρῶν ὀρείων, ὦ καταρρῶγες πέτραι, / ὑμῖν τὰδ' οὐ γάρ ἄλλον οἶδ' ὅτω λέγω, / ἀνακλαίομαι παρῦσι τοῖς εἰωθόσιν, / οἱ ἔργ' ὁ παῖς μ' ἔδρασεν οὐξ Ἀχιλλέως· ὀμόσας ἀπάξειν οἴκαδ', ἐς Τροίαν μ' ἄγει / προσθείς τε χεῖρα δεξιάν, τά τόξα μου / ἱερά λαβών τοῦ Ζηνός Ἡρακλέους ἔχει, / καί τοῖσιν Ἀργείοισι φήνασθαι θέλει· / ὡς ἄνδρ' ἐλών ἰσχυρόν ἐκ βίας μ' ἄγει, / κοῦκ οἶδ' ἐναίρων νεκρὸς ἢ καπνοῦ σκιάν, / εἶδωλον ἄλλως· (στ. 936-947).
64. ΦΙΛΟΤΙΜΟΣ: Οὐκ εἶ κακός σύ, πρὸς κακῶν δ' ἀνδρῶν μαθῶν / ἔοικας ἦκειν αἰσχρά· νῦν δ' ἄλλοισι δούς οἷς εἰκός ἐκπλει, τὰμά μοι μεθείς ὄπλα (στ. 971- 973).
65. PHILOKTET: Ists Scham, was deine Backen rot macht, Sieger? / Du brauchst dich deiner Arbeit nicht zu schämen / Schlau war das Netz geknüpft, ich sah kein bessres / Und fleissig ging der Köder in der Pflicht. / Dein Lehrer im Betrug, Betrüger vorher / Dir auch, Berauber, der dich rauben lehrte / Mein-Feind-und-deiner wird mit Lob nicht karg sein (s. 27).
66. NEOPTOLEMOS: ... Zum Strand jetzt, der erlognen Sieg zu melden / Die Schläfen rot mit Scham und auszuliefern / Mir schwarzen Händen den erlognen Fang / Meinem and deinem Feind, mit den zurück dann / Zu binden und aufs Schiff zu schleppen dich (s. 30)
67. PHILOKTET: Dass Philoktet, der Narr aus Melos, starb / Narr wie kein Narr, er glaubte einem Griechen / Von seinem eignen Bogen, der gespannt war / Auf sein Wort vom dem ersten Narren nach ihm / Auf Lemnos, wohin Narrheit ihn verschlug. Isel der Narrn und Geier... (s. 28)
68. PHILOKTET: Und nicht eingraben sollt ihr meinen Leib / In fremden Grund oder in heimischen / Dass nicht mein Staub gegegne euerm Staub / Wenn mixh der Fluss der Steine umtreibt unten. / Und nicht verbrennen sollt ihr mich und streun / In augenscheinlich Leeres meine Asche / Dass nicht die euerm aschen Rest vermengt wird / Von zufälligen Wind. Und last mich nicht / Den Geiern liegen, zu viel Totes hat / In Geiern Platz. Und nicht den Fischen gebt mich. Kann sein, mein Fleisch wird euer Hafen auch / Und nicht dem gründlichen Salz zur Unterhaltung / Das unterhält sich mit euch auch vielleicht / In Bälde, euer Fleisch beredend mit / langwierigem Gewäsch and eure Knochen / Bis ihr dem Salz gleicht und mir Salzgewordnem / Mit kleinem Vorsprung und solange das Salz / sich selber gleich bleibt, bleiben wir einander (s. 29-30).
69. PHILOKTET: Durch eigenes Gewicht nach einem Willen / Mit jedem Aufprall weniger brauchbar euch / Den Weg auf dem kein lebender mich einholt. / Mit Nägeln dann wom Felsen Klauben mögt ihr / Mein hundertmal gerissnes Fleisch, mit Stricken / In euer Segel schnüren mein Geripp / Gebrochen hundertmal und euern Herrn / zu Füßen legen meine Fäulnis, brauchbar / Ihr Fleisch und eures eine Stunde länger / Zu halten aus dem Maul der troischen Hunde / Dort, hundgeworden, werd ich warten auf / Euch Hunde. Wenn ich euer Fleisch den Zahn / Die troschen Hunde schlagen, werd ichs sein, der / In euer Fleisch den Zahn schlägt, Philoktet (s.35-36).

70. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ : Οὐκ εἶ κακός σὺ, πρὸς κακῶν δ' ἀνδρῶν μαθῶν/ἔοικας ἦκειν
αἰσχρά· νῦν δ' ἄλλοισι δούζ/οἷς εἰκός ἔκπλει, τὰμὰ μοι μεθείς ὄπλα(στ.971-973).
71. ODYSSEUS: Denn hilfst du nicht, tust du nach seinem Willen/ Und jeder Augenblick,
versäumt hier, tötet/ In der entfernten Schlacht uns einen Mann (s. 34).
72. PHILOKTET: So will ich säumen, bis der letzte Grieche/ Auf Leichenbergen,
griechischen, gehäuft/ Auf was eine Stadt war, Troja mit Namen oder / Genannt mit
anderem Namen, griechischen (s.34).
73. PHILOKTET: Behalt den Bogen, bessere Waffe ist. Die Zeit mir. Keine Hand beweg
ich und/ Ein Grieche stirbt. Und wieder stirbt ein Grieche (s.34).
74. PHILOKTET: Zehn Jahre lang deinen Gang verflucht ich, der/ Mir keinen Schritt
ausliess und beugte tiefer/ Mit jedem Schritt mich auf den Stein, und nicht/Genug zu
preisen jetzt dein Ablauf, der/ Kein Loch hat für Lebendiges durchzugehen/Das Fleisch
herauszuhalten keine Grenze (s. 35).
75. ODYSSEUS : Kann sein, der Wind vom deinem kurzen Fall/ Steift Priams Maurer
gegen unsern Sturm/kann sein, dein Vorsprung in den Staub ist knapp/ Wen nuns kein
Gott den Blitz leiht gegen Troja./ In unsern TGod, den Frühen oder spätem/Gern oder
ungern in der Pflicht, gehn wir/ Nicht ganz vergessen von dem Fleisch vielleicht/ Daw
aufsteht aus den Staub der unser Fleisch war/ Un tausend Speere stark geht
Philoktet/Fuss über Kopf in seine eigne Leere/ Und eher wird ein Gott aus seinen Blitz
leihen/Als die mit deinem Namen füllet ein Mund (s.36).
76. ODYSSEUS: Mehra ls den Bogen weigerst du dir selber. / Zählst deine Rache, wenn
dir sonst nichts gilt (s. 37).
77. PHILOKTET: Lass mich, der sich nicht brauchen lässt von euch mehr (s. 37)
78. PHILOKTET: Gebt mir ein Schwert, ein Beil, ein Eisen. Haut mir/ Die Beine ab mit
einem Eisen, dass die/Nicht gegen meinen Willen mit euch gehn/Reisst mir den Kopf
von Leib, dass meine Augen/ nicht nachgehn euch und euerm gehnden Segel/ Dass
meine Stimme nicht, lauter als Brandung/ Zum Strand euch folgt und eurem Schiff aufs
Meer./ Haut mir die Hände von den Armen auch/Eh sie euch anflehn stimmlos um den
Platz/Auf eurer Rudenbank, in eurer Front/ Reisse mir, dass nicht die roten Stümpfe
noch/Das Ungewollte tun, vom Rumpf die Arme. / Der wird mir, fühllos auf fühllosen
Stein/Nicht den Gehorsam weigern und so will ichs (s. 37).
79. NEOPTOLEMOS: Den Bogen wiedergeben will ich dir. / Folg uns nach Troja oder
leb auf Lemnos/ Nach deinem Willen, aber nimm zurück/ Was ich dir wegnahm,
brauchend deine Schwäche/Dass nich dein kommendes Geschick mir auch/ Wie dein
vergangnes dem, die Hände fleckt(s.38).
80. NEOPTOLEMOS: Was du mir meinen Händen ihm geraubt hast/ Will ich ihm
wiedergeben, der Beraubte/ von mir auch dem Beraubten (s.38).

81. PHILOKTET: Spät nimmst du deine Hand aus ihrer Sache./ Du änderst nichts mehr, ändernd deinen Sinn./ Nichts ist ihm selber, nichts euch Philoktet mehr. Nichts resist und bricht in Fall von Stein zu Stein. Wenn mein Fleisch resist, wenn meine Knochen brechen/ Nichts hält euch aus dem Bauch dorn troischen Hunde/ Nichts lebt auf Lemnos als die Geier und/ Wenig verschieden won den Geiern, ihr/ Nichts bin ich, seit ich mir entgangen bin/Euch zu entgehn, auf meiner eignen Spur./ Behalt, wirf weg oder zerbrich was mein war(s. 38).
82. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ: Ξύμφημι·τήν φύσιν δ'ἔδειξας, ὦ τέκνον, /ἐξ ἧς ἔβλαστες, οὐχι Σισύφου πατρός,/ἀλλ'ἐξ Ἀχιλλέως, ὅς μετὰ ζώντων ὄτ' ἦν ἤκου' ἄριστα, νῦν δέ τῶν τεθνηκότων. (στ.1310-1314).
83. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ : Οἷς γάρ ἡ γνώμη κακῶν/μήτηρ γένηται, τᾶλλα παιδεύει κακούς (στ. 1359-1360).
84. ΟΔΥΣΣΕΥΣ : Χεῖρα δεξιάν ὀρθᾶς/ κώπης ἐπιψάουσαν; (στ.1256-1257)
85. ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ : Ἄλλ' ὦ πατρώα γῆ θεοί τ' ἐπόψιοι,/τίσασθε τίσασθ' ἀλλά τῶ χρόνω ποτέ/ξύμπαντας αὐτούς, εἴ τι κάμ' οἰκτίρετε· /ὡς ζῶ μέν οἰκτρῶς, εἰ δ'ἴδοιμ' ὀλωλότας/ τούτους, δοκοῖμ' ἄν τῆς νόσου πεφευγέναι."(στ. 1040-1044).
86. PHILOKTET: Ihn magst du/ In Stücke schneiden, keinen Hass für ihn/ Hab ich, für seinen Rest kein Wasser also. Wirf weg, dass es dir nicht die Haut ritzt etwa/ Dein Eisen auch. Dein Tod ist meine Arbeit/Und ganz will ich die. Wären wir unsterblich/Dass ich dich töten könnte jetzt und immer (s. 40).
87. NEOPTOLEMOS: Dein Hass zeigt an, du liebtest was dir wegnahm/Im Dienst und wiedergehen will jetzt der (s. 40).
88. PHILOKTET: ... Von einem der ich nicht mehr bin sprichst du (s.40).
89. ODYSSEUS: Um den Altar gebogen lag die Schlange/ Was allen aufgegeben war von allen/Den Gang in ihren Biss has du getan... (s.41).
90. ODYSSEUS: Dreitausend schlactest du, mich tötend, einen/ Dreitausend tot bleibt Toja heil, die Stadt/ Und wenn die heil bleibt hin sind unsre Städte./ Dein Schritt auf meinen nacken ist nach unten/ Ein Grünes sichst dunicht mehr, she ich keins/ich bin dein Gras und Baum oder die sind nicht (s. 42).
91. PHILOKTET: Ich Weiss von Städten nichts, is eine Stadt hier? / Und so viel sind sie mir. Auch glaub ich keine. /Gebild aus Worten and Wohnung für Träume/Falle, von Blinden Augen ausgestellt/In leere Luft, Gewächs aus faulen Köpfen/Wo sich sie Lüge, mit der Lüge paart/Sie sind nicht , Lüge euer Gründzeug auch/ Kahl ist mein Erdkreis und so will ich euren/ Ein Etwas, zwischen nichts und nichts respannt/ Von arbeitslosen Göttern ohne Grund(s.42).
92. ODYSSEUS: So sagte ich. Und jetzt sach ich anders. Der kommt uns nicht mehr, sondern geht entbehrlich (s.46).

93. NEOPTOLEMOS: Von meinen Toten bist du der erste du/ Den Ausgang in die untre Welt im Rücken./ Hätt eine andre hand den aufgetan, / Trauriger Ruhm, zu töten einen Toten/ist seines Todes Leib, aus dem sein Blut geht/Lang vor dem unter seinem Fuss ging er./ Unsern und seinen Schaden ausgetan/Hab ich (s.44-45).
94. ODYSSEUS: Ungern mein Leben dank ich solchem Tod (s.45).
95. NEOPTOLEMOS: Und nicht gern gab ich dirs (s.45).
96. NEOΠΤΟΛΕΜΟΣ : Ἐσωφρόνησας· κἄν τὰ λóιφ' οὔτω φρονῆς,/ ἴσως ἄν ἐκτός κλαυμάτων ἔχοις πόδα. (στ.1960-1261).
97. ODYSSEUS: Wen nuns der Fisch lebendig nicht ins Netz ging/ Mag uns sum Köder brauchbar sein der tote./ Zu besserem vielleicht, er kanns nicht hinder/ Dass sein Wunde seine Speere schärft./ Die Steine weg. Lad mir den Leichmann auf. / Ich will den Toten meine Füße leihn (s.46).
98. NEOPTOLEMOS: Gehts ohne den jetzt, gehts auch ohne dich./ Mein bestes nahm ich untern Fuss dir nach/ Lügner, Dieb, Mörder auch in deiner Schule./ Ich sah den Troer und ich sah ihn töten/ zwei (s. 47).
99. ODYSSEUS: Meinen toten Rücken leih ich dir. / Schiess, mach uns glaublicher dies braucht die Lüge./ Und wise: töter mich der Troer auch hier/ Dass ich dir nicht als Zeuge dienen kann/ Und wenig glaubt man einem und nichts dir/ In unsrer Sache, dreimal tausend Wissen/ Aus deinem Mund und meinem deinen Hass/ Auf mich, den deines Vaters Waffen trägt/Gegen dich selber spannst du deinen Bogen (s.48).
100. ODYSSEUS: Vor Troja werd ich dir die Lügen sagen/ Mit der du deine Hände waschen konntest/ Hättst du mein Blut vergossen jetst und hier (s.48).
101. ΗΡΑΚΛΗΣ: Τοῦτο δ'έννοεῖθ', ὅταν /πορθῆτε γαῖαν, εὐσεβεῖν τὰ προς θεούς·ὡς τᾶλλα πάντα δεύτερ'ἡγεῖται πατήρ/Ζεύς·οὐ γάρ εὐσέβεια συνθνήσκει βροτοῖς·κἄν ζῶσι κἄν θάνωσιν, οὐκ ἀπόλλυται (στ. 1440-1444).
102. «GESTERN AN EINEM SONNIGEN NACHMITTAG»: Als ich durch die tote Stadt Berlin fuhr / Heimgekehrt aus irgend einem Ausland / Hatte ich zum erstenmal das Bedürfnis / Meine Frau auszugraben aus ihrem Friedhof / Zwei Schaufeln voll habe ich selbst auf sie geworfen / Und nachzusehen was von ihr noch daliegt / Knochen die ich nie gesehen habe / Ihren Schädel in der Hand zu halten / Und mir vorzustellen was ihr Gesicht war / Hinter den Masken die sie getragen hat / Durch die tote Stadt Berlin und andere Städte / Als er bekleidet war mit ihrem Fleisch. / Ich habe dem Bedürfnis nicht nachgegeben / Aus Angst vor der Polizei und dem Klatsch meiner Freunde.
103. PHILOKTET: Laut , der mir lieb war. Sprache, lang entbehrt. / Mit der das erste Wort aus meinem Mund ging / Mit der ich antrieb meine tausend Rudrer / Die tausend Speere lenkte in der Schlacht.
104. PHILOKTET: Wenn Schmerz mir aus den Zähnen grub den Schrei. / Fühllos die Felsen gaben ihn zurück.999

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Austin, N.2011. *Sophocles' Philoctetes and the great soul robbery*. Wisconsin: The Board of Regents of the University of Wisconsin System.

Avery, H.C.1965. *Source Heracles, Philoctetes, Neoptolemus* : Hermes 93: 279-297
Published by: Franz Steiner Verlag Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/447535>
Accessed: 24-03-2021.

Brenner, E.2007. “A cancer walk through German history” in Dan Friedman, *The cultural politics of Heiner Müller*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing. p.p.35-45.

Blundel. M.W.1988. *The 'Phusis' of Neoptolemus in Sophocles' Philoctetes*. Source: *Greece & Rome*, 35(2) 137-148 Published by: Cambridge University Press on behalf of The Classical Association Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/642997> Accessed: 08-06-2020

Case, S.L.1983. *From Bertolt Brecht to Heiner Müller*. Source: *Performing Arts Journal* 7:94-102. Published by: Performing Arts Journal, Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/3245301> Accessed: 14-06-2020.

Carlevale, J. (2000). *Education, Phusis and Freedom in Sophocles' "Philoctetes."* *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, 8(1): 26–60. <http://www.jstor.org/stable/20163784>. Accessed: 23 March 2021.

Carlson, M.1993.*Theories of the Theatre: A Historical and Critical Survey, from the Greeks to the Present*. New York: Cornell University Press.

De Romilly, J. 1997. *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*. Αθήνα: Α.Καρδαμίτσα.

De Romilly, J.2000. *Η Ελληνική Τραγωδία στο πέρασμα του χρόνου*. Αθήνα: Το Αστυ.

- Eagleton, T.1996. *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*. Αθήνα:Οδυσσέας.
- Easterling P.E.1977. *Character in Sophocles*. Source : Greece & Rome 24(2): 121-129. Published by: Cambridge University Press on behalf of The Classical Association. URL: <https://www.jstor.org/stable/642698>. Accessed : 08-06-2020.
- Easterling, P.E.- Knox B.M.W. 2008. *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Παπαδήμα.
- Ferrario, S.2012. “Πολιτική τραγωδία. Σοφοκλής και Αθηναϊκή Ιστορία” στο Μαρκαντωνάτος Α.(επιμ.) *Σοφοκλής Τριανταδύο μελέτες*. Αθήνα: University Studio Press. σ.σ. 433-448.
- Fortier, M.2021. *Θεωρεία/Θέατρο : Μια εισαγωγή*. Αθήνα:Gutenberg.
- Gadamer H.G.2004.*Truth and Method*. London-New York: Continuum
- Germain, G.1969. *Σοφοκλής*. Αθήνα: Οργανισμός Κλασικών Εκδόσεων
- Greengard, C.1987.*Theatre in crisis. Sophocle's Reconstruction of Genre and Politics in Philoctetes*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- Hadjistephanou, C.E.1975.*The use of Φυσις and its cognates in Greek tragedy with special reference to character drawing*. Nicosia: Stasinou.
- Hardwick, L.2012.*Πρόσληψη ερευνητικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Harsh P.W.1960. *The Role of the Bow in the Philoctetes of Sophocles*. Source: The American Journal of Philology 81(4):408-414.Published by: The John Hopkins University Press. URL: <https://www.jstor.org/stable/292533>. Accessed:08-06-2020 .
New URL: <https://doi.org/10.2307/292533>. Accessed: 25/1/2022.
- Harsh, P. W. (1960). The Role of the Bow in the Philoctetes of Sophocles. *The American Journal of Philology*, 81(4), 408–414. <https://doi.org/10.2307/292533>
- Holub, R.2004. *Θεωρία της πρόσληψης: μια κριτική εισαγωγή*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Hörnigk,F.- Magshamrain, R.L. *Müller's Memory Work*. Source: New German Critique , 98: 1-14 Published by: Duke University Press Stable . URL: <https://www.jstor.org/stable/2766916>

Jablkowska, J.2012. *Antique dramas by Heiner Müller. Adaptation of myths or a new dramatic aesthetics*. Source: in *Collectanea Philologica* 17:137-148.

Jauss, H.R. 1995. *Θεωρία της Πρόσληψης*. Εκδόσεις Εστία.

Jauss, H.R.2014. «Η ιστορία της λογοτεχνίας ως πρόσκληση για τις γραμματολογικές σπουδές» στο Newton, K.M. *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. 332-340

Kalb, J.2001.*The Theater of Heiner Müller*. New York: Limelight Editions.

Kaute B. 2005. *The challenge of the myth: Heiner Müller's "Philoktetes"*. Source: *Literature and Theology* 19(4):327-345. Published by : Oxford University Press. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23927156>. Accessed: 11-02-2-21.

Knox, M.W.2008. *The Heroic Temper: Studies in Sophoclean Tragedy*. Loss Angeles California: University of California Press.

Kosak, S.C.1999. *Therapeutic Touch and Sophokle's Philoktetes.*, *Harvard Studies in Classical Philology* 99:93-134 URL: <http://www.jstor.com/stable/311478>

Koulandrou, S.2020. *Philoktetes then and now: Sophocles-Ritsos-Müller*. Πάπυροι:Ακαδημία Θεσμών και Πολιτισμών 8:45-56.

Kott, J.2019. *Θεοφαγία*. Αθήνα: Εξάντας.

Lada-Richards, I.2008. «Η ανταπόκριση των θεατών στην Αττική τραγωδία των κλασικών χρόνων» από: Μαρκαντωνάτος Α.-Τσαγγάλης Χρ. (επιμ.). *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Gutenberg, σ.σ.451-565.

Lehmann, H.T.2008. *Εισαγωγή στο Φιλοκτήτη του Heiner Muller*, μτφ Ελένη Βαροπούλου. Αθήνα: Άγρα.

Lehmann, H.T.2009. «Εισαγωγή:Τα παράδοξα της Γλώσσας και της Επανάστασης» στο Heiner Müller *Μαουζέρ & Οράτιος*. Αθήνα:Άγρα.

Lehman H.T/Primavesi P.2003. *Heiner Müller Handbuch: Leben-Wek-Wirkung*. Stuttgart & Weimar:Verlag J.B.Metzler

Lesky, A.1990.*Η τραγική ποίηση των Αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

- Lukac, A.S.2007. “The dissident’s dilemma: Müller’s choice to stay in East Germany” in Dan Friedman, *The cultural politics of Heiner Müller*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Mandel, O.1981. *Philoctetes and the Fall of Troy*. Nebraska: University of Nebraska Press.
- McDonald, M.1993. *Αρχαίος Ηλιος Νέος Φως: Το αρχαίο ελληνικό δράμα στη σύγχρονη σκηνή*. Αθήνα: Εστία.
- Miller, G.A.S.2004. *The cultural politics of the German Democratic Republic: The Voices of Wolf Biermann, Christa Wolf and Heiner Müller*. USA: Brown Walker Press.
- Müller, H.2006. *Philoktet*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Müller, H.2008. *Φιλοκτήτης*, μτφ. Ελένης Βαροπούλου. Αθήνα: Άγρα.
- Müller, H.2019. *Krieg ohne Schlacht. Leben in zwei Diktaturen*. Köln. Verlag Kiepenheuer & Witsch GmbH & Co KG.
- Müller, H.2014. *Theater ist kontrollierter Wahnsinn*. Berlin. Alexander Verlag.
- Müller, H.2001. *Δύστηνος Άγγελος*. Αθήνα: Άγρα.
- Newman R.J.1991. *Heroic Resolution: A Note on Sophocles*. Source: The Classical Journal 86(4):305-310 URL: <https://www.jstor.org/stable/3297335>. Accessed: 08-06-2020.
- Newton, K.M. 2014 . *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα, ανθολόγιο κειμένων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Pace, E.1996. *Heiner Müller, the Playwright And Social Critic, Dies at 66*. The New York Times, Jan. 3, 1996 in <https://www.nytimes.com/1996/01/03/nyregion/heiner-muller-the-playwright-and-social-critic-dies-at-66.html>
- Prager, B.1998. *The Death Metaphysics of Heiner Müller's*. Source: New German Critique 73:67-80. Published by: Duke University press. <https://www.jstor.org/stable/488649>. Accessed: 17/9/2021.
- Raaflaub, K.2019. “Σοφοκλής και πολιτική σκέψη», στο Μαρκαντωνάτος Α.(Επιμ) *Σοφοκλής Τριανταδύο μελέτες*. Αθήνα: University Studio Press. σ.σ. 449-460.

Rouse, J. 1993. *Heiner Müller and the Politics of Memory Source*, Theatre German Theatre After the F/Wall- Theatre Journal 45: 65-74 Published by: The Johns Hopkins University Press URL: <https://www.jstor.org/stable/3208583>. Accessed: 17/9/2021.

Segal, C.1977. *Synaesthesia in Sophocles*. Source: *Illinois Classical Studies* 2:88-96. Published by: University of Illinois Press.URL: <https://www.jstor.org/stable/23061168>. Accessed by: 08-06-2020.

Seidensticker, B. 2018. *Ancient Drama and Reception of Antiquity in the Theatre and Drama of the German Democratic Republic (GDR)*. *Keria: Studia Latina Et Graeca* 20 (3):75-94. <https://doi.org/10.4312/keria.20.3.75-94>.

Territore, A.2003. *Justice, Politics and Piety in Sophocles' "Philoctetes"*. Source: The review of Politics 65:61-88. Published by: Cambridge University Press for the University of Notre Dame du lac on behalf of Review of Politics. URL: <https://www.jstor.org/stable/1408788>. Accessed: 08-06-2020.

Vernant, J.-P. – Naquet, P.V.1974. *Μύθος και τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*. Τόμος Α. Αθήνα: Ι.Ζαχαρόπουλος.

Weber, C.2007. "From Determination to Detachment – Heiner Müller's assessment of culture and politics in a lifetime of profound historical change" in Friedman D. *The cultural politics of Heiner Müller*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Weber C.1980. *Heiner Müller: The Despair and the Hope*. Source: *Performing Arts Journal*, 4(3)135-140 Published by: *Performing Arts Journal*, URL: <https://www.jstor.org/stable/3245067> Accessed: 14-06-2020

Webster, T.B.L.1994. *Εισαγωγή στον Σοφοκλή*. Αθήνα: Ζήτρος.

Wiggins, E.2020. *Enduring Myth: The survival of the unfit in Sophocles, Heiner Müller, Ursula Krechel, and Hand Blumenberg*. Source:The Germanic Review: Literature, Culture, Theory, 95:2, 94-113, DOI: 10.1080/00168890.2020.1751041.

Wiles, D.2009. Το αρχαίο ελληνικό δράμα ως παράσταση:Μια εισαγωγή. Αθήνα:ΜΙΕΤ.

Williams, B.2014.*Αιδώς και Ανάγκη. Ατομική βούληση, πράξη και ευθύνη στην αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

- Winnington-Ingram, R.P. 1999. *Σοφοκλής: Ερμηνευτική προσέγγιση*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Βαροπούλου, Ε.2014. «Η Αντιγόνη μέσα από το βλέμμα του Μπρέχτ» στο *Μπέρτολτ Μπρέχτ: Η Αντιγόνη του Σοφοκλή*. Αθήνα: Γκόνη.
- Βαροπούλου, Ε.2001. «Εισαγωγή» στο Müller *Δύστηνος Άγγελος: Επιλογή από κείμενα για το θέατρο, ποιήματα και πεζά*. Αθήνα: Άγρα. σ.σ., 11-28.
- Βαροπούλου, Ε.1994. «Εισαγωγή: Ο Χάινερ Μύλλερ και οι ελληνικοί μύθοι» στο Heiner Müller *Μορφές από τον Ευριπίδη*. Αθήνα: Άγρα. σ.σ. 9-31.
- Γεωργούση, Μ.2016. *Ο Απόηχος των σοφιστικών συζητήσεων στο Φιλοκτήτη του Σοφοκλή*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Γιόση, Μ.1996. *Μύθος και Λόγος στον Σοφοκλή*. Αθήνα: Α.Καρδαμίτσα.
- Εσслиν, Μ. 2005. *Μπρεχτ, η ζωή και το έργο του*. Αθήνα: Εγνατία.
- Θανασάς, Π.2001. *Ο Χαϊντεγγέρ και η ερμηνευτική*. Ινδικτος 5:137-176. URL: <https://Thanassas.gr/publ/> Accessed: 24-11-2021
- Κράιας, Γ.2021. *Από τον Φιλοκτήτη του Σοφοκλή στον Philoktet του Heiner Müller: Μια δραματολογική προσέγγιση*- άρθρο προς δημοσίευση στο περιοδική Σύγκριση.
- Κυριάκου, Π.2012. «Φιλοκτήτης» στο Μαρκαντωνάτος Α. (επιμ.), *Σοφοκλής Τριανταδύο μελέτες*. Αθήνα: University Studio Press. σ.σ 227-238.
- Λιαπής, Β.2008. «Η Λογοτεχνική Πρόσληψη της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας τον Εικοστό και τον Εικοστό Πρώτο» Αιώνα» στο Μαρκαντωνάτος Α. – Τσαγγάλης Χρ. (επιμέλεια), *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*. Αθήνα: Gutenberg.σ.σ. 265-447.
- Παπαδάκη, Γ.2016. *Σοφοκλής, Η «μέλισσα» του αρχαίου ποιητικού λόγου*. Αθήνα: Εκκρεμές
- Παπαγγελής, Θ.(μτφρ).2019. *Βιργίλιος Αινειάδα*. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Μαρκαντωνάτος, Α.2021. *Η φωνή του παρελθόντος. Ερμηνευτικές δοκιμές στο Αττικό Δράμα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ξηροπαίδης, Γ.2002. *Η διαμάχη των ερμηνειών: Gadamer Habermas*. Αθήνα: Πόλις.
- Ομήρος. 2016. *Ιλιάδα* μτφ Δ.Ν.Μαρωνίτης. Αθήνα: Άγρα.

- Περοδασκαλάκης, Δ. 2012. *Σοφοκλής, Τραγικό θέαμα και ανθρώπινο πάθος*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σιαφλέκης, Ζ.Ι. 2005. *Η εύθραυστη αλήθεια: Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σιαφλέκης, Ζ. 1988. *Συγκριτισμός και ιστορία της λογοτεχνίας*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Σιαφλέκης, Ζ. 1989. *Επίδραση και Διακειμενικότητα στη συγκριτική έρευνα της λογοτεχνίας στο περιοδικό Σύγκριση 1:15-20*. DOI: <https://doi.org/10.12681/comparison.4>.
- Σοφοκλής. 1982. *Οι τραγωδίες του Σοφοκλέους, Μετάφραση Ι.Ν. Γρυπάρη, τόμος Β*. Αθήνα: Εστία.
- Τσατσούλης Δ. «Η πρόσληψη του *Φιλοκτήτη* από το σύγχρονο θέατρο», στο Ι. Βιβιλάκης (επιμ.), *Στέφανος: Τιμητική προσφορά στον Βάλτερ Πούχνερ*. Αθήνα 2007, 1269- 1283.
- Τσατσούλης, Δ. (Επιμ.). (2008). *Από το αττικό δράμα στο σύγχρονο θέατρο. Μελέτες για την πρόσληψη και τη διακειμενικότητα*. Αθήνα: Αιγόκερως
- Τζούμα, Α. 2006. *Ερμηνευτική: Από τη βεβαιότητα στην υποψία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Χουρμουζιάδης, Ν. 1998. *Περί χορού. Ο ρόλος του ομαδικού στοιχείου στο αρχαίο δράμα*. Αθήνα: Καστανιώτη.